نیہنہ بدھنّوں لوڑیئے! بلکہ ظالم ناںؔ وی انصاف ہونّوں ضروری ہے بدلواس غی زیادتی غے برابر ہونّوں چاہیئے! تے جے تم معاف ہی کر غے صبر ہی کرلیں تاں صبر آلاّں واسطے یاہ گل مچ ہی سرس ہے وراسا موقع ور صبر کائے سوہکھی گل نیہنہ تے بس اللہ غی توفیق ناںؔ ہی ہو سکے، تے صبر کرتاں نیک بنداں ناں کافراں غی سازشاں تیں تنگدل ہونؔ غی تے انھاں ورغم کرن غی لوڑ نیہنہ کیونجے اساں نیکاں ناںؔ تے آپ اللہ تعالیٰ ہے تے جس ناںؔ اللہ تعالیٰ غی مدد وہے فر اس ناں فکروی کا نہ غی!! اللہ تعالیٰ انھاں غی سازشاں تے چالاں ناں آپ مٹی ماں رلا دیئے غو۔

تم سورۃ النحل بفضلہٖ وعونہ فی ۱۸ نومبر ۲۰۰۰ء الموافق ۲۱ شعبان ۱۴۲۱ھ فی السجن المرکزی بجامو۔

سُوْرَةُ بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ مَکِّیَّةٌ وَّهِیَ مِائَةٌ وَّاَحَدَ عَشَرَةَ اٰیَةً وَّاثْنَا عَشَرَ رُکُوْعًا

سورت بنی اسرائل مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو یاراں آیت اور باراں رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںؔ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

سُبْحٰنَ الَّذِیْٓ اَسْرٰی بِعَبْدِهٖ لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ

(۱) پاک ہے وہ (اللہ) جہڑو راتو رات اپنّاں بندہ ناں مسجد حرام تیں

الْحَرَامِ اِلَی الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِیْ بٰرَکْنَا حَوْلَهٗ

مسجد اقصیٰ توڑی لے گیو جس غے آسیں پاسیں ہم نے برکت دتی وی ہے

لِنُرِیَهٗ مِنْ اٰیٰتِنَا ؕ اِنَّهٗ هُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ ① وَاٰتَیْنَا

تانجے ہم انھاں ناں اپنّی کجھ نشانئیں دساں بلاشبہ وہ ہی ہے سب کجھ سنن آلو دیکھنؔ آلو (۲) تے ہم نے

مُوْسَی الْکِتٰبَ وَجَعَلْنٰهُ هُدًی لِّبَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ

موسیٰؑ ناں کتاب عطا کی تھی تے ہم نے اس ناں بنی اسرائل واسطے ہدایت غو ذریعو بنّا یو تھو

اَلَّا تَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِیْ وَکِیْلًا ؕ ② ذُرِّیَّةَ مَنْ حَمَلْنَا

جے تم میرے تیں سوا کسے ناں وی کارساز نہ بنّا ئیو؛ او اُن لوکاں غی لہڑی! جہڑا ہم نے نوحؑ ناںؔ

مَعَ نُوْحٍ ؕ اِنَّهٗ کَانَ عَبْدًا شَکُوْرًا ③ وَقَضَیْنَآ اِلٰی

سوار کیّا تھا نوحؑ واقعہ ہی بڑا شکر گذار بندہ تھا (۳) تے ہم نے بنی اسرائل ناں

بَنِیْٓ اِسْرَآءِیْلَ فِی الْکِتٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِی الْاَرْضِ

کتاب ماں یاہ گل دس چھوڑی تھی جے تم زمین ماں دو واری بڑو فساد چکیں

مَرَّتَیْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا کَبِیْرًا ④ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ

غا تے تم مچ ہی سرکھل ہو جیں غا؛ فر جسویلے انھاں دواں بچوں پہلا وعدہ غو

اُوْلٰىهُمَا بَعَثْنَا عَلَیْکُمْ عِبَادًا لَّنَآ اُولِیْ بَاْسٍ شَدِیْدٍ

وقت آیو تاں ہم نے تھارے اپر اپنّاں اسا بندا مسلط کر چھوڑیا جہڑا سخت لڑاکو تھا

(۱) سورت پاک غا منڈ ماں بنی اسرائیل غی تاریخ غیں کجھ عبرت تے سبق آلیں گل بیان ہوئی ہیں اسے ور سورت پاک غو ناں ''بنی اسرائیل'' ہے۔ تے یاہ سورت پاک کیونجے معراج غا قصہ تیں شروع وہے اس گلوں اس غو دوجو ناں ''سورت اسراء'' وی ہے۔ تے معراج غو ذکر آنؔ تیں یوہ وی اندازو ہو جئے جے یاہ سورت پاک ہجرت تیں کوئے اک سال پہلاں نازل ہوئی ہے لہذا اس غی تلاوت کرن آلاّ ناں ذری اس وقت غا حالات وی سامنّے رکھنّاں ضروری ہیں جے رحمتِ عالم ﷺ ناں اسویلے تبلیغ کرتاں کرتاں دس یاراں سال لنگ گیا ہیں، مکہ غا مشرک اس دِیّا ناں بجھانؔ واسطے اپنّی سازشاں غیں پھوک مار مار غے تھُک گیا ہیں ور اسلام غی چانن جہالت غی انھیریاں ناں چیر چیر غے دور دور توڑی پجتی جارہئی ہے، مدینہ پاک غا بڑا بڑا قبیلہ اس لوء ماں آرہیا ہیں اِسا وقت ماں معراج غا قصہ غو ذکر کر غے ساری دنیا ماں اعلان کیّو جارہیو ہے جے دنیا پہانویں کتناں ہی کڑو یٹھا کھائے ور دنیا غیں سب تیں بڑیں دو مسیت۔ مسجدِ حرام تے مسجدِ اقصیٰ۔ ہُنؔ ایمان آلاّں غے حوالے کی جارہئی ہیں تے اسلام غا سچا سُچا دین نے ہُنؔ دنیا ور غالب آ غے ہی رہنّوں ہے لہذا ہُنؔ جس نے سمبھلنّوں ہے وہ سمبھلؔ جے نیہنہ تے دنیا اور آخرت دواں ماں خدا غا عذاب واسطے تیار ہو جئے، کیونجے جہڑو وی خدا غا سچا سُچا دین ناںؔ ٹکر لئے غو وہ دُنیا تے آخرت ماں اپنّی بربادی تیں سُوا کُجھ نیہنہ کھٹ سکسے، بس پوری سورت پاک ماں یاہی گل انداز بدل بدل غے بار بار سمجھائی گئی ہے، اس بشکار کِدے مخالفاں غا اعتراضاں غو جواب ہے کِدے آدم تے ابلیس غو قصو بیان کر غے یاہ گل سمجھائی ہے جے دنیا غی ہر اک برائی غی جڑ اپنّاں ازلی دشمن شیطان ناں اپنّوں دوست بنّانوں ہے، کِدے نبی پاک ﷺ ناں تسلی دتی گئی ہے تے ہر طرح غی مخالفت غے باوجود ڈٹیاں رہنؔ غی تلقین ہے کِدے ہجرت در اشارو ہے تے کِدے اسلام غا غالب آنؔ در اشارا ہیں۔ آخر ماں فر اللہ تعالیٰ غی توحید تے اس غی کبریائی غو ذکر ہے جس ور سورتِ پاک ختم ہوگئی ہے۔

(۲) ہجرت تیں کُجھ پہلاں مکی زندگی غو آخری دور مُچ تنگی غو دور تھو مشرکاں نے ایمان آلاّں ور ظلم غی حد مکا چھوڑی تھی، بلکہ آپ رحمتِ عالم ﷺ ناں قیدی بنّا لینؔ، یا جلاء وطن کر دینؔ یا فر قتل کر دینؔ غا صلاح سوٹھا ہو رہیا تھا، تے لگے اس را تھو جے خورے یوہ دیّو بلنؔ تیں پہلاں بُجھ ہی نہ جئے، اسا وقت ماں اللہ تعالیٰ نے اپنّاں حبیب ﷺ ناں اپنی خاص تجلی آلی بارگاہ ماں سد غے خاص بخشیش تے معجزاں ناںؔ نوازیو، اپنّی قدرت غیں بڑیں بڑیں نشانئیں دسیں تے ساراں ایمان آلاّں ناں حضرت غے مہاوے یوہ حوصلو دتو جے اس دِیّا غا بُجھ جانؔ غو کوئے خطرو نیہنہ، بلکہ اس دِیّا غی لوء تے دنیا ماں چُویں کونٹیں لشکے غی تے فر لشکتی ہی چلی جے غی، اس واقعہ ناں عام طور ور معراج کہیو جئے ور اس قصہ غا دو حصہ ہیں پہلو اس سفر غا بارہ ماں ہے جہڑو رحمتِ عالم ﷺ ناں اللہ تعالیٰ نے اپنّیں قدرت ناںؔ مسجدِ حرام یعنی کعبہ تیں مسجدِ اقصیٰ یا بیت المقدس توڑی اک ہزار میل غو پینڈو جہڑو اونٹھاں ور چالی تہاڑاں ماں کچھے جئے تھورات غی اک نیس ماں کرادتو تے مسجدِ اقصیٰ ماں اپنّی قدرت ناںؔ سارا نبی کٹھا فرمادتا جنھاں نے جماعت ناںؔ نماز ادا فرمائی جنھاں غی امامت رحمتِ عالم ﷺ نے فرمائی اتنا حصہ ناں ''اسرا'' کہیو جئے جس غو اَت ذکر ہے۔ تے دوجو حصو اُس سفر غا بارہ ماں ہے جہڑو مسجدِ اقصیٰ تیں لے غے ستماں اسمان غے اپر سدرۃ المنتہیٰ توڑی ہے جس ماں حضرت نے اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں بڑیں بڑیں نشانئیں دیکھیں، جنت دوزخ غی سیر کی، پنج وقت غیں نماز فرض ہوئیں، اس حصہ ناں معراج کہیو جئے ور کِدے انھاں دُواں سفراں ناں وی معراج کہدیں، اس دوجا حصہ غو کجھ ذکر سورت نجم

فَجَاسُوْا خِلٰلَ الدِّیَارِ ؕ وَ کَانَ وَعْدًا مَّفْعُوْلًا ۝۵ ثُمَّ

فر ویہہ تھاراں گھراں غے اندر بڑ گیا اور اس وعدہ نے تے پورو ہونو ہی تھو (۴) اس تیں بعد

رَدَدْنَا لَکُمُ الْکَرَّۃَ عَلَیْھِمْ وَ اَمْدَدْنٰکُمْ بِاَمْوَالٍ

ہم نے تمناں فر انھاں ور غلبو دے دتو تے ہم نے مال و دولت اور اولاد نال تھاری

وَّ بَنِیْنَ وَ جَعَلْنٰکُمْ اَکْثَرَ نَفِیْرًا ۝۶ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ

مدد کی تھاری تے جماعت ہم نے ہور بدھا چھوڑی (۵) جیکدے تم چنگا عمل کریں غا تاں اپناں ہی فائدہ

لِاَنْفُسِکُمْ ۟ وَ اِنْ اَسَاْتُمْ فَلَھَا ؕ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَۃِ

واسطے کریں غا، تے جے تم پھیڑا عمل کریں غا تاں ویہہ وی اپنے ہی واسطے کریں غا (۶) فر جد دوجا وعدہ غو وقت آیو

لِیَسُوْٓءٗا وُجُوْھَکُمْ وَ لِیَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ کَمَا دَخَلُوْہُ

(تاں ہم نے دوجا بندہ مسلط کر چھوڑیا) تانجے ویہہ تھارا منہ بغاڑ چھوڑیں اور تانجے جس را پہلی واری مسجد (اقصیٰ) ماں بڑھ

اَوَّلَ مَرَّۃٍ وَّ لِیُتَبِّرُوْا مَا عَلَوْا تَتْبِیْرًا ۝۷ عَسٰی رَبُّکُمْ

گیا تھا اسے را فر بڑ جیں، تے جس جس چیز ور انھاں غو بس چلے اس ناں تباہ کر دیں (۷) امید ہے جے تھارو رب

اَنْ یَّرْحَمَکُمْ ۚ وَ اِنْ عُدْتُّمْ عُدْنَا ۘ وَ جَعَلْنَا جَھَنَّمَ

تھارا اور رحم فرماوے تے جے تم فر وہ ہی کریں غا تاں ہم وی فر وہ ہی کراں غا تے ہم نے جہنم ناں

لِلْکٰفِرِیْنَ حَصِیْرًا ۝۸ اِنَّ ھٰذَا الْقُرْاٰنَ یَھْدِیْ لِلَّتِیْ

قید خانو بنایو وو ہے (۸) اس ماں کوئے شک نیہنہ جے یوہ قرآن وہ رستو دسّے جہڑو سب تیں

ھِیَ اَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِیْنَ الَّذِیْنَ یَعْمَلُوْنَ الصّٰلِحٰتِ

سِدّو ہے تے انھاں ایمان آلاں ناں جہڑا نیک عمل کریں یاہ خوشخبری دئے

اَنَّ لَھُمْ اَجْرًا کَبِیْرًا ۝۹ لا وَّ اَنَّ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَۃِ

جے انھاں واسطے بہت بڑو ثواب ہے؛ تے ویہہ لوک جہڑا آخرت ناں نیہنہ منتا انھاں واسطے ہم نے یقیناً

اَعْتَدْنَا لَھُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا ۝۱۰ ع وَ یَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ

درد ناک عذاب تیّار کیّو وو ہے (۹) تے انسان برائی غی دعا اس را منگن لگ جئے

ع ۱۰

ماں ہے، تے زیادہ تفصیل حدیث ماں ہے۔ مشرکاں نے یوہ قصّو سُنڑ غے اس غو مخول بنایو تھو تے اس ناں اک انڑ ہونی گل کہیو تھو جے کوئے رات غی اک نیس ماں اتنوں پینڈو کجھ لئے تے اتنیں چیز تک لئیے یاہ اک ناممکنڑ گل ہے اُنھاں ناں درڈ غے فرمایو جا رہیو ہے جے تم انسانی طاقت تے انسانی کمزرویاں ناں تکیں تے اِس ناں ناممکنڑ سمجھیں تمناں سمجھنڑوں چاہیئے جے یوہ سب اللہ تعالیٰ نے اپنی قدرت نالڑ کیّو "وہ ہی اپناں خاص بندہ ناں اک نیس ماں مسجدِ حرام تیں مسجدِ اقصیٰ توڑی لے گیو" تے اُس واسطے یوہ کوئے مشکل تے اوکھو کم نیہنہ وہ تے انسانی کمزوریاں تیں پاک ہے ﴿سُبْحٰنَ﴾ فر اس مسیت غیں صفت کیں جے اس غے آسیں پاسیں ہم نے برکت ہی برکت کی وی ہے ظاہری طور ور وی سُہنوں موسم، ہر طرح غا میوا، اماء پانیاں تے دریاں غا چھم سب کجھ ہے تے روحانی اعتبار نالڑ سیکڑاں نبیاں غی تبلیغ تے ارام غی جگہ ہے۔ آیت غا آخر ماں ان لوکاں ناں درڈیو ہے جہڑا اس سچا واقعہ غو مخول بنا رہیا تھا جے کر لیو جو کجھ کرنڑوں ہے تھارا سارا کم اس غی نظراں ماں ہیں تے وہ تھاریں ساریں گل سننڑ آلو ہے کیونجے وہ ہی سب کُجھ سُنڑنڑ آلو تے جانڑنڑ آلو ہے۔ ات یاہ گل وی یاد رکھنڑ غی لوڑ ہے جے جمہور امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے یوہ قصو کوئے روحانی سفر یا خواب غی گل نیہنہ بلکہ جاگتاں جاگتاں اپناں پاک وجود سنے رحمتِ عالم ﷺ نے یوہ سفر فرمایو تھو قرآن پاک غا ظاہری لفظاں تے حدیثاں تیں اسے گل غی تائید وہے۔ باقی معراج کہڑے سال، کہڑے مہینے تے کہڑی تاریخ ماں ہوئی یاہ گل نہ تے قرآن نے بیان فرمائی اور نہ ہی کسے حدیث ماں آئی ہے؛ بس کُجھ تاریخی روایت ہیں جنھاں ماں مُچ اختلاف ہے ہاں! زیادہ مئورخاں غو یوہ خیال ہے جے معراج غو یوہ قصو ہجرت تیں سال ڈیڑھ سال پہلاں غو ہے۔ باقی عوام ماں جہڑی ۲۷/ رجب غی گل مشہور ہے واہ چھڑی اک عوامی گل ہے اس غو تحقیق نالڑ کوئے تعلق نیہنہ۔

(۳) یعنی اللہ غی طرفوں کتاب لبھنڑی، تے اللہ تعالیٰ غی قدرت غیں نشانیاں غا نظارہ کرنا یاہ کائے نوی گل نیہنہ؛ رحمتِ عالم ﷺ تیں مُچ پہلاں حضرت موسیٰؑ ناں وی کتاب عطا ہوئی تھی جہڑی بنی اسرائیل واسطے ہدایت کھٹنڑ غو ذریعو تھی، جسماں خاص طور ور توحید غو یوہ بیان تھو جے تم اللہ تعالیٰ تیں بجنڑ کسے ناں اپنوں وکیل یعنی کارساز حاجت رواء تے مشکل کُشا نہ بنائیو فر بنی اسرائیل ناں یاد کروایو جے تم تے انھاں لوکاں غی لہڑی بچوں ہیں جہڑا اس ویلے حضرت نوحؑ نالڑ کشتی ماں سوار تھا جسو یلے ساری دنیا اپناں کفر تے شرک غا جرم ماں غرق ہو رہئی تھی بس یہ کُجھ اک بندہ تھا جنھاں ناں اللہ تعالیٰ نے اپناں فضل نالڑ توحید غی وجہ تیں بچالیّو تھو؛ یوہ اللہ تعالیٰ غو کتنوں بڑو احسان تھو، تم اس احسان ناں کیوں نیہنہ یاد کرتا۔ سگوں تھارا باپ حضرت نوحؑ تے مُچ شکر گذار بندہ تھا، فر تم کیوں نیہنہ اللہ تعالیٰ غا شکر گذار بندہ بنڑ غے اُنھاں غا وارث ہونڑ غو ثبوت پیش کرتا؛ تم اللہ تعالیٰ غی اس نعمت غی جہڑی رحمتِ عالم ﷺ غی شکل ماں تھارا کولے موجود ہے قدر کیوں نیہنہ کرتا تے ایمان قبول کیوں نیہنہ کرتا؛ تے جے تم باز نیہنہ آتا تاں اپنی پشلی تاریخ تک لیّو کہ تھاری نافرمانی ور کس را عذاب غا سوہٹا برتا رہیا ہیں ویہہ اج وی تھاری اڈیک ماں ہیں اگے بنی اسرائیل غیں کجھ پرانڑی شرارتاں تے انھاں ور پینڑ آلی خدائی مار غو ذکر ہے؛ اس ماں مکہ غا مشرکاں واسطے وی بڑی تھمکی ہے جے جہڑا لوک خدا غی نافرمانی تیں باز نیہنہ آتا تک لیو اُنھاں ور کسرا خدائی عذاب غا سوہٹا برھیں!۔

(۴) پرانڑی کتاباں ماں تے پُرانڑاں نبیاں غے ذریعہ اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل ناں یاہ گل دس دتی تھی جے نیوں تے تم دنیا ماں مُچ واری خدا غی نافرمانی کر غے اس غا عذاب غا مستحق بنڑیں غا ور دو واری تم بڑی ہی اتی مچا غے مُچ ہی سر کُھل ہو جیں غا فر خدا غی طرفوں وی تمناں واہ کُٹ چڑھے غی جس غی گج قیامت توڑی سُنی جے غی تے اُس غا قصّہ سُنڑ غے وجود ور لوا اندرا چڑھ جیں غا، اُنھاں دواں بچوں پہلی واری حضرت عیسیٰؑ تیں کوئے چھ سو سال پہلاں انھاں نے حضرتِ شعیاؑ ناں قتل کر غے تے اللہ تعالیٰ غا دوجا نبی حضرتِ ارمیاہؑ غی سخت مخالفت کر غے خدا غا عذاب ناں دعوت دتی فر اللہ تعالیٰ نے بابُل یعنی عراق غو بادشاہ بخت نصر انھاں ور مسلط کیّو اس نے جنگ کر غے بنی اسرائیل غو سارو ملک اُنھاں کولوں کھس لیو؛ ہزاراں غی تعداد ماں بنی اسرائیل قتل ہووا، مُچ سارا جلاوطن کر دتا گیا تے مُچ سارا قیدی بنا لیا گیا، انھاں غا شہر سجی غا ٹھیر بنڑ گیا تے انھاں غی

میت ''بیت المقدس'' شہید کر دتی گئی۔ اکثر مفسراں نے پہلا خدائی عذاب تیں یوہ ہی - بختِ نصر غو حملو مراد لیّو ہے ور کجھ بزرگاں غو خیال ہے جے اس توں واہ تباہی مراد ہے جہڑی حضرت عیسیٰؑ تیں کوئے اک ہزار سال پہلاں جالوت ناں غا بادشاہ غے ہتھوں آئی تھی جس غو ذکر سورتِ بقرہ ماں ہے۔ واللہ اعلم

(۵) اس تباہی تیں بعد بنی اسرائیل نے فر سُرت سمھالی، گناہاں تیں توبہ کی، فر اللہ تعالیٰ غو دین مضبوطی ناںؔ نوڑیو؛ فر اللہ تعالیٰ نے وی انھاں ور اپڑوں خاص فضل فرمایو انھاں ناں مالؔ دولت، اولاد تے حکومت سب کُجھ نصیب ہوو واللہ تعالیٰ نے حالات اسا بنّایا کہ بابل غا بادشاہ بختِ نصر ور ایران غا بادشاہ سائرس یا خسرو نے حملو کر غے اس غا ملک ور قبضو کر لیو، اس نے بنی اسرائیل ناںؔ بڑی نرمی کی، بنی اسرائیل فر فلسطین ماں گھٹا ہوواتے اُنھاں ناں بیت المقدس ناں نویں سر چاہڑن غو موقعو وی ہتھ آ گیو۔ یا فر دوجاں بزرگاں غی تحقیق غے مطابق انھاں ناں جالوت کولوں اس رانجات لبھی کہ بنی اسرائیل نے حضرت شموئیلؑ غی تبلیغ ور توبہ کر غے حضرت طالوتؑ غی ماتحتی ماں جہاد کیّو جس ور اللہ نے انھاں ناں فتح نصیب فرمائی جس غی تفصیل سورت بقرہ دوجا سپارہ غا آخر ماں یعنی آیت ۲۴۶/ تا ۲۵۱/ ماں ہے۔

(۶) یعنی انھاں گلاں تیں ثابت ہو گیو جے جہڑا لوک نیکی غو رستو اختیار کریں ویہہ اپڑوں ہی فائدو کھٹیں دنیا ماں اللہ انھاں ناں امن چین، مالؔ دولت حکومت تے اولاد جسیں نعمت عطا فرماوے تے آخرت ماں جنت نصیب وہے جد کہ بدی غو رستو نوڑن آلا وی اپڑوں ہی کُجھ گمانویں آخرت غی سزا تیں پہلا دنیا ماں ہی انھاں ناں تباہی، بربادی تے غلامی جسی ذلالت غو منہ اپڑاں ہی کرتوتاں غا نتیجہ ماں دیکھڑوں پُوے۔

(۷) بنی اسرائیل نے دوجو فساد تے اتی اُس ویلے چکی جد اُنھاں غا بادشاہ نے اللہ تعالیٰ غا سچا نبی حضرت یحییٰؑ اک کنجری غا کہنؔ ور قتل کروا چھوڑیا تے حضرتِ عیسیٰؑ ناں اس نے سُولی ور چاہڑن غی کوشش کی، فر اُنھاں ور خدا غو عذاب اس را آیو کہ روم غو بادشاہ طیطوس یا ٹیٹس (Titus) انھاں ور مسلط ہو گیو، اس نے فلسطین ور حملو کر غے یہودیاں غا شہر مٹی غا ٹھیر بنا چھوڑیا، ہزاراں اسرائیلی قتل ہووا ہزاراں قیدی بنیا تے باقی دوجاں ملکاں ماں الٹ غے اجاڑ دتا گیا۔ تے اس را اکھنڈ یا کہ مڑ صدیاں توڑی جڑ نیہنہ سکیا مسجدِ اقصیٰ وی فر ویران کر دتی گئی۔

(۸) یہودیاں ناں پشلیں شرارت تے خدا غا عذاب یاد کروا غے دعوت دتی جا رہئی ہے جے رحمتِ عالم ﷺ غا آنؔ ور تمناں خدا غی رحمت کھٹنؔ غو اک ہور موقعو ہتھ آ گیو ہے ہُنؔ جے تم ایمان قبول کر غے خدا غی فرمانبرداری غو ثبوت دیں غا تاں خدا غی رحمت غا بُوآ وی کُھل جیں غا تے جے ہُنؔ فر ویہہ ہی پرانی شرارت کریں غا تاں آخرت غا قید خانہ جہنم تیں پہلاں دنیا غی اُسے پرانی کھجلی واسطے تیار ہو جاؤ ور بنی اسرائیل - کجھ اک نیک بختاں ناں چھوڑ غے - اکثر قرآن غی اس درڑ تیں بعد وی باز نیہنہ آیا، ایمان قبول کرن غے بجائے رحمتِ عالم ﷺ غی مخالفت ور انھاں نے لک بنؔ لیّو فر مدینہ غاں یہودیاں غی تباہی دنیا نے اپڑی اکھاں ناںؔ تکی بنی قینقاع تے بنی نضیر جسا تگڑا تگڑا قبیلہ اپڑیں گھجتاں ور ایمان آلاں غے ہتھوں ذلیل ہو غے جلا وطن ہویا، بنی قریظہ نے غداری کر غے آپے اپڑی مُنڈی لُوائی تے حضرتِ عمرؓ غا دور ماں خیبر تیں وی جلا وطن ہویا۔ اج یہودیاں نے فر انت مچایو وو ہے تے ویہہ اپڑی اک ہور تباہی واسطے فاروقِ اعظمؓ غا کسے وارث ناں اڈیکیں لگا۔

(۹) بنی اسرائیل غی تباہی غا ذکر تیں بعد ہُنؔ ساری دنیا ناں دعوت دتی جا رہئی ہے جے آؤ! جے تم سِدّ ا رستہ ور چل غے اپڑاں رب غی رضا تے دنیا آخرت غی کامیابی کھٹنی چاہویں تاں آ جاؤ! یوہ قرآن تمناں صاف سِدّ ور ستو دسے غو جہڑو بنداں ناں سِدّ وا انھاں غا مالک توڑی پہچا دیئے تے جہڑا اس سِدّ ا رستہ ور چل پُویں قرآن اُنھاں ناں دنیا ماں پاک زندگی تے آخرت ماں جنت غی خوشخبری سناوے۔ اس تیں علاوہ جتناں رستا ہیں پہانویں ویہہ مذہب غا ناں ور ویں، پہانویں غیر مذہبی ویں ویہہ سارا کھائیاں، کھپّاں، دنداں، کاڑاں بلکہ بیّا باناں غا اُبڑ رستہ ہیں جتھاں ور چلنؔ آلاں ناں دنیا آخرت ماں بربادی تیں سُوا کجھ نیہنہ ہتھ آ تو قرآن اساں بدقسمتاں ناں دنیا ماں ہی خبردار کرے جے تم دنیا غی زندگی ماں چار تہاڑا عیش لُٹ لیو ور آخرت ماں تھارے واسطے دردناک عذاب تیار ہے۔

دُعَآءَهٗ بِالْخَيْرِ ؕ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ﴿۱۱﴾ وَجَعَلْنَا الَّيْلَ

جس را اس ناں خیر غی دعا منگنی لوڑیئے تے انسان ہے ہی بچ کاہلو (۱۰) تے ہم نے رات اور

وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ

تہاڑی ناں دو نشانیں بنّایو فر رات غی نشانی ناں ہم نے سلو آلی بنّایو تے تہاڑی غی نشانی ناں ہم نے

مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ

لو آلی بنّایو، تا نجے تم اپڑاں رب غو فضل لوڑ سکیں تے تم سالاں غی گنتی اور حساب

السِّنِيْنَ وَالْحِسَابَ ؕ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنٰهُ تَفْصِيْلًا ﴿۱۲﴾

جانؔ سکیں تے ہر اک چیز ہم نے تفصیل ناںؔ بیان کر دتی ہے (۱۱)

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنٰهُ طٰٓئِرَهٗ فِيْ عُنُقِهٖ ؕ وَنُخْرِجُ لَهٗ يَوْمَ

تے ہم نے ہر اک انسان غو اعمال ناموں اس غا گاٹا ماں لڑکا یو وو ہے، تے ہم قیامت غے تہاڑے (اس غا

الْقِيٰمَةِ كِتٰبًا يَّلْقٰىهُ مَنْشُوْرًا ﴿۱۳﴾ اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ؕ كَفٰى بِنَفْسِكَ

عملاں غی) کتاب کڈ غے اس غے سامنڑے رکھ دیاں غا جس ناں وہ کھلی وی دیکھے غو (کہیو جئے غو) توں اپڑوں اعمال ناموں

الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا ﴿۱۴﴾ ؕ مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدِيْ

پڑھ لے! اج توں اپڑوں حساب لینؔ واسطے آپے ہی سُدّ و ہے (۱۲) جہڑو سِدّ ا رستہ ور چلے وہ یقیناً اپڑاں ہی فائدہ

لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ؕ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ

واسطے چلے؛ تے جہڑو گمراہ وہے اس غی گمراہی غو بالؔ وی اسّے ور پُوے، تے کوئے پہار چانؔ آلو کسے دوجا

وِّزْرَ اُخْرٰى ؕ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِيْنَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُوْلًا ﴿۱۵﴾

غو پہار نیہنہ چاسیں تے ہم (کسے قوم ور) کدے عذاب نازل نیہنہ کرتا جچر توڑی کہ ہم کوئے پیغمبر نہ پہیج دیاں (۱۳)

وَاِذَآ اَرَدْنَآ اَنْ نُّهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيْهَا فَفَسَقُوْا

تے جسو یلے ہم کسے بستی ناں برباد کرن غو ارادو کراں ہم اُت غا امیر لوکاں ناں (کوئے) حکم دیاں فر ویہہ اسماں

فِيْهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنٰهَا تَدْمِيْرًا ﴿۱۶﴾ وَكَمْ

نافرمانی کرن لگ جیں اس را اُس بستی ور (عذاب غی) گل پکی ہو جئے فر ہم اس ناں ملیا میٹ کر دیاں؛ تے

(۱۰) عرب غا مشرکاں ناں کہیو جارہیو ہے جہڑا نبی پاک ﷺ اگے گہڑی گہڑی یاہ مانگ کر رہیا تھا ج جیکد ے تم سچا نبی ہیں تاں فرتم وہ عذاب لے کیوں نیہنہ آ تا جس تیں تم ہم ناں ڈرانویں، انھاں ناں فرمایو جارہیو ہے ج جاہلو! کُجھ تے سوچو تم چنگی گل غی دعا منگنٚ تے خیر منگنٚ غی جگہ اللہ تعالیٰ غو عذاب منگیں! بنی اسرائیل ناں نیہنہ تکتا ج جد کسے قوم ور عذاب آوے فر اس غو کے حشر وہے!! آیتِ پاک ماں ان لوکاں واسطے وی بڑو سبق ہے جہڑا حالات تیں تنگ آ غے اپنٚے واسطے بِد دعا کرن لگ جیں یا اپنٚی اولاد مالنٚ چُوکھر واسطے بد دعا منگنٚ لگ جیں تے یاہ نیہنہ سوچتا ج جد یاہ دعا قبول ہو غے اس غو عذاب آ گیو فر کے کراں غا! یاہی گل اس تیں پہلاں سورت یونس آیت ۱۱/ ماں وی آئی ہے دراصل انسان ہے ہی مچ کاہلو !۔

أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ

ہم نےٚ نوحؑ تیں بعد کتنی ہی قوماں ناں ہلاک کر چھوڑیو تے تھارو رب اپنٚاں بنداں غا گناہاں غی

بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿۱۷﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ

خوب خبر رکھنٚ (تے) خوب دیکھنٚ واسطے کافی ہے (۱۴) جہڑو آدمی (بس) اس دنیا غو فائدو چاہوے ہم اسا آدمی

عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ

ناں اسے دنیا ماں جتنوں چاہواں (تے) جس واسطے چاہواں ہُنٚ ہی دیدیاں فر ہم اس واسطے جہنم مقرر کر دیاں

يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿۱۸﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ

جس ماں وہ ردیو وو پہیڑا حال نالنٚ جا بڑے غو ؛ تے جہڑو آخرت غو ثواب چاہوے

وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ

ناں نے اس واسطے کوشش وی کرے جیسی کوشش کرنی لوڑیئے! تے وہ مومن وی وہے فر تے بس یہ ہی ویہہ لوک ہیں جنھاں غی

مَشْكُورًا ﴿۱۹﴾ كُلًّا نُمِدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ ۚ

کوشش مقبول وہے غی ہم اِنھاں ناں وی تے اُنھاں ناں وی ساراں ناں تھارا رب غی بخشیش بچوں دیتا جاں

وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿۲۰﴾ انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا

تے تھارا رب غی بخشیش کسے واسطے بند نیہنہ (۱۵) تک لیو! ہم نےٚ اک جماعت ناں دوجی

بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ

جماعت ور کس را باھد و دتو ہے تے آخرت غا درجا (اس تیں وی) بہت اُچا ہیں اور فضیلت وی بہت

تَفْضِيلًا ﴿۲۱﴾ لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا

بڑی ہے ؛ (اے انسان !) توں اللہ تعالیٰ نالنٚ دوجو خدا نہ منٚ ! نیہنہ تے توں ذلیل (اور) بے ڈاھیو

مَخْذُولًا ﴿۲۲﴾ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ

ع ۲/۲

ہو غے بیس رہ غو (۱٦) تے تھارا رب نے فیصلو کر دتو ہے ج تم اس تیں سوا کسے غی عبادت نہ کرو! تے ماں باپ

إِحْسَانًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا

نالنٚ چنگو سلوک کرو! (تے) ج انھاں دواں بچوں کوئے اک یا دوئے تھارے ہوتاں بڈیواں ماں پج جئیں

(۱۱) یعنی رات تہاڑی غیں یہ نشانٚیں جہڑیں ہر گہڑیں تھارے سامنٚے ہیں جیکدے تم انھاں ور ہی غور کریں تاں یہ ہی تھاری ہدایت واسطے سُدّیں ہو جیں غور کرو! جیکدے تہاڑی نہ ہوتی تاں انسان اپنٚی ضرورت غا کم کاج کسرا کرتو حلال روزی کسرا کما سکتو تے جیکدے چھڑی تہاڑی ہی تہاڑی رہتی رات غی چانٹی تے یاہ مٹھی مٹھی سلوء نہ ہوتی فر ارام کسرا کر سکتا فر رات تہاڑی غو یوہ نظام نہ ہوتو تاں سالاں، مہیناں، ہفتاں، دناں، پہراں تے گہنٹاں غو یوہ حساب کسرا رکھتا اپنٚاں کم کاج غو نظام کسرا چلاتا! بس جد انسانٚ انھاں موٹیاں موٹیاں خدا غی نشانٚیاں ور غور کرے غو وہ ضرور اس نتیجہ ور پُج جے غو کہ میری ہدایت واسطے جتنیں گل ضروری تھیں ویہہ اللہ تعالیٰ نے کھول کھول غے بیان فرما دتیں ہیں۔

(۱۲) انسان نیکی یا بدی جو کُجھ وی کر رہیو ہے یوہ اُس غا گاٹا غو ہار بنتو جارہیو ہے قیامت غے تہاڑے اسے ور نمیڑو ہونٚوں ہے اس ویلٚے ہر انسان غو کیّو اک کُھلی کتاب ہاروں اس غے سامنٚے موجود وہے غو تے حکم وہے غو ج ہر کوئی اپنٚوں اپنٚوں اعمال ناموں آپے پڑھ غے دیکھ لیو اج تم آپ اپنٚوں فیصلو کر لیو فر خدا غی قدرت نالنٚ ہر اک انسان پَہانویں پڑھیو لکھیو وہے تے پَہانویں جاہل وہے آپے اپنٚوں اعمال ناموں پڑھ لیئے غو تے انسان ناں اپنٚی کی وی ساریں گل یاد آنٚ لگ جیں غیں تے وہ یقین کر لیئے غو ج میرے اُپرّ کُجھ ظلم وی نیہنہ ہو رہیو بلکہ ہوں جو کجھ کرتو رہیوں ہوں ات وہ ہی لکھیو وہے کجھ گہٹ بدھ نیہنہ تے ات نمیڑو میراں عملاں غے مطابق ہی ہو رہیو ہے۔

(۱۳) کسے غا ہدایت ور آنٚ نالنٚ نہ خدا غی شان ماں کُجھ باہدو ہوج تے نہ کسے ہور انسان غو فائدو وہے بلکہ ہر کوئے اپنٚاں ہی فائدہ واسطے ہدایت ور آوے اسے راجہڑ و گمراہ وہے وہ وی اپنٚوں ہی کُجھ گماوے اس ماں دوجا کسے غو کجھ نقصان نیہنہ قیامت غے تہاڑے ہر کسے نے اپنٚی ڈگی آپے چانٚی ہے نہ کوئے کسے دوجا غو پَہار اپنٚے سر لئے غو تے نہ ہی کوئے کسے دوجا غو کُجھ اپرالو ہی کر سکے غو۔ تے نہ قیامت غے تہاڑے یوہ عذر کرن نالنٚ کسے غی جان چُھٹ سکے غی ج مناں فلاناں بندہ نے گمراہ کیّو تھو۔ نیہنہ ہر کوئے اپنٚاں گمراہ ہونٚ غو لیکھو آپے دیئے غو۔ ہاں یاہ بکھری گل ہے کہ جنھاں نے دوجا لوک گمراہ کیا اُنھاں ناں دونٚوں پَہار چانٚوں پُوے غو۔ آخر ماں یاہ حقیقت وی بیان فرمادتی ج اللہ تعالیٰ کسے ناں سزا دینٚ تیں پہلاں اس غو ہر کوئے عذر پورو کر دیئے، دنیا ماں وی اللہ کسے قوم ناں کفر شرک غی وجہ تیں برباد کر دینٚ غو فیصلو اچر توڑی نیہنہ کرتو چر توڑی انھاں ناں اگاہ کرن واسطے اُنھاں ماں اپنٚوں کوئے نبی نہ چلاّ دیئے تانجے لوک یاہ گل نہ کہہ سکیں ج ہم ناں کوئے سمجھانٚ واسطے آیو ہی نیہنہ۔

(۱۴) اپر بیان ہو وو تھو ج ہر ایکنٚ قوم ور عذاب اُسے ویلٚے نازل وہے جد اُنھاں کونٚے اللہ غا سچا دین غی دعوت پج ج۔ ہُنٚ اس غو طریقو دسیو جارہیو ہے ج کفر شرک تے نافرمانی ور فٹ عذاب نیہنہ آ جاتو بلکہ پہلاں اللہ تعالیٰ اپنٚاں نبی پہج غے انھاں ناں چنگی طرح اگاہ فرما دیئے خاص کر غے اُت غاں مالدار کھاتاں، پیتاں تے موٹاں لوکاں ناں دین غی دعوت دتی ج کیو نجے اساں لوکاں غا ایمان یا کفر غو عام لوکاں ور مچ اثر وہے ور ویہہ موٹا لوک اللہ غا نبیاں غا آنٚ ور ہوراتی چک لیں اس را ویہہ پورا پورا عذاب غا مستحق ہو جیں تے فر اللہ تعالیٰ غی طرفوں ملیا میٹ کر دینٚ آنٚو عذاب

فَلَا تَقُلْ لَّهُمَآ اُفٍّ وَّلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيْمًا ﴿۲۳﴾

فرتم انھاں ناں اُف توڑی وی نہ کہیو ! تے نہ کدے انھاں ناں جھمکیو تے انھاں ناں بچ ادب سنگ گل کریو؛

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَّبِّ

اورشفقت ناں عاجزی غیں بانہہ انھاں غے اگے نیویں کرر کھیو تے اس رادعا منگو جے ربا! جس راانھاں نے متّاں

ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيٰنِيْ صَغِيْرًا ﴿۲۴﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِيْ نُفُوْسِكُمْ ؕ

نکّاں ہوتاں پالیو تھوتوں وی انھاں وررحم فرما (۱۷) جو کجھ تھاراں دلاں ماں ہے اس ناں تھارو رب خوب جانے؛

اِنْ تَكُوْنُوْا صٰلِحِيْنَ فَاِنَّهٗ كَانَ لِلْاَوَّابِيْنَ غَفُوْرًا ﴿۲۵﴾

جیکر تم نیکو کار ویں غا فر وہ وی توبہ کرن آلاں ناں بہت بخشن آلو ہے (۱۸)

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهٗ وَالْمِسْكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ

تے رشتیداراں ، تے محتاجاں ، اور مسافراں غو حق ادا کرتا رُہو

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيْرًا ﴿۲۶﴾ اِنَّ الْمُبَذِّرِيْنَ كَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّيٰطِيْنِ ؕ

تے دولت فضول خرچی ماں نہ اڈاؤ! بیشک فضول خرچی ماں دولت اڈاݨ آلا شیطاناں غا بہائی ہیں

وَكَانَ الشَّيْطٰنُ لِرَبِّهٖ كَفُوْرًا ﴿۲۷﴾ وَاِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ

تے شیطان اپناں رب غو بڑو ہی ناشکرو ہے (۱۹) تے جد کدے تمناں اپناں رب غا فضل غی اڈیک ماں۔ جس غی

ابْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّنْ رَّبِّكَ تَرْجُوْهَا فَقُلْ لَّهُمْ قَوْلًا

تمناں امید وہے ۔ انھاں تیں توجہ ہٹانی ہی پُوے تاں وی تم انھاں ناں نرم

مَّيْسُوْرًا ﴿۲۸﴾ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوْلَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا

گل کہو ! (۲۰) تے تم (کنجوسی غا ماریا) نہ تے اپناں ہتھ گاٹا ناں بن لیو ! تے نہ

تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا مَّحْسُوْرًا ﴿۲۹﴾ اِنَّ رَبَّكَ

سروں کھول چھوڑو کہ فرتم ہی ملامت کھاتا عاجز ہو غے بیں ریہنہ (۲۱) بیشک تھارو رب

يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ وَيَقْدِرُ ؕ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ

جس ناں چاہوے کھلی روزی دیدئے (تے جسواسطے چاہوے) تنگی کردئے؛ بیشک وہ اپناں بنداں غی

آ جے حضرت نوحؑ غی قوم تیں بعد کتنی ہی قوم ہلاک ہوئیں! انھاں غی تاریخ پھلور غے تک لیو ہر ایکن ور اسے را عذاب آ تو رہیو ہے۔

(۱۵) اللہ غا نافرماناں ناں دنیا غی دولت کیوں لبھے؟ ویہہ دنیا ماں کیوں عیش لُٹیں؟ انھاں غی نافرمانی ورفٹ عذاب کیوں نیہنہ آجاتو؟ اس سارا کئیں غو جواب دتو جار ہیو ہے جے اللہ تعالیٰ غی یاہ حکمت نیہنہ جے دنیا داراں ناں اُنھاں غی نافرمانی ورفٹ عذاب گہل چھوڑے بلکہ اس غی حکمت یاہ ہے کہ جہڑو آخرت ناں بسار غے بس دنیا ناں ہی سب کجھ سمجھ لئے تے دنیا غو ہی طلبگار بݨ غے رہ جے اساں لوکاں بچوں وہ جس ناں چاہوے تے جتنی چاہوے اُتنی دنیا اِس چار تہاڑا غی زندگی ماں دیدیئے اور دنیا غی زندگی ماں انھاں ناں خوب ٹہݪ دیدیئے ور قیامت غے تہاڑے اساں نافرماناں غو پورو پورو لیکھو ہو جئے کیو نجے نیکی بدی غا نتیجہ تے حساب کتاب غی جگہ ہے ہی آخرت! فر وہ ہر پاسے تیں لعنت ملامت لیتو تے در فٹے منہ سُنتو جہنم ماں جا پوے غو اس غا مقابلہ ماں جہڑو آخرت واسطے تے چھڑی اللہ غی رضا واسطے محنت کرے تے کوشش وی اللہ غا دین غے مطابق کرے اس غے ناں ناں وہ پکو مومن وی وہے بس جس بندہ ماں یہ ترے گل ویں اس ناں یقین رکھنوں چاہیئے جے اس غی کوشش غی ضرور قدر کی جے غی ور اس غو نتیجو وی آخرت ماں نکلے غو، جت اس ناں جنت نصیب وہے غی باقی رہئی دنیا تے واہ ”اِنھاں ناں“، یعنی دنیا غاں طلبگاراں ناں تے ”اُنھاں ناں“، یعنی آخرت غی تاہنگ رکھن آلاں، دُواں ناں اپنی اپنی قسمت غے مطابق لھبتی ہی رہ غی ات اللہ غی بخشیش کسے ور بند نیہنہ ور آخرت صرف اللہ غاں فرمانبرداراں واسطے ہے۔

(۱۶) یعنی دنیا آخرت ماں ہر جگہ لوکاں غا درجا کنی کنی رکھیا ہیں دنیا ماں کوئے امیر کوئے غریب، کوئے لسّو کوئے تگڑو ور درجاں غی اصل پرکھ آلی جگہ آخرت ہے دنیا ماں اُچّا نندہ غو فرق تے چھڑو ازمائش واسطے ہے ور آخرت غو فرق عملاں غو نتیجو ہے غو جت ایمان آلا عالیشان جنت ماں ویں غا جد کہ مشرک کافر جہنم غی ڈنگی کھات ماں ویں غا فر جنتی آپس ماں وی اپناں عملاں غا لحاظ ناں کنی کنی رُتباں ماں ویں غا اسے را جہنمی وی اپناں کرتوتاں غا لحاظ ناں کنی کنی جگہاں ور ویں غا، اِس موقعہ ور اللہ ہر اک انسان ناں شرک تیں باچ رہݨ واسطے فرماوے جے وہ انسان جس واسطے اللہ نے جنت غا اُچّا رتبہ بنایا ہیں کِدے شرک کر غے جہنم غی ڈنگی کھائی ماں نہ پے جئے جت نہ کوئے اس غو حامی تے مددگار وہے غو تے نہ کوئے ڈھئی دیݨ آلو !

(۱۷) ویہہ مخلص مومن جہڑا آخرت ہی غی تاہنگ رکھیں فر اخلاص ناں آخرت واسطے اسی کوشش تے محنت کریں جسی کوشش اس واسطے کرنی لوڑیئے! اساں موموناں واسطے ویہہ گل بیان ہورہئی ہیں جنھاں ور عمل کر غے ویہہ اپناں رب غی رضا تے جنت کھٹ سکیں یہ چوداں گل ہیں تے جے مݨن تولن ناں کنی کنی رکھوتاں پندراں ہوجیں جہڑیں اتوں شروع ہو غے آیت ۳۷ تو ڑی ہیں انھاں ہی پندراں آیتاں غا بارہ ماں حضرت ابنِ عباسؓ فرمانویں جے ”تورات غا اخلاقی اصولاں بچوں کوئے اسو اُصول نیہنہ جہڑو ان پندراں آیتاں ماں بیان نہ ہو گیو وہے یاہ تعلیم توحید غا اس بیان تیں شروع وہے جے اللہ تعالیٰ نے یوہ فیصلو کردتو ہے تے اس نے تاکیدی حکم دے دتو ہے جے تم عبادت بس اُسے ہی غی کریو اُس تیں ۱۰ بجݨ کسے غی کسے را غی عبادت نہ کریو، اللہ تعالیٰ غی توحید غے ناں ناں دو جو حکم ماں باپ غی فرمانبرداری غو تے اُنھاں ناں چنگو سلوک کرن غو ہے۔ فرمایو: ماں باپ ناں چنگو سلوک کرو جس غی تفسیر مفسراں نے یاہ بیان فرمائی ہے جے انھاں غی تعظیم تے خدمت کرو! اُنھاں سنگ دلی محبت رکھو انھاں غاں دوستاں سنگ وی نیک برتاء کرو وغیرہ ور ماں باپ ناں خدمت غی اصل لوڑ بڈھیواں ماں آوے جد اک پاسے کئیں واری اولاد اُنھاں تیں اکّ وی جئے تے دوجے پاسے انھاں ناں وی گل گل ور لہر چڑھݨ لگ جئے؛ اسا وقت ماں انھاں ناں سب تیں زیادہ لوڑ اولاد غی نرمی غی تے مٹھی گل غی وہے اسے گلوں فرمایو کہ جے ماں باپ دوئے یا اُنھاں بچوں کوئے اک تھارے سامݨے بڈھو ہو جئے فر کھمکنوں چھڑکنوں، درڈنوں، بشیکنوں، کھوئریں بولنوں تے دوجی گل ہے فر تے اُنھاں نا اُف، اوہ، الاّ! وغیرہ کھور الفظ وی نہ کہو بلکہ یاہ گل سوچو جے جسویلے تم نِکّا تھا اسویلے ویہہ تھاریں اڑیں کس را پوری کریں ویں تھا بس یاہ گل سامݨے رکھ غے ہر ویلے ادب احترام تے شفقت غیں بانہہ انھاں غے اگے نیویں رکھو! سگوں اللہ تعالیٰ اگے دعاوی کرو جے ربا! میرے تیں جتنی وہے تھی اُتنی میں اُنھاں غی خدمت کی ور ہوں اُنھاں غی خدمت غو حق کد ادا کرسکوں، توں ہی اپنی شان غے

مطابق اُنھاں ور رحم فرما جس را کہ انھاں نے نکاں ہوتاں مناں پالٙیو تھو۔

(۱۸) یعنی کس غا دل ماں کتنوں اخلاص ہے تے کونٙ دل سنگ ماں باپ غی خدمت کر رہیو ہے اللہ تعالیٰ اس ناں خوب جانٙے چارے قضاء جیکدے کوشش غے باوجود کسے تیں ماں باپ غی خدمت تے تعظیم ماں کوئے کوتاہی ہو جئے فر وہ توبہ کر غے اپنٛوں حال ٹھیک کر لیئے تاں اساں توبہ کرن آلاں واسطے اللہ تعالیٰ مُچ بخشش تے مغفرت کرن آلو ہے۔

(۱۹) تیجو حکم رشتیداراں، مسافراں تے محتاجاں غو حق ادا کرن غو دتو جارہیو ہے یعنی ماں باپ غا حق تیں بعد انسان وراس غا رشتیداراں غو حق ہے جے وہ انھاں نالٙ سُہنٛوں سلوک کرے، انھاں غا دُکھ ناں اپنٛوں دُکھ انھاں غی تنگی تکلیف ناں اپنٛی تکلیف تے انھاں غی ضرورت ناں اپنٛی ضرورت سمجھے تے انھاں غی ضرورت واسطے اپنٛاں مالٙ ماں اُنھاں غو وی حق سمجھے تے رشتیداراں غے نالٙ نالٙ محتاجاں، مسافراں غو وی اپنٛاں مالٙ ماں حق سمجھے اور اُنھاں غیں ضرورت پوریں کر غے یوہ خیال نہ کرے جے میں اُنھاں ور احسان کیّو ہے بلکہ یوہ خیال کرے جے میں اُنھاں غو وہ حق ادا کیّو ہے جہڑو میرے اپر اک طرح غو قرض و تھو، سبحان اللہ کسی سُہنٛی تعلیم ہے ! ور یہ ساریں گل تاں ہی ہو سکیں جد انسان اللہ تعالیٰ غی دتی وی دولت ناں اُس غی نعمت سمجھے تے اُس ناں ناجائز کماں ماں یا جائز کماں ماں حدوں بدھ غے یا صرف اپنٛی خوشی پوری کرن ماں فضول نہ اڈاوے اس گلوں اس تعلیم غے نالٙ ہی چوتھو حکم یوہ دتو جے فضول خرچی نہ کرو کیونجے فضول خرچی کرنی تے اللہ غی دتی وی نعمت غی ناقدری کرنی یہ شیطانی کم ہیں لہٰذا فضول خرچی کرن آلا شیطان ہی غا پہائی ہیں۔

(۲۰) اخلاقی تعلیم غا سلسلہ ماں پنجموں حکم یوہ دتو جارہیو ہے کہ جد کدے کسے کولٙے رشتیداراں محتاجاں تے مسافراں ناں دینٙ جگو کجھ وی نہ وہے ات توڑی کہ وہ جواب دینٙ ور ہی مجبور ہو جئے تاں وی کھوری تے اُکڑی گل نہ کہے بلکہ مُچ مٹھا رسیلا انداز ماں عذر کرے جے اج میرو ہتھ سروں خالی ہے بس نیڑے ہی جد اللہ مناں اپنٛاں فضل نالٙ نوازے غو فر تمنّاں وی ہوں ضرور دیوں غو سبحان اللہ ! کسا اُچا تے سُچا اخلاق غی تعلیم ہے۔

(۲۱) اُپر خالی ہتھ آلاں ناں سُہنٛی طرح عذر کرن غو طریقو دسیو تھو ہُنٙ چھینواں حکم ماں خرچ کرن غی وی جاچ دسی جارہئی ہے جے آدمی خرچ کرن ماں وی درمیانی جئی اعتدال غی چال ور رہ۔ نہ اتنوں صرفو تے کنجوسی کر غے اپنٛوں ہتھ ہی گاٹا نالٙ بن لئے کہ فر ہر پاسے تیں وہ لعنت ملامت غو مستحق بنٙ جئے کہ یوہ بڑو کنجوس مکھی چوس تے سُوم ہے تے نہ اپنٛی آمدنٛی تیں بدھ غے خرچ ماں اپنٛوں ہتھ کھول ہی چھوڑے جے کُجھ تہاڑاں غی عیش تیں بعد اس ناں آپے منکو بٹوں پے جئے۔ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں ! جہڑو خرچ کرن ماں درمیانی چال چلے غو وہ کدے محتاج نیہہ ہوسے (مسندِ امام احمد)

(۲۲) یعنی تھاری سخاوت نالٙ نہ کوئے امیر ہو جئے تے نہ تھاری کنجوسی نالٙ کوئے نہنگ ہو جئے سگوں تم آپ وی سخاوت نالٙ کنگالٙ نیہہ ہو جاتا تے نہ کنجوسی کر غے مالدار ہو جیں۔ بلکہ دینٙ آلی ذات تے اللہ تعالیٰ ہی غی ہے وہ اپنٛی حکمت غے مطابق کسے ناں ذری کشائش دے چھوڑے تے کسے ور ذری تنگی کر دیئے اس غی حکمت وہ ہی جانٙے تمنّاں تے بس اپنٛی طاقت غے مطابق اپنٛوں فرض ادا کرنٛوں چاہیئے !۔

خَبِيْرًۢا بَصِيْرًا ۝۳۰ وَلَا تَقْتُلُوْٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ ۭ

خوب خبر رکھنٙ آلو دیکھنٙ آلو ہے (۲۲) تے غریبی غا ڈر نالٙ اپنٛی اولاد ناں قتل نہ کرو !

نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ ۭ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيْرًا ۝۳۱

ہم ہی تے انھاں ناں وی روزی دیاں اور تمنّاں وی ! بلاشبہ انھاں غو قتل بڑا گناہ غی گل ہے (۲۳)

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهٗ كَانَ فَاحِشَةً ۭ وَسَاۗءَ سَبِيْلًا ۝۳۲

تے زنا غے نیڑے وی نہ جاؤ ! بیشک وہ بڑو بے حیائی غو کم ہے، تے مچ پھیڑو رستو ہے (۲۴)

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِيْ حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ۭ وَمَنْ

تے جس غا قتل ناں اللہ نے حرام کیّو وو ہے اس ناں قتل نہ کرو ور جائز طریقہ ور ! تے جہڑو

قُتِلَ مَظْلُوْمًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفْ

مظلومی غی حالت ماں قتل کیّو گیو اس غا وارث ناں ہم نٙے اختیار دتو ہے؛ لہٰذا وہ قتل کرن ماں

فِّي الْقَتْلِ ۭ اِنَّهٗ كَانَ مَنْصُوْرًا ۝۳۳ وَلَا تَقْرَبُوْا مَالَ

حدوں نہ بدھے بیشک اس غی مدد کی گئی ہے (۲۵) تے یتیم غا مالٙ غے نیڑے وی نہ

الْيَتِيْمِ اِلَّا بِالَّتِيْ هِىَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهٗ ۠ وَ

جاؤ ! وراس طریقہ نالٙ جہڑو مچ ہی سرس وہے ات توڑی جے وہ اپنٛی جوانی ناں پُج جئے، تے

اَوْفُوْا بِالْعَهْدِ ۚ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْــُٔـوْلًا ۝۳۴ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ

وعدو پورو کرو، بیشک وعدہ غا بارہ ماں پُچھ وہے غی (۲۶) تے جسو یلٙے تم منٙ غے دیں

اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوْا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيْمِ ۭ ذٰلِكَ خَيْرٌ

پورو پورو منٛیاں کرو، تے بالکل سِدّی تڑکھڑی نالٙ تولیا کرو، یاہ بڑی چنگی گل ہے

وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا ۝۳۵ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ ۭ اِنَّ

تے اس غو نتیجو وی بڑو چنگو ہے (۲۷) تے جس گل غو تمنّاں علم نہ وہے اس غے پچھے نہ پو ! کیونجے

السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰۗىِٕكَ كَانَ عَنْهُ مَسْــُٔــوْلًا ۝۳۶

کن تے اکھ اور دل انھاں بچو ہر ایکنٙ غا بارہ ماں پُچھ وہے غی (۲۸)

(۲۳) یوہ ستموں حکم ہے جے اپنٛی اولاد ناں قتل نہ کرو ! اولاد غو قتل جس مقصد پچھے وی وہے ہر حال ماں وہ اک بہت بڑو جرم تے گناہ ہے ور اولاد غا قتل پچھے اک بڑو مسئلو غریبی غو ڈر وہے عرب غی چوداں سو سال پرانٛی جاہلیت ماں وی اولاد غو قتل اسے مقصد پچھے وہے تھو تے اج ''علم غی لوء'' غا ناں غی ''سجری جہالت'' ماں وی اولاد اسے خطرہ تے ڈر ور قتل کی جارہئی ہے۔ بس فرق اتنوں ہے کہ عرب غی جہالت ماں یوہ گناہ شرماشرمی، چھپ لُک غے وہے تھو اور لوک اس ناں گناہ ہی سمجھیں تھا جد کہ اج ''خاندانی منصوبہ بندی'' جسا سُہنٛاں سُہنٛاں ناں رکھ غے بڑا مان تے بڈیار نالٙ رڑے مدان ہو رہیو ہے۔ اسا ظالم ماں باپ اصل ماں خدا غا خالق تے رازق ہونٙ ور یقین نیہہ رکھتا اس گلوں یہ کیئں کیئں جرم تے گناہ کٹھا کریں۔ رحمتِ عالم ﷺ نے شرک تیں بعد سب تیں بڑو گناہ اولاد غو قتل دسیو ہے۔ (بخاری شریف)

وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا ۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ

تے زمین ور آکڑ غے نہ چلو کیونجے نہ تے تم زمین ناں پاڑ سکیں

وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُوْلًا ﴿۳۷﴾ كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهٗ

تے نہ ہی کِدے تم اچائی ماں پہاڑاں توڑی پُج سکیں (۲۹) انھاں ساراں کماں غی برائی

عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوْهًا ﴿۳۸﴾ ذٰلِكَ مِمَّآ اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ

تھارارب غے نزدیک مچ ہی ناپسند ہے (اے نبیؐ) یہ ساریں حکمت غیں گل انھاں گلاں بچوں ہیں جھڑیں

مِنَ الْحِكْمَةِ ؕ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِيْ

تھارارب نے تھارا دروحی کی ہیں، تے تم اللہ تعالیٰ نال٘ دوجو خدا نہ منیوں! نیہنہ تے تم ملامت کیّا وا (تے)

جَهَنَّمَ مَلُوْمًا مَّدْحُوْرًا ﴿۳۹﴾ اَفَاَصْفٰىكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِيْنَ

ردیاوا جہنم ماں سٹ دتا جیں غا (۳۰) (او مشرکو!) کیوں! تمناں تھارارب نے گدراں واسطے چُن٘ لیّو ہے

وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا ؕ اِنَّكُمْ لَتَقُوْلُوْنَ قَوْلًا عَظِيْمًا ﴿۴۰﴾

تے آپ اس نے فرشتاں ناں بچیں بنا لیّو ہے !؟ واقعہ ہی تم بڑی سخت گل کیہنہ (۳۱)

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوْا ؕ وَمَا يَزِيْدُهُمْ

تے ہم نے اس قرآن ماں ہر ہر طرح گل بیان کی تانجے لوک سمجھ جیں، ور (اس نال٘ تے) انھاں غی نفرت ہی

اِلَّا نُفُوْرًا ﴿۴۱﴾ قُلْ لَّوْ كَانَ مَعَهٗٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُوْلُوْنَ اِذًا

بدھتی جارہئی ہے (۳۲) تم فرمادیو: کہ جے اس غے نال٘ ہوروی خدا ہوتا جس را کہ یہ لوک کیہنہ تاں تے

لَّابْتَغَوْا اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَبِيْلًا ﴿۴۲﴾ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰى

ویہہ ضرور عرش آلا توڑی کوئے رستو لوڑ لیتا؛ وہ پاک ہے تے اس غی ذات انھاں گلاں تیں مچ

عَمَّا يَقُوْلُوْنَ عُلُوًّا كَبِيْرًا ﴿۴۳﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ

اُچی ہے جھڑیں یہ بیان کریں ؛ ست غا ست اسمان نالے زمین اور جو کجھ

وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ ؕ وَاِنْ مِّنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ

انھاں ماں ہے سب اس غی تسبیح بیان کریں تے کائے چیز اسی نیہنہ جھڑی اس غی صفتاں نال٘ تسبیح

(۲۴) اٹھموں حکم زناء تیں دور رہن٘وں ہے؛ ور یوہ حکم اس تاکید نال٘ دتو ہے جے زناء غے نیڑے وی نہ جاؤ۔ کیونجے اسلام ماں یوہ بہت بڑو گناہ ہے ات توڑی کہ جدکدے شادی شدہ مڑد کال٘سریں اسی بدی ماں مبتلاء ہو جیں فر اسلامی حکومت ماں انھاں ناں جین٘ غو وی حق نیہنہ رہتو۔ فر تلوار نال٘ اُنھاں ناں اِکّو واری قتل وی نیہنہ کیّو جاتو بلکہ کُھلا مدان ماں پتھر مار مار غے مارن غو حکم ہے تانجے اُنھاں غی یاہ سزا دوجاں واسطے اک نصیحت تے عبرت بن٘ جے اسے گلوں اس رانیہنہ فرمایو جے زناء تیں بچو فرمایو جے ''زناء غے نیڑے وی نہ جاؤ'' یعنی اسا حالات وی نہ بن٘ دیو جس تیں بعد گل بدکاری توڑی جا پہنچے جس را کہ نامحرم کال٘سریاں نال٘ ایکلاں ہو غے گل کرنی، گندیں کتاب پڑھن٘ی، گندی شاعری سن٘نی، کال٘سریاں غو بے پڑدہ ہو غے مڑداں غی مجلس ماں آن٘و۔ رحمتِ عالم ﷺ نے اسے پاسے اشارو کرتاں فرمایو تھو! جے اکھاں غو زناء تکن٘وں، کناں غو زناء سن٘وں، پیراں غو زناء ٹرن٘وں تے ہتھاں غو زناء پکڑن٘وں ہے (یعنی انھاں بچوں ہر ایکن٘ غو کنی کنی لیکھو وہے غو) (مسلم شریف)

(۲۵) نووں حکم یوہ دتو جارہیو ہے جے کسے وی انسان ناں ناحق قتل نہ کرو! ہاں: جھاں لوکاں ناں شریعت نے ہی قتل کرن غو حکم دید تو ہے اُنھاں غو قتل ''حق'' ہے ناحق نیہنہ تے یہ چھڑا پنج قسم غا بندا ہیں اک جھڑو بیاہ کرن تیں بعد وی بدکاری کرے دوجے جھڑو کسے ناں بے گناہ قتل کر چھوڑے، تیجے ویہہ غیر مسلم جھاں غی مسلماناں نال٘ نہ صلح وہے نہ کوئے معاہدو وہے فر ویہہ جہاد ماں ماریا جیں، چوتھے جھڑو اسلام چھوڑ غے مرتد ہو جئے پنجے جھڑو اسلامی حکومت غے خلاف بغاوت کر غے لوکاں ناں قتل کرتو تے لُٹتو پھرے۔ فر فرمایو: جے جھڑو ناحق مظلومی ماں قتل کیو گیو ہے اللہ نے اس غاں وارثاں ور یوہ فضل فرمایو ہے جے انھاں ناں قتل غو بدلو لین٘ غو اختیار دتو ہے نالے اسلامی حکومت غی یاہ ذمہ داری رکھی ہے جے حکومت غا ذمہ واراساں وارثاں ناں بدلو دواویں ور انھاں وارثاں ناں وی چاہئے جے ویہہ بدلو لین٘ ماں حدوں نہ بدھ جیں، یا مثلاً قاتلی ناں چھوڑ غے اس غا وارثاں ناں قتل کران٘ لگ جیں، یا قاتلی اک وہے ور ویہہ اک تیں زیادہ بنداں غا قتل غو مطالبو کریں یا قاتلی ناں قتل کرن تیں بعد اس غا کن نک کپ غے لاش خراب کرن لگ جیں یاہ قاتلی ناں تڑفاء تڑفاء غے ماریں یہ ساریں گل حدوں بدھ جان٘ غیں ہیں بس اسیں گل کر غے ویہہ مظلوم وارث ہی ظالم بن٘ جیں۔

(۲۶) دسموں حکم یتیم غا مال٘ غی حفاظت غو دتو جارہیو ہے۔ ور لوکاں ناں یتیم غو مال٘ ہضم کرن٘ غو کیونجے زیادہ موقعو ہتھ آ جئے اس گلوں اس را تاکید نال٘ حکم دتو جے یتیم غا مال٘ غے تے نیڑے وی نہ لگو ہاں ! نابالغ یتیم غی جائداد غی حفاظت کرنی تے حفاظت واسطے اس ناں اپن٘اں قبضہ ماں لین٘وں واہ ہور گل ہے اُس غا تفصیلی احکام سورت نساء غا مُنڈ ماں بیان کیا گیا ہیں۔ ور نابالغ یتیم غا مال٘ غی حفاظت اپن٘اں ہتھ ماں لین٘ تے بالغ ہون٘ ور اُنھاں غے حوالے کر دین٘ واسطے اک ہور گل وی ضروری ہے جے انسان جھڑی وی گل کہہ تے جھڑو وی وعدو کرے اس ناں توڑ چاہڑے؛ اس گلوں یارموں حکم یوہ دتو جارہیو ہے جے جھڑو وعدو کریں وہ پورو کرو، وعدہ غی ضرور قیامت غے تہاڑے پُچھ وہے غی۔

(۲۷) گھٹ من٘وں یا تولن٘وں اک اسو روگ ہے جھڑو اندر واندر ہی انسان غا اخلاق ناں بلکہ انسانی معاشرہ ناں سمک ہاروں کھا غے مکا چھوڑے، اس نال٘ بد اخلاقی تے کھسو کھسی غو ذہن٘ پیدا وہے اس غا مقابلہ ماں ٹھیک ٹھیک من٘وں تولن٘وں اُچا اخلاق غی نیں رکھے دنیا ماں وی اُس غا چنگا نتیجہ نکلیں تے آخرت غو ثواب اور اللہ تعالیٰ غی رضا وی اسے نال٘ کھٹی جا سکے۔ اللہ غے نزدیک گھٹ من٘وں تے گھٹ تولن٘وں کتن٘وں بڑو جرم ہے اس غو اندازو اس تیں لایو جا سکے جے حضرت شعیبؑ غی قوم ور جھڑو ملیامیٹ کر دین٘ آلو عذاب آیو تھو اُس غی اک وجہ یاہی گھٹ من٘وں تولن٘وں وی تھی۔ من٘ تے تولن٘ غا اس حکم ناں اک من٘وں تاں ات باراں حکم ہووا ہیں تے جے کنی کنی من٘وں تاں ات تیراں حکم ہو جیں غا۔

(۲۸) یاہ اک اسی عام ہدایت ہے جس ماں ہر اک واہ گل آ جئے جس غا بارہ ماں انسان کوئے یقینی علم نہ وہے بس جچر توڑی کسے گل غو پکّو علم نہ وہے اچر توڑی نہ اُس ور عمل جائز ہے تے نہ یقین تیں بجھن٘ بدگمانی کی جا سکے، نہ الزام لایو جا سکے نہ بجھن٘ تحقیق گل عام کی جا سکے، نہ باپ دادا تیں سُنی سُنائی بے سندہ گلاں ور یقین کیّو جا سکے، نہ شریعت غو کوئے مسئلو اندازہ نال٘ دسیو جا سکے بلکہ اللہ غی دتی وی اکھ، کن، دل دماغ غیں یہ نعمت تے یہ

طاقت پہلاں ٹھیک ٹھیک استعمال کر غے تحقیق کرنی ضروری ہے کیونجے قیامت غے تہاڑے انھاں بچوں ہر اک غا بارہ ماں سوال وہے غو جے اس غو کے حق ادا کیّو ، کیوں جہڑی گل کہئ واہ اکھ ناں دیکھی تھی؟؟ یا کن ناں معتبر ذریعہ تیں سُنّی تھی؟؟ یا دل دماغ ناں غور کر غے اس غی تحقیق کی تھی، سبحان اللہ! اسلام نے اپناں منن آلاں ناں وہم پرستی غی کھائیاں تیں کتنوں دور رکھیو ہے!۔

(۲۹) یوہ آخری تے پندرووں حکم ہے جے انسان ناں کسے رابڑ و بڈّنوں تے تکبر کرنوں نیہنہ سوبھتو خدا غی زمین ور آکڑ آکڑ غے یا بڈیار ناں ٹُرٹُر غے تے نہ کوئے زمین ناں پھاڑ سکے تے نہ ہی پہاڑاں غے برو بر ہو سکے، فرہڈیاں غی اک مُٹھی اس انسان ناں بُٹھن غو کے فائدو؟! بندہ ناں خدا غی زمین ور بندو ہی بن غے رہنوں لوڑیئے!۔

بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَّا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ اِنَّهٗ كَانَ
نہ کرتی وہے ، ور تم انھاں غی تسبیح سمجھتا نیہنہ (۳۳) یقیناً وہ
حَلِيْمًا غَفُوْرًا ۝۴۴ وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَ
بڑو تحمل آلو بخشن آلو ہے (۳۴) تے (اے نبیؐ) جسویلے تم قرآن پڑھیں ہم تھارے تے انھاں لوکاں غے
بَيْنَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُوْرًا ۝۴۵
بشکار جہڑا آخرت ور ایمان نیہنہ لیاتا اک چھپیو وو پڑ دو گھل چھوڑاں
وَّجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ
تے ہم نے انھاں غا دلاں ور پڑدا گھل چھوڑیا ہیں تا نجے ویہہ اس ناں سمجھ نہ سکیں تے انھاں غا کنّاں ماں
وَقْرًا ۭ وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهٗ وَلَّوْا
چپّالا چھوڑیا ہیں تے جسویلے تم قرآن ماں اپناں رب غو ایکلاں ذکر کریں اسویلے ویہہ نفرت ناں
عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُوْرًا ۝۴۶ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُوْنَ
کنڈ پھیر غے نس پُویں (۳۵) ہم خوب جاناں یہ جس نیت ناں کنّ لا غے
بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُوْنَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُوْلُ
سُنیں جسویلے کہ یہ تھارا ور کن لا غے سُنیں ، تے جسویلے یہ گوشا کریں (تے) جد یہ ظالم
الظّٰلِمُوْنَ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا رَجُلًا مَّسْحُوْرًا ۝۴۷ اُنْظُرْ
کیہنہ : جے تم لوک تے بس اک اسا بندہ پچھے چلیں جس ور جادو کیّو وو ہے ؛ (اے نبیؐ) دیکھو!
كَيْفَ ضَرَبُوْا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوْا فَلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ
یہ تھارا واسطے کس راغیں مثال بیان کریں یہ تے بے طور ہی ہو گیا ہیں ہُن انھاں ناں کوئے رستو نیہنہ
سَبِيْلًا ۝۴۸ وَقَالُوْٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا ءَاِنَّا
تھا تو (۳۶) تے کیہنہ کہ جسویلے ہم ہڈیں تے پھکی بن جاں غا ! کیوں ! اس ویلے
لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا ۝۴۹ قُلْ كُوْنُوْا حِجَارَةً
دُہری واری پیدا کر غے اُٹھا لیا جاں غا !؛ تم فرمادیو : جے تم پتھر ہو جاؤ

(۳۰) ﴿قَضٰی رَبُّکَ﴾ تیں لے غے ات توڑی جتنی گلاں تیں ٹھا کیو گیو ہے، یہ ساریں تھارا مالک ناں مچ ناپسند ہیں بلکہ انھاں ماں اصل خرابی ہی یاہ ہے کہ یہ اللہ تعالیٰ ناں پسند نیہنہ، تے انسان آپ وی جدا انھاں ور غور فکر کرے تاں اس غی عقل یاہی گواہی دیئیے جے انسان غی کامیابی تے اُچا سُچا کردار غی نشانی انھاں گلاں ور عمل کرنوں ہی ہے۔ تے انسانیت غا کردار غی نیں انھاں گلاں ور ہی ہونی لوڑیئے!، یوہ بیان شروع تے اتوں فرمایو تھو جے ''اللہ تیں بجن کسے غی عبادت نہ کرو،، تے مکایو اس ور جا رہیو ہے جے ''اللہ تعالیٰ ناں کوئے دو جو خدا نہ منوں،، اس ماں اس گل غی تاکید ہے جے اصل تے بنیادی گل تے اللہ تعالیٰ غی ذات ناں اک ایکلّاں منّوں تے عبادت ناں اسے واسطے خاص کرنوں ہے باقی ساریں گل اسے گل غا ہی عملی تقاضا ہیں۔

(۳۱) یاہ اللہ تعالیٰ ناں شرک کرن تے اس ناں اک ایکلّو ن معبود نہ منن غی اک مثال ہے جس غو عرب ماں بلکہ ساری دنیا ماں کسے نہ کسے ٹھنگ ناں خوب رواج تھو قرآن کریم نے یاہ گل کئیں جگھیں بیان کی ہے تفسیر واسطے تکو سورت نحل حاشیہ (۳۴)

(۳۲) یعنی قرآن نے رنگ رنگ غیں دلیل دے غے پِشلاں لوکاں غا قصّا بیان کر کر غے، تے کائنات غیں مثال دیدے غے طرح طرح ناں لوکاں ناں سمجھایو تانجے ویہہ گل سمجھ غے نصیحت حاصل کریں اور اپناں آپ ناں جہنم تیں بچانویں، ور مشرکاں ناں تکو! یہ بدقسمت اپنی ضد تے کرودھ غی وجہ تیں ہورو ہور دور نسیں تے اللہ غا دین تیں ہورو ہور نفرت کریں۔

(۳۳) یعنی جیکدے مشرکاں غی یاہ گل من لی جئے کہ اللہ تعالیٰ غی خدائی ماں کُجھ نِکّا نِکّا خدا وی شریک ہیں تاں یہ خدا خدائی ماں سانجھ غے باوجود کیوں ماتحت ہو غے بیٹھا رہتا کدے نہ کدے یہ ضرور بڑا خدا غا عرش ور حملو کرن غو پلان بنا ہی لیتا کوئے نہ کوئے رستو تے کڈھ ہی لیتا فر خداں غی جنگ لگ جاتی جسناں یاہ کائنات تباہ برباد ہو جاتی تے یوہ نظام اُتھل پتھل ہو جاتو ور ہم دیکھاں کہ یوہ نظام ٹھیک ٹھیک چلتو جا رہیو ہے اس غو مطلب یوہ ہے کہ مشرکاں غیں یہ ساریں گل پلّے تیں بنّایا وا کوڑ ہیں نہ خدا غی خدائی ماں کوئے شریک ہے تے نہ ہی اس تیں بجن کوئے عبادت تے دعا غو مستحق ہے بلکہ ہم تے دیکھاں کہ کائنات غی اک اک چیز اللہ غا شرک تیں پاک ہون غی گواہی دے رہئی ہے سگوں ستاں غا ست اسمان نالے زمین تے ات غی ساری جیا جون زبان ناں وی اللہ تعالیٰ غی تسبیح کر رہئی ہے یاہ بکھری گل ہے کہ انسان انھاں غی تسبیح ناں نہ سمجھ سکے نہ سُن ہی سکے؛ ور قرآن انسان ناں یاہ خبر دیئیے جے کائنات غی اک اک چیز اپناں مالک ناں یاد کر رہئی ہے تے اس غی پاکی بیان کر رہئی ہے جسناں کدے کدے اللہ تعالیٰ اپنی قدرت ناں دس وی چھوڑے حافظ ابنِ کثیرؒ نے ات مُچ ساریں حدیث بیان کیں ہیں جتھاں ماں بوٹاں پتھراں تیں لے غے کھان پین غی چیزاں توڑی بے شمار چیزاں غا تسبیح کرن غو ذکر آیو ہے ور اس نِکا جیا حاشیہ ماں انھاں غا بیان غی گنجائش کت ہے!

(۳۴) یعنی مشرکاں غین شرک آلیں یہ بیہودہ گل تے اتنوں ہڑو جرم ہے جے اس ور فٹ خدا غو قہر ٹُٹ پیتو، دنیا ملیامیٹ ہو جاتی ور اللہ تعالیٰ ''تحمّل آلو ہے،، اس گلوں وہ اُن جرماں غے باوجود وی اپناں بنداں ناں ٹہل دیدے غے توبہ غو موقعو دیتو رہ تے جد اس غو کوئے بندو اپناں کرتوتاں ور شرمسار ہو غے اُس غا بو آ ور آ جے فر خدا اس ناں اپنی بخشش غی چھتری ہیٹھ چھپا لئے تے اس غاں گناہاں ور پڑدو گھل

اَوْ حَدِيْدًا ﴿۵۰﴾ اَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِيْ صُدُوْرِكُمْ ۚ

یا لوہ ؛ یا کوئے ہور چیز جہڑی تھاراں دلاں ماں اس تیں وی سخت وہے

فَسَيَقُوْلُوْنَ مَنْ يُّعِيْدُنَا ۭ قُلِ الَّذِيْ فَطَرَكُمْ اَوَّلَ

ہنْ کیہنہ غا جے کونْ ہم ناں دہری واری پیدا کرے غو!؟ تم فرما دیو: وہ ہی ہے جس نے تم پہلی واری پیدا

مَرَّةٍ ۚ فَسَيُنْغِضُوْنَ اِلَيْكَ رُءُوْسَهُمْ وَيَقُوْلُوْنَ مَتٰى

کیا تھا فر تھارا در سر ہلا ہلا غے کیہنہ غا کہ اچھا یاہ گل کد وہے

هُوَ ۭ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَّكُوْنَ قَرِيْبًا ﴿۵۱﴾ يَوْمَ يَدْعُوْكُمْ

غی؟ تم فرما دیو: خورے اس غو ویلْو نیڑے ہی آ لگو وہے (۳۷) جس تہاڑے وہ تمناں بلا وے غو

فَتَسْتَجِيْبُوْنَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّوْنَ اِنْ لَّبِثْتُمْ اِلَّا

تم اس غی صفت کرتا فٹ جواب دیں غا تے تم یوں خیال کریں غا کہ تم دنیا ماں تھوڑو ہی وقت

قَلِيْلًا ﴿۵۲﴾ ع وَقُلْ لِّعِبَادِيْ يَقُوْلُوا الَّتِيْ هِيَ اَحْسَنُ ۭ

رہیا ہیں (۳۸) تے (اے نبیؐ) تم میراں بنداں ناں فرما دیو: جے ویہہ سوہنْی گل ہی کہیا کریں

اِنَّ الشَّيْطٰنَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ ۭ اِنَّ الشَّيْطٰنَ كَانَ

بیشک شیطان لوکاں ماں فساد کراتو رہ واقعہ ہی شیطان انسان غو

لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِيْنًا ﴿۵۳﴾ رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ ۭ اِنْ يَّشَاْ

باندے باچھڑ دشمن ہے (۳۹) تھارو رب تمناں خوب جانْے جیکر وہ چاہوے

يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَّشَاْ يُعَذِّبْكُمْ ۭ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ

تاں تھارا اور رحم کر دئے، یا جیکدے چاہوے تاں تمناں سزا دیدئے، تے (اے نبیؐ) ہم نے تم انھاں ور ذمہ وار

وَكِيْلًا ﴿۵۴﴾ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ

بنْا غے نیہنہ چلاْیا (۴۰) تے تھارو رب خوب جانْے انھاں ناں جہڑا اسماناں ماں تے زمین ماں ہیں

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰي بَعْضٍ وَّاٰتَيْنَا دَاوٗدَ

اور ہم نے کجھاں نبیاں ناں کجھاں ور فضیلت دتی ہے تے ہم نے داوودؑ ناں

چھوڑے کیونجے وہ ہے ہی ”غفور یعنی بچ بخشش آلو،،۔

(۳۵) عرب غاں مشرکاں غی ضد تے کرودھ غو بیان ہو رہیو ہے تے اس سوال غو جواب دتو جا رہیو ہے جے قرآن جسا سُچا تے اثر دار کلام ناں سُنْ غے وی انھاں غاں دلاں ور اثر کیوں نیہنہ ہوتو؟ حالانکہ اس ماں تے واہ تاثیر ہے کہ جیکدے یوہ پہاڑاں ناں سنا یو جے تاں ویہہ وی پھٹ جیں، فرمایو: جہڑا لوک آخرت ناں نیہنہ منتا، جہڑا خدا غی بارگاہ ماں حاضر ہونْ ور یقین نیہنہ کرتا، جہڑا زندگی ناں بے مقصد کھیڈ تماشہ غی چیز سمجھیں تے یوہ خیال کریں جے ہم نے مر غے مُک ہی جانوں ہے تے اس زندگی غو کجھ لیکھو دینوں ہی نیہنہ اسا لوک دنیا ماں اس رامست تے مغرور ہو جیں جے آخرت غا لیکھا غی کائے گل اُنھاں غی سمجھ ماں آتی ہی نیہنہ اسا لوک جد دین غی مخالفت ور لک بن لیں فر انھاں غے بشکار تے اللہ غا حبیب ﷺ غے بشکار ضد، نفرت تے کرودھ غا اسا پڑدا آ جیں جہڑا دستا تے نیہنہ ور ویہہ کلام غو اثر دلاں تو ڑی نیہنہ جانْ دیتا، اساں لوکاں غاں دلاں ور نفرت غا جندرا لگ جیں، کناں ور دشمنْی غا چھپاّ لگ جیں فر یہ لوک کائے گل کسرا سنْیں یا سمجھیں!! حالانکہ انھاں مشرکان غو تے یوہ حال ہے کہ جد یہ قرآن ماں اللہ غی توحید تے اس غیں صفت سُنْیں جنھاں غے نالْ انھاں غاں باطل معبوداں غی کائے صفت نیہنہ ہوتی فر مچ نفرت نالْ کنڈ پھیر غے نس پُویں تے پوری گل سننی وی پسند نیہنہ کرتا! فر انھاں ور خدا غا سُچا کلام غو اثر کسرا وہے۔

(۳۶) مکہ غا مشرک مقدم کدے کدے اس پہیڑی نیت نالْ قرآن سُنْیں ویں تھا جے شائت کائے اسی گل ہتھ آ جئے جس غو مخول بنْا بنْا غے لوکاں ناں قرآن تیں دور رکھ سکاں۔ فر آپس ماں گوشا کریں ویں تھا جے ہُنْ قرآن غا بارہ ماں تے رحمتِ عالم ﷺ غا بارہ ماں کہڑی گل مشہور کراں؟ فر آپس ماں گوشا کر کر غے طے کریں ویں تھا جے رحمتِ عالم ﷺ ناں نعوذ باللہ! جادوگر تے قرآن ناں منتر کانہہ غا تے جد کدے کوئے نووں نووں مسلمان انھاں ناں لبھ جئے تھو فر اس ناں مہنْاں ماریں ویں تھا جے پہائی تم تے اسا بندہ پچھے چل پیا ہیں جس ور جادو کیّو وو ہے“ جس غا اثر نالْ وہ فاتریں ویں دیئے لگو نعوذ باللہ! اللہ تعالیٰ اُنھاں غی اس شرارت ور اپنْاں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے انھاں غیں یہ ساریں گل مھارا علم ماں ہیں ویلْو آنْ ور پورو پورو لیکھو ہو جئے غو، تم اُنھاں غا جاہل پونْاں تیں بے فکر رُہو بلکہ انداز ولاؤ جے یہ حق ناں چھوڑ غے کسرا اپہمّل پُہو سا کھائیں کہ تھاری مخالفت ماں وی کدے کسے ایکنْ گل ور نیہنہ کھلْتا، کدے شاعر، کدے سدائی بس جہڑی گل منہ ماں آ وہے واہی بک چھوڑیں۔

(۳۷) عرب غا مشرک اس گل ناں منیں تھا جے یاہ ساری کائنات یاہ زمین یوہ اسمان تے انھاں غا بشکار غی یاہ ساری جیا جون اللہ تعالیٰ نے ہی پیدا کی ہے ور اس غے باوجود انسان غا حساب کتاب تے جزا سزا واسطے دوہری واری پیدا ہونْ ناں اک ناممکنْ کم سمجھیں تھا جے جسویلْے انسان غو جسم گلْ سڑ غے تے ریزہ ریزہ ہو غے مٹی ماں رلْ جے غو فر اس ناں دوہری واری جوڑ غے کونْ پیدا کر سکے!! انھاں ناں کہیو جا رہیو ہے جے تم جد اللہ ناں اتنی بڑی قدرت آلْو وی منیں فر دوہری واری پیدا ہونْ ناں کیوں مشکل سمجھیں تم اللہ تعالیٰ غی قدرت ناں تکو اس غے پہانْے تم مر غے مٹی تیں وی کائے باٹی چیز بنْ جاؤ تم پہانویں پتھر یا لوہو بنْ جاؤ یا اُس تیں وی کائے ڈاھڈی چیز بنْوں اللہ غی قدرت ماں جس نے پہلی واری ساری کائنات پیدا کی دوہری واری پیدا کرنوں کُجھ اوکھو کم نیہنہ۔ مشرک اس سخت جواب اگے لاجواب ہو جیں، ٹاٹرے جیں تے انھاں ناں جد ہور کائے گل نیہنہ سرتی فر سر ہلا ہلا غے کیہنہ جے الاّ! یاہ تے دسو یوہ دوہری واری پیدا ہونْ غو معاملو وہے غو کد؟ کتناں اک تہاڑا رہ گیا ہیں؟ فرمایو ”خورے واہ گھڑی نیڑے ہی آ لگی وہے“ یعنی تم ناں تے یاہ گل سوچنْی لوڑیئے جے تم نے اس واسطے تیاری کے کی ہے؛ تم تیاری تے اپنْی موت توڑی ہی کر سکیں جس غی مدت تے زیادہ لمی نیہنہ، باقی جد واہ گھڑی آ جئے غی اسو یلْے تے تم آپے کیہنہ غا جے ہم دنیا ماں اک نیس تیں زیادہ رہیا ہی نیہنہ لہٰذا اجہڑی آنْ آلْی ہے اس ناں آئی وی سمجھو!

(۳۸) جہڑا لوک قیامت ناں انْ ہونْی گل کیہنہ تے اس غو مخول بنا نویں انھاں ناں قیامت غو اک جھلکا روجنوْ دسیو جا رہیو ہے جے اُس تہاڑے تے خدا غی طرفوں اک آواز ہوتاں ہی اکھ غا لحظ ماں

سارا لوک محشر غا مدان ماں کٹھا ہوجیں غا، سارا اللہ تعالیٰ غا فرمانبردار بنیا واویں غا، سگوں اُس تہاڑے تے ساراں غی زبان ور اللہ تعالیٰ غی ''حمد،، غا لفظ آپ مہاراہی چلتا ویں غا یاہ انسانی فطرت غی آواز وہے غی ور اُس تہاڑا غی فرمانبرداری تے ''حمد،، کرنی کجھ کم نیہنہ آسیں، تے اج جہڑا قیامت ناں انّ ہونی گل کیہنہ یہ قیامت غی اک جھنجوڑ لگتاں ہی یوہ خیال کریں غا جے دنیا غی تے دنیا تیں بعد برزخ غی جتنی وی مدت تھی واہ بالکل تھوڑی جئی ہی تھی۔

زَبُوْرًا (۵۵) قُلِ ادْعُوا الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ مِّنْ دُوْنِهٖ فَلَا

زبور عطا کی (۴۱) (اے نبیؐ) فرمادیو: جے تم انھاں ناں بلّا غے تک لیو جنھاں ناں تم نے اس تیں علاوہ معبود سمجھیو وہے ویہہ

يَمْلِكُوْنَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيْلًا (۵۶) اُولٰٓئِكَ

نہ تے تھاری تکلیف دور کرسکیں تے نہ ہٹا سکیں (۴۲) یہ لوک (خدا ناں چھوڑ غے)

الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيْلَةَ

جنھاں اگے دعا کریں ویہہ تے آپ اپڑاں رب غو قرب لوڑیں جے کہڑو

اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُوْنَ رَحْمَتَهٗ وَيَخَافُوْنَ عَذَابَهٗ ؕ

زیادہ مقرب ہے اور ویہہ آپ اس غی رحمت غا امیدوار ہیں نالے اس غا عذاب تیں ڈر رہیا ہیں

اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُوْرًا (۵۷) وَاِنْ مِّنْ قَرْيَةٍ

واقعہ ہی تیرا رب غو عذاب ڈرن غی چیز ہے (۴۳) تے اسی کائے بستی نیہنہ

اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوْهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوْهَا

جس ناں ہم قیامت توں پہلاں پہلاں ہلاک نہ کر دئیاں، یا ہم اس ناں سخت

عَذَابًا شَدِيْدًا ؕ كَانَ ذٰلِكَ فِى الْكِتٰبِ مَسْطُوْرًا (۵۸)

عذاب ماں مبتلا نہ کر دئیاں یاہ گل لوح محفوظ ماں لکھی وی ہے (۴۴)

وَمَا مَنَعَنَآ اَنْ نُّرْسِلَ بِالْاٰيٰتِ اِلَّآ اَنْ كَذَّبَ بِهَا

تے ہم ناں (خاص) معجزا دینّ تیں ہور کائے گل نیہنہ روک رہئی سوائے اس تیں کہ پہلاں لوکاں نے معجزاں

الْاَوَّلُوْنَ ؕ وَاٰتَيْنَا ثَمُوْدَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوْا

ناں چھوٹھا کہہ دتو تھو تے ہم نے قوم ثمود ناں اکھ کھولنّ آلی نشانی اونٹھنی دتی تھی، ور انھاں نے اس ور ظلم

بِهَا ؕ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيٰتِ اِلَّا تَخْوِيْفًا (۵۹) وَاِذْ قُلْنَا

کیّو تے ہم معجزا چھڑا ڈران واسطے ہی پہیجاں؛ تے (اے نبیؐ یاد کرو) جسویلے ہم نے تمناں کہیو

لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ ؕ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِيْٓ

تھو جے تھارا رب نے سارا لوک گہا وا ماں لیّا وا ہیں تے وہ نظارو جہڑو ہم نے تمناں کرایو تھو

(۳۹) یعنی موموناں ناں آپس ماں وی بڑی احتیاط ناں سُہنّاں سُہنّاں لفظاں ماں مہر محبت آلا مٹھا طریقہ ناں گل کرنی چاہیئے تے مشرکاں سنگ وی انھاں غی گلاں ور لہر ماں بشیک غے نیہنہ گل کرنی لوڑیئے! بلکہ اُنھاں ناں مُچ مِٹھاں پیاراں لفظاں ماں شفقت ناں سمجھانوں چاہیئے! تانجے ایمان آلاں غی کسے گل ور شیطان مخاطب ناں پہڑ کا نہ سکے ورنہ جدا ک واری پہڑ کا غے شیطان گھولّ کرا چھوڑے غو فرضد تے دُشمنی غیں اسیں کند کھلّیں ہوجیں غیں کہ ویہہ کائے گل سمجھنّ غی کوشش ہی نیہنہ کرسیں اور شیطان تے انسان غو ہے ہی دشمنّ وہ تے اسا موقع غی تاڑ ماں بیٹھورہ جے کد دو بنداں ناں گھلانّ غو موقعو لبھے۔

(۴۰) یعنی تمناں کسے غا نہ منّنّ ور لہر کرن غی لوڑ نیہنہ تے نہ تم کسے غا عملاں غا ذمہ وار ہیں تھارو کم تے صرف دین غی دعوت دینّی ہے باقی دلاں غو حال تے اللہ ہی بہتر جانّے جس غا دل ماں حق ناں منّنّ غی ہُٹک وہے غی اللہ تعالیٰ اس ناں توفیق دے غے اپنّی رحمت غو مستحق بنّا چھوڑے غو تے جس غا دل ماں حق غی نفرت وہے غی فر خدا وی اس ناں اپنّی رحمت تیں دور کر چھوڑے غو تے وہ کفر شرک کر غے اس غا عذاب غو مستحق بنّ جے غو۔

(۴۱) کُجھ مشرک کھڑ پنچاں غو یوہ خیال تھو کہ جیکدے اللہ نے کسے انسان ناں نبی بنّانو ہی تھو تاں ہم اس غا زیادہ حقدار تھا کیونجے مھارے کونے دنیا غو مال دولت کھڑ پنچی سب کجھ ہے اساں لوکاں غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے ساری مخلوق ناں اللہ تعالیٰ خوب جانّے تے وہ ہی جانّے جے میں نبوت غو تاج کس غا سر ور رکھنّو ہے تے نبیاں بچوں کس نبی ناں کہڑی خاص چیز ماں فضیلت عطا کرنی ہے لہذا اج جیکر اس نے رحمتِ عالم ﷺ اپڑاں حبیب تے نبیاں غا سردار بنّا دتا ہیں تاں مشرکاں ناں اس ور تعجب کیوں؟ رحمتِ عالم ﷺ تیں پہلاں حضرتِ داؤدؑ ناں وی تے زبور جسی مقدس کتاب عطا فرمائی تھی جسماں خاتم الانبیاءؐ غی فضیلت غو بیان تھو۔

(۴۲) اُپّر اللہ تعالیٰ غی صفت بیان ہوئی تھی جے وہ جس ناں چاہوے اس ناں سزا دیئے تے جس ور چاہوے رحم فرما غے اس ناں اُچّا درجا دیدئے، اس غا مقابلہ ماں مشرکاں نے جنھاں ہستیاں ناں خدا غی خدائی ماں شریک کیّو وو تھو تے ویہہ اُنّھاں اگے دعا منگیں ویں تھا انھاں غی بے بسی تے کمزوری بیان ہو رہئی ہے جے ویہہ نہ کسے غی کائے تکلیف دور کرسکیں تے نہ کسے غی حالت بٹّا سکیں جے غریبی ہٹّا غے امیری لے آویں، ماندگی ہٹّا غے تندرستی لے آویں فر اسا بے بس خدا غی خدائی ماں کسرا شریک ہوسکیں! ویہہ خدائی غا پیہال یا عبادت تے دعا غا مستحق کسرا ہوسکیں!۔

(۴۳) یعنی مشرک اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے جنھاں ہستیاں اگے وی دعا کریں، ویہہ پہانویں ایمان قبول کرلینّ آلا جنّ ویں جس را کہ بخاری شریف غی اک روایت ماں ہے جے عرب غا مشرک کُجھ جناں غی پوجا کریں تھا فر ویہہ جن تے ایمان قبول کرغے توبہ کرن لگ گیا ور مشرک اس تیں بعد وی انھاں غی پوجا ماں تے انھاں اگے دعا کرن ماں لگا رہیا، یا حضرت عیسیٰؑ ویں جنھاں ناں عیسائی خدا غا پوت منّیں تے اُنھاں اگے دعا کریں یا حضرت عزیرؑ ویں جنھاں ناں یہودی خدا غا پوت سمجھیں اور حاجت روا تے مشکل کشا منّیں تھا تے اُنھاں اگے دعا کریں تھا یا فرشتا ویں جنھاں غی عرب غا مشرک عبادت کریں تھا تے انھاں اگے دعا منگیں تھا جس را کہ حضرت عبداللہ ابنِ مسعود رضی اللہ عنہ غو بیان ہے (ابن کثیر) بہر حال اس را غا کوئے وی بزرگ ویں انھاں ساراں غا بارہ ماں مشرکاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے کجھ تے شرم کرو! جنھاں اگے تم دعا منگیں ویہہ تھاریں تکلیف کے دور کریں غا ویہہ تے آپے اپڑاں مالک غو ''قرب،، کھٹنّ ماں لگا واہیں تے اس دوڑ ماں ہیں جے کہڑ واس

دوڑ ماں اگے بدہے تے اپناں مالک غو زیادہ قرب کھٹے تے زیادہ مقرب بنڑے، ویہہ اپناں مالک غی رحمت غی آس ماں ریہنہ تے اس غا عذاب تیں ڈرتا ریہنہ فر ویہہ دعا تے عبادت غا کسرا مستحق ہوسکیں!

(۴۴) یعنی کافراں، مشرکاں، ناں فرماناں ناں پَہانویں کتنی لمی ٹہلٗ دتی جے تاں وی اس غو یوہ مطلب کدے وی نیہنہ ہوسکتو جے ویہہ خدا غا عذاب تیں بچ ہی گیا ہیں، نیہنہ، بلکہ یاہ گل تے لوحِ محفوظ ماں لکھی وی ہے جہڑی ضرور پوری وہے غی جے کافراں نافرماناں غی ہر بستی وریا تے قیامت تیں پہلاں کائے اسی آفت آوے غی جس نالٗ واہ ملیامیٹ ہوجے غی، یا کسے ہور سخت عذاب ماں ویہہ نافرمان کدے نہ کدے ضرور پھسیں غا تے جہڑا نافرمان خدا غی حکمت نالٗ دنیا تیں ارام نالٗ ہی چلّیا گیا انھاں غو فر پورو پورو لیکھو آخرت ماں ہی وہے غو بہر حال انھاں ناں اپناں کرتوتاں غی سزا ضرور لبھے غی، لہٰذا انھاں غی ٹہلٗ تے مُہلت ناں دیکھ غے کوئے یاہ گل نہ سمجھے جے یہ بچ ہی جیں غا، نیہنہ! اپناں ویلاّ ور اُنھاں غو لیکھو ضرور وہے غو۔

(۴۵) مشرکاں نے رحمتِ عالم ﷺ اگے یاہ مانگ رکھی تھی جے ہم تمناں تاں اللہ غا نبی منّاں غا جد تم ''صفا،، پَہاڑ ناں سوناں غو بنّا دسیں، یا مکہ غا کولٗ کالٗ غاں پَہاڑاں ناں راہنٗ باہنٗ تے فصل غے قابل بنّا دسیں (مسند احمد) انھاں غی اسے جاہل پونا آلی مانگ غو جواب دتو جا رہیو ہے جے اللہ تعالیٰ اپنٗی قدرت غیں نشانٗیں تے معجزا کوئے تماشو دسنٗ واسطے نیہنہ دستو بلکہ معجزا دسنٗ غو مقصد یوہ ہے جے لوک اُنھاں ناں دیکھ غے خدا غا عذاب تیں ڈریں تے ایمان قبول کریں ور جے کدے ویہہ صاف نشانٗیں تے معجزا تک لینٗ تیں بعد وی ایمان قبول نہ کریں تاں خدا غو قانون یوہ ہے جے ویہہ خدائی عذاب نالٗ ملیامیٹ کردتا جیں بس ہنٗ سمجھ لیو جے اسی مانگ پوری نہ کرن غی وجہ کے ہے واہ یاہی ہے جے پشلا لوک وی پہلاں معجزاں غی مانگ کریں ویں تھا فر معجزا دیکھ لینٗ تیں بعد ایمان قبول کرن تیں انکار کردیں ویں تھا جس ور خدائی عذاب نالٗ ملیامیٹ کردتا جیں تھا جس را کہ قومِ ثمود نے پہلاں گٹّی بچوں اونٹھنٗی پیدا ہونٗ غی مانگ کی ور جد اسے را خدائی قدرت نالٗ اونٹھنٗی پیدا ہوگئی تے انھاں نے ایمان قبول کرن تیں ہی الکار نیہنہ کیو سگوں اونٹھنی ناں قتل کر غے خدائی عذاب ناں دعوت دتی فر ترے تہاڑاں ماں خدا غا عذاب نالٗ ملیامیٹ ہوگیا، بس اج غاں نافرماناں غی مانگ اسے گلوں پوری نیہنہ ہو رہئی ہے جے ویہہ معجزاں غو انکار کر غے کِدے ملیامیٹ نہ ہوجیں، فر اللہ اپناں حبیبؐ ناں تسلی دیتاں فرماوے جے تم انھاں غی گلاں ور دل گیر نہ ہووو یہ سارا اللہ غا علم ماں ہیں وہ وقت آنٗ ور آپے انھاں نالٗ مک لئے غو، فر نبی پاک ﷺ ناں یاد کروایو جے کہ ہم نٗے تمنّاں پہلاں وی دس دتو تھو جے یہ سارا اللہ غا علم غا گھاوا ماں ہیں اس ناں پتو ہے جے یہ معجزا دیکھ غے وی ایمان قبول نیہنہ کرسیں جس را کہ ہم نٗے تمنّاں معراج ماں اک نظارو کرایو تھو یا دوزخ غو بوٹو زقوم جہڑو اللہ غی لعنت غی نشانٗی وہے غو اس غو ذکر وی قرآن ماں ہووو ہے یہ دوئے گل اللہ غی قدرت غیں نشانٗیں تھیں ور یہ لوکاں واسطے ازمائش غو ذریعو بنٗ گئیں مشرک انھاں غو مخول بنّانٗ لگ پیا، بس اسے را اگر اج یہ خدا غی قدرت غیں نشانٗیں دیکھیں غا تاں اُنھاں غو مخول ہی بنّانویں غا جس ور ملیامیٹ کردتا جیں غا حالانکہ اللہ غی حکمت اجوں انھاں ناں ہور مُہلت دینٗ غی ہے ور مشرکاں غو یوہ حال ہے کہ ویہہ ہور ہور سرکش تے نافرمان ہوتا جیں اور اللہ غی دتی وی مُہلت تیں کُجھ فائدو نیہنہ چکتا۔

(۴۶) حضرتِ آدمؑ تے ابلیس غو قصّو بیان کر غے یاہ گل سمجھائی جا رہئی ہے جے اج مشرک جو کجھ کر رہیاں یہ ساریں اولڑیں کار انھاں کولٗوں شیطان کروا رہیو ہے جہڑو اُنھاں غو تُہر وں ہی دشمنٗ ہے تے اس نے انسان ناں گمراہ کرن غی قسم چکی وی ہے، ور اللہ نے وی وعدو کیّو وو ہے جے اس نالٗ تے اس غاں چیلاں نالٗ جہنم پَہر دتی جے غی تے اُتّے انھاں ناں اپنٗیں کھٹیاں غو پورو بدلو لبھ جے غو۔

أَرَيْنٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُوْنَةَ فِي

ہم نٗے لوکاں واسطے اک ازمائش بنّا چھوڑیو ناٗلے وہ بوٹو وی جس ور قرآن ماں

الْقُرْاٰنِ ۭ وَنُخَوِّفُهُمْ ۙ فَمَا يَزِيْدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيْرًا ﴿٦٠﴾ ع

لعنت کی گئی ہے! تے ہم انھاں ناں ڈرانواں ور اس نالٗ انھاں غا نموھر پونٗاں ماں باہدو ہی ہوتو جئے (۴۵)

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا إِلَّآ

تے جسویلّے ہم نٗے فرشتاں ناں کہیو: تم آدمؑ ناں سجدو کرو! فر انھاں (ساراں) نے سجدو کیّو؛ ور

إِبْلِيْسَ ۭ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيْنًا ﴿٦١﴾ ج قَالَ

ابلیس (نے نیہنہ کیّو) اس نے کہیو: کیوں! ہوں اس ناں سجدو کروں جہڑو تیں مٹّی تیں پیدا کیّو ہے؛ کہنٗ لگو:

أَرَءَيْتَكَ هٰذَا الَّذِيْ كَرَّمْتَ عَلَيَّ ۡ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ

اچھا! تیں اس ناں میرے تیں بدھ عزت دتی ہے! ہُنٗ جیکدے تیں منّاں قیامت

إِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهٗٓ إِلَّا قَلِيْلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ

توڑی مہلت دیدتی تاں تھوڑاں جیاں لوکاں ناں چھوڑ غے ہوں اس غی ساری اولاد ناں اپناں قابو ماں کرلیوں غو؛ فرمایو:

اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ

جاء! انھاں بچوں جہڑو تیرے پچھے چلے غو فر تم ساراں غی سزا جہنم ہے جہڑی

جَزَآءً مَّوْفُوْرًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ

پوری پوری سزا ہے (۴۶) تے توں انھاں بچوں جس ناں وی اپنٗی اواز نالٗ گمراہ کرسکے

بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ

کرلیئے تے توں انھاں ور اپناں سوار تے پیدل جتھا دڑالیئے اور توں انھاں غا مالٗ ناٗلے اولاد

فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۭ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطٰنُ

ماں آپ وی پیہالی بنٗ جایئے! تے (رج غے) انھاں نالٗ وعدا کرلیئے! اور شیطان لوکاں ناں فریب تے

إِلَّا غُرُوْرًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِيْ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطٰنٌ ۭ

تُھوکھا تیں سوا کوئے وعدو نیہنہ دیتو؛ بیشک میراں بنداں ور تیرو کجھ وی زور نیہنہ چل سیں

وَكَفٰى بِرَبِّكَ وَكِيْلًا ﴿۶۵﴾ رَبُّكُمُ الَّذِىْ يُزْجِىْ لَكُمُ الْفُلْكَ

تے تھارو رب (بنداں غا) کم بنانڑ واسطے سُدّ وہے (۴۷) تھارو رب تے وہ ہے جہڑو سمندر ماں تھارے

فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوْا مِنْ فَضْلِهٖ ؕ اِنَّهٗ كَانَ بِكُمْ رَحِيْمًا ﴿۶۶﴾

واسطے کشتی چلاوے تانجے تم اس غو فضل لوڑ سکیں واقعہ ہی وہ تھارا ور مچ مہربان ہے ؛

وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُوْنَ اِلَّاۤ

تے جسویلے سمندر ماں تھاراور پریشانی آ جئے اس ویلے ''اس اک تیں سوا، تم جس جس اگے دعا کریں ویں سارا

اِيَّاهُ ۚ فَلَمَّا نَجّٰىكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ ؕ وَكَانَ الْاِنْسَانُ

ہوا ہو جیں ؛ فر جسویلے وہ تمناں بچا غے خشکی ور لے آوے تاں تم منہ پھیر لیں اور انسان ہے ہی بڑو

كَفُوْرًا ﴿۶۷﴾ اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَّخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ

ناشکرو، تے کیوں! تم اس گل تیں بے فکر ہو گیا ہیں جے وہ تمناں خشکی آلے پاسے زمین ماں تہسا چھوڑے یا

يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوْا لَكُمْ وَكِيْلًا ﴿۶۸﴾

تھاراور پتھراں غی بوٹھ برھانڑ آلو پھانڈو پھیر چھوڑے، فر تمناں اپناں واسطے کوئے کارساز نہ لبھے

اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُّعِيْدَكُمْ فِيْهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ

یا تم اس گل تیں بے فکر ہو گیا ہیں جے وہ تمناں اک واری فر سمندر ماں لے جئے فر وہ تھارا اپر

عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيْحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ۙ ثُمَّ

ہوا غو اک سخت جھکھڑ چلا دئے تے تھاری ناشکری غی وجہ تیں تمناں غرق کر چھوڑے، فر

لَا تَجِدُوْا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهٖ تَبِيْعًا ﴿۶۹﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِىْۤ اٰدَمَ

اس گل ور تمناں کوئے مہار و پچھو کرن آلو نہ لبھے (۴۸) تے یقیناً ہم نے آدمؑ غی اولاد ناں بڑی عزت دتی

وَحَمَلْنٰهُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنٰهُمْ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ

تے اس ناں خشکی تے سمندر ماں سواری عطا کی، تے پاک چیزاں غی روزی عطا کی

وَفَضَّلْنٰهُمْ عَلٰى كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيْلًا ﴿۷۰﴾ ع

اور اپنی مچ ساری مخلوق ور اس ناں بڑی فضیلت عطا کی (۴۹)

۷ ع ۱۰ ۷

(۴۷) شیطان غی مانگ ور اس ناں ٹہل دتی جا رہئی ہے تے ہر طرح گمراہ کرن غی وی اجازت تے طاقت اس ناں لبھ رہئی ہے جے جس را تیرو وس چلے غو توں انھاں ناں گمراہ کرن غی دل کھول غے کوشش کر لئے، اللہ نے شیطان غا گمراہی آلا یہ رستہ صاف صاف انساناں ناں وی دس چھوڑیا تانجے ویہہ انھاں شیطانی پھنداں تیں واقف ہو غے انھاں غا چھلن بلن تیں بچ سکیں شیطان غی گمراہی غا طریقہ بیان کرتاں سب تیں پہلاں فرمایو جے ''توں اپنی آواز نال گمراہ کر لیئے۔ جس راہ کہ گمراہی غی دعوت دین آلیں تقریراں نال، گاناں بجاناں غی آواز نال وغیرہ، تے انساناں تے جناں بچوں جہڑو وی شیطان غو مرید تے اس غو چیلو بن جے فر اس غے ذریعہ گمراہی غیں کاروائیں کر غے ور اس ناں اس را بیان فرمایو جے شیطان غا چیلا اس غا پیدل تے اسوار لشکر ہیں وہ انسان ناں گمراہ کرن واسطے انھاں پیدل تے اسوار لشکراں ناں دوڑاتو رہ تے جس را اک فوج کسے ملک ور حملو کرے وہ وی لوکاں ور حملو کرتو رہ فر شیطان غی گمراہی غو طریقو یوہ بیان فرمایو جے وہ لوکاں غا مال تے اولاد ماں اپنی سانجھ کڈ لیئے تے وہ انھاں غو پیالی بن جئے مال ماں اس غی سانجھ یاہ ہے کہ وہ حرام تے ناجائز طریقاں نال دولت بٹھلی کرن غی انسان ناں جاچ دسے فر ناجائز کماں ماں خرچ کرواوے غیر اللہ ور چاہڑن غو طریقو سکھاوے تے اس غا فائدہ سمجھاوے اولاد ماں شیطان غی سانجھ یاہ ہے کہ وہ اپناں چیلاں ناں اولاد ناں قتل کرن غا تے اولاد وور روک لانڑ غا نواں نواں طریقہ دسے، بے دینی غا رستہ ور لانڑ آلی تعلیم غا فائدا سمجھاوے، اولاد غا اساناں رکھواوے جن ماں شرک غا مطلب پیدا ویں، اللہ غی دتی وی اولاد ناں غیر اللہ غی بخشیش دسے وغیرہ؛ تے شیطان غا گمراہ کرن غو اک بڑو طریقو یوہ ہے کہ وہ انساناں ناں دنیا ماں آساں امیداں تے چھوٹھاں وعداں غا اسا لارا لواتو رہ تے دنیا غا جنجل ماں اس را پھسا چھوڑے جے اُنھاں ناں آخرت یاد ہی نیہنہ آتی، حالانکہ اس غا سارا وعدا تھوکھا واسطے ہی ویں؛ دوجے پاسے گمراہی غا ان ساراں طریقاں غے باوجود اللہ تعالیٰ فرماوے جے میراں بنداں ور۔ جہڑا میرا رستہ ور چلنوں چاہویں۔ شیطان غو قطعاً کجھ وس نیہنہ چلتو، کیونجے جہڑا بندا آپ ان شیطانی کماں تیں دور رہن غی تاہنگ کریں غا تے اللہ غا دسیا واسِدّا رستہ ور رہنوں چاہویں غا وی اُنھاں ناں کوئے زبردستی گمراہ نیہنہ کر سکتو۔

(۴۸) انساناں ناں اپناں احسان یاد کروا غے اللہ تعالیٰ توحید غی دعوت دے رہیو ہے جے اللہ نے سمندر ماں انسان واسطے اک ملک تیں دوجا ملک توڑی سفر کرنوں اسان کر دتو ہے اس نے انسان ناں اسی سمجھ عطا فرمائی ہے جس نال انسان نے سمندری سفر واسطے کئیں کئیں قسم غا جہاز بنا لیا ہیں یوہ سب کُجھ اللہ غو احسان ہی تے ہے جس غو انسان تیں یوہ مطالبو ہو رہیو ہے جے وہ اک اللہ ہی غی عبادت کرے تے اس غے نال کسے ناں وی شریک نہ کرے انسان غی فطرت وی یاہی ہے تے اس غا اندر غی یاہ فطری آواز اس ویلے باندے آ جئے جد وہ سمندری طوفان غی کانگ ماں آ پھسے تے اس ناں اپنی موت سامنے سامنے دسن لگ جے اس ویلے ساراں باطل معبوداں ناں بسار غے مچ اخلاص تے نیش توحید نال اک اللہ تعالیٰ ناں یاد کرے ور یاہ مصیبت ٹہلتاں ہی وہ فر اپناں مالک ناں بسار غے دنیا غا جنجل ماں جا پھسے یا غیر اللہ ور چڑھاوا چاہڑ غے فر شرک کرن لگ جے اور یاہ گل وی نیہنہ سوچتو جے جس مصیبت غی وجہ تیں میں اخلاص نال سمندر ماں اک ایکلاں اللہ تعالیٰ اگے دعا کی تھی واہ مصیبت فر وی آ سکے۔ خدا اس ناں قارون ہاروں زمین ماں وی تہسا سکے قوم عاد ہاروں پتھر برھانڑ آلو پھانڈو تے طوفان پہیج غے وی ہلاک کر سکے یا فر اسا حالات وی بنا سکے جے اسا انسان ناں دوہری واری فر سمندر غو سفر کرنوں پے جے جت ویہہ ہی طوفان، ویہہ ہی جھکھڑ تے ہولا تے سمندری کانگ اس غو بیڑو اس غا کفر غی وجہ تیں غرق کر چھوڑیں۔ ور ناشکرو انسان ان بچوں کسے گل در تہان نیہنہ دیتو بلکہ مصیبت تیں نکلتاں ہی سب کُجھ بسار چھوڑے۔

(۴۹) گل انساناں ور کیا جانڑ آلا احساناں غی چل رہئی ہے انھاں احساناں ماں ہی اک احسان یوہ ہے جے اللہ تعالیٰ نے ہر ایکنڑ انسان ناں پہانویں وہ کسے وی خاندان، کسے وی قبیلہ، کسے وی

يَوْمَ نَدْعُوْا كُلَّ اُنَاسٍۢ بِاِمَامِهِمْ ۚ فَمَنْ اُوْتِيَ كِتٰبَهٗ
جس تہاڑے ہم انساناں غی ہر ایکنؔ جماعت ناں اس غا راہنماناںؔ بلاں واغا فر جس آدمی نا اس غو اعمال ناموں
بِيَمِيْنِهٖ فَاُولٰٓئِكَ يَقْرَءُوْنَ كِتٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُوْنَ
اس غا سجّا ہتھ ماں دتو جئے غو تاں اسا لوک اپنّاں اعمال نامہ ناں (خوشی نالؔ) پڑھیں غا تے انھاں ور اڑیک غی دیل
فَتِيْلًا ﴿۷۱﴾ وَمَنْ كَانَ فِيْ هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ
غے برابر وی ظلم نیہنہ ہوسیں؛ تے جہڑو اس دنیا ماں انّو بنؔ غے رہ، وہ آخرت ماں وی انّو ہی بنؔ غے
اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبِيْلًا ﴿۷۲﴾ وَاِنْ كَادُوْا لَيَفْتِنُوْنَكَ
رہ غو تے رستہ تیں مچ ہی گمراہ رہ غو (۵۰) تے یہ لوک (اے نبیؐ) تمنّاں اس چیز تیں ہٹانؔ ہی لگا تھا
عَنِ الَّذِيْٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهٗ ۖ
جہڑی ہم نّے تھارا در وحی کی ہے تا نجے تم اس تیں علاوہ کائے ہور گل پلّے تیں بنا غے مھارا ور لا دیں
وَاِذًا لَّاتَّخَذُوْكَ خَلِيْلًا ﴿۷۳﴾ وَلَوْلَآ اَنْ ثَبَّتْنٰكَ لَقَدْ
تے اس ویلّے یہ تمنّاں پکّو دوست بنّا لیتا؛ تے جیکدے ہم تمنّان ثابت قدم بنّا غے نہ چلاتا تاں
كِدْتَّ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيْلًا ﴿۷۴﴾ ۙ اِذًا لَّاَذَقْنٰكَ
ہو سکے تھو جے تم کجھ نہ کجھ انھاں در مائل ہو ہی جاتا، جیکدے اسو ہوتو تاں تے ہم تمنّاں زندگی غا
ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ
دوناں عذاب تے موت غا دوناں عذاب غو مزو چکھاتا فر تمنّاں مھارا مقابلہ ماں
عَلَيْنَا نَصِيْرًا ﴿۷۵﴾ وَاِنْ كَادُوْا لَيَسْتَفِزُّوْنَكَ مِنَ
کوئے مددگار نہ لبھتو (۵۱) تے (اے نبیؐ) یہ اس کوشش ماں ہیں جے تھارا قدم اس زمین تیں پٹ
الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوْكَ مِنْهَا وَاِذًا لَّا يَلْبَثُوْنَ خِلٰفَكَ
چھوڑیں تا نجے تمنّاں اتوں کڈ چھوڑیں تے جیکدے اسو ہوو فر یہ وی تھارا تیں بعد ات تھوڑی
اِلَّا قَلِيْلًا ﴿۷۶﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُّسُلِنَا
دیر ہی ریہنہ غا؛ تھارا تیں پہلاں ہم نّے جہڑا وی نبی چلایا ہیں انھاں غا بارہ ماں مھارو یوہی دُستور رہیو ہے

علاقہ، کسے وی رنگ غو ہے مڑ دو ہے یا کالسری انسان ہونؔ غی حیثیت نالؔ ہر ایکنؔ ناں عزت عطا فرمائی ہے کسے ناں پیدایشئی طور ور ذلیل نیہنہ بنا یو۔ جس را کہ جہالت آلاں مچ مذہباں ماں خاص خاص قبیلاں واسطے اسو خیال ہے۔ انسان غو وجود ساراں تیں سُہنّوں، شکل سب تیں ودیا، عقل ساری کائنات تیں سرس، خشکی ماں گھوڑا، اونٹھ، ہاتھی تے خدا غی دتی وی عقل نالؔ بنائیں ویں دوجیں سواریں اس غی خدمت واسطے تیار ریہنہ۔ تے سمندر ماں کشتیں، جہاز اس غی خدمت ماں لگا ریہنہ سگوں ہُنؔ تے انسان اللہ تعالیٰ غی دتی وی عقل نالؔ سواریں بنّا غے ہوا غا کھنداڑا اور وی چڑھ گیو ہے تے نیس غی نیس ماں وہ دنیا غی گُٹھ گُٹھ تے کونٹ کونٹ ماں پُج رہیو ہے۔ انسان غا کھانؔ پینؔ واسطے وی ساری جیا جون تیں ودیا، سرس، تے پاک روزی غو بندوبست کیّو اس سارا کئیں ورغور کر غے اک عام آدمی وی سمجھ سکے جے انسان ناں اللہ نے بڑی فضلیت عطا فرمائی ہے۔ جس غو مطالبو ہے جے انسان اپنّاں مالک غو شکر گذار بنؔ غے رہ۔ ور انسان غی اصل فضلیت غو پتو تے قیامت غے تہاڑے ہی لگے غو جد خدا غا فرمانبردار انسان ناں ساری جیا جون تیں اُچو رتبو لبھے غو ور ویہہ بدقسمت خدا غا نافرمان انسان جھاں نے اپنّاں مالک غی دتی وی اس فضلیت غی کُجھ قدر نیہنہ کی تے اپنّاں مالک غی ناشکری کر غے اپنّاں آپ ناں اس اُچّا رتبہ تیں بُن ٹہا دتو تھو اُنھاں ناں سزا وی ساری جیا جون تیں بدھ وہے غی تے ویہہ اچا رتبہ غے بجائے اسفل السافلیں ماں پُج جیں غا۔

(۵۰) اللہ تعالیٰ غی دتی وی فضیلت، عزت تے بزرگی انسان نے کتنی توڑ چاہڑی، اپنّاں رتبہ غی کتنی قدر کی اس غو اصل نمیڑو آخرت ماں قیامت غے تہاڑے ہی وہے غو جد ہر اک انسان ناں اپنّاں سردار تے اپنّاں پیشوا غے نالؔ بلّا یو جے غو فر ہر ایکنؔ ناں اس غو اعمال ناموں دید تو جے غو، جھاں ایمان آلاں خوش قسمتاں ناں اُنھاں غو اعمال ناموں اُنھاں غا سجا ہتھ ماں دتو جئے غو تے ویہہ خوشی خوشی اپنّوں اعمال ناموں پڑھیں غا انھاں ناں اپنّاں عملاں غو پورو پورو بدلو لبھ جئے غو کسے ور اتنوں ظلم ہونّوں وی ممکن نیہنہ جتنوں کہ کھجور غی اڑیک غے بشکار اک تہا گو جئیو وہے سگوں اللہ تعالیٰ اپنّاں فضل نالؔ انھاں ناں ہور اُچّو رتبو دیئے غو اس ویلّے انسان غی اصل فضلیت غو پتو لگے غو۔ ور ویہہ بدقسمت انسان جھاں نے نہ دنیا ماں اللہ غی دتی وی لوء تیں کم لیو، نہ اپنوں رُتبو ہی پشانّیوں بلکہ انّاں کانّاں بنؔ غے دنیا ما گمراہی غی انھیریاں ماں ڈابو مارتا ریہنہ ویہہ قیامت غے تہاڑے وی انّا ہی ویں غا اُنھاں غو اعمال ناموں کھبّا ہتھ ماں لبھے غو اسا انّا لوک کدے اپنّی منزل جنت توڑی نیہنہ پُج سکسیں بلکہ جہنم غیں ڈنگی کھائیاں ماں جا پُویں غا؛ فائدو: ﴿اِمَامٌ﴾ غو ترجموں اعمال ناموں وی ہو سکے تے سرداروی! حضرت ابنِ عباسؓ نے اعمال ناموں کیّو ہے (ابنِ کثیر) ترمذی شریف غی اک حدیث ماں وی اعمال نامہ ہی غی تفسیر آئی ہے سورتِ یٰسٓ ماں وی ﴿فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ ماں امام غو لفظ اعمال نامہ واسطے ہی آیو ہے اس گلوں جمہور مفسراں نے اعمال نامہ ہی ترجموں کیّو ہے۔ ور حضرت علیؓ حضرت مجاہدؒ تے کُجھ دوجاں بزرگاں نے سردار تے مقدم غو ترجموں کیّو ہے (قرطبی) ہم نّے دواں روایتاں غے مطابق تفسیر کی ہے۔

(۵۱) خدا غی دتی وی لوء تیں کم نہ لینؔ آلاں انّاں، خدا غاں نافرماناں غی سدا ہی کوشش رہ جے کسے نہ کسے را لوء آلا وی مھارا انّا تے گمراہی آلا رستہ ور آ جیں؛ مکہ غا مشرک وی یوہی کجھ کر رہیا تھا، ویہہ آپ ہدایت آلا رستہ ورتے کد آویں آں! ہاں! اڈّی چوٹی غو زور اس واسطے ضرور لا رہیا تھا جے کسے را رحمتِ عالم ﷺ ہی مھاری گل من لیں۔ تے جہڑو کلام اللہ تعالیٰ عرش تیں نازل فرما رہیو تھو اس ناں چھوڑ غے اُنھاں غی تاہنگ ور چل پُویں یا گھٹّوں گھٹ انھاں غی مرضی غے مطابق اس ماں کجھ تبدیلی ہی کر چھوڑیں اُنھاں نے نبی پاک ﷺ اگے یاہ مانگ رکھی جے تم اپنّاں توحید آلا دینؔ غی وی ضرور دعوت دیو ور مھاراں معبوداں غا بارہ ماں وی کُجھ نہ گھو تا نجے مھاری تھاری صلح ہو جئے اور اک مطالبو یوہ کیّو جے جسو یلّے ہم تھاری محفل ماں آواں اس ویلّے تھاری مجلس ماں کوئے ماڑو ریڑو مسلمان نیہنہ ہونّوں لوڑیئے کیو نجے ہم مقدم لوکاں ناں انھاں نالؔ بیستاں شُبکی آوے، اللہ تعالیٰ اپنّاں حبیب ﷺ ناں فرماوے جے جیکدے ہم نّے تھاری حفاظت نہ کی ہوتی، تم معصوم نہ بنّا یا وا ہوتا، تاں کُجھ نہ

کُجھ تھارو خیال وی اُواں ہو ہی جاتو، کیونجے انھاں غا فریب بخنڈ ہیں ہی تگڑا۔ ور چارے قضاء جیکدے ایسو ہو جاتو تاں تھارا اُچا رتبہ غا لحاظ ناں اس ور پگڑو وی تگڑی ہوتی، لیکن یوہ اللہ تعالیٰ غو فضل ہی ہے جے اس نے تم ہر طرح معصوم بنایا وا ہیں، سبحان اللہ! ان آیتاں تیں انداز و لایو جا سکے جے مشرک ایمان آلاں ناں ایمان تیں ہٹاݨ واسطے کِسا کِسا چھل بل کریں مشرک اج وی ایمان آلاں اگےّ اسا ہی مطالبہ کر رہیا ہیں، انھاں غاں فریباں تیں بچݨ واسطے بس رحمتِ عالم ﷺ ہی غی اِس دعا غی لوڑ ہے ﴿اَللّٰهُمَّ لَا تَكِلْنِيْ اِلٰى نَفْسِيْ طَرْفَةَ عَيْنٍ﴾ ’’خدایا توں مناں اکھ غا اک لحظ توڑی وی میرا نفس غے حوالے نہ کریئے‘‘ بلکہ اپݨی حفاظت ماں رکھئے۔

وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيْلًا (۷۷) اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوْكِ ع ۸

تے تم مھارا دستور ماں کائے تبدیل نیہنہ تکسیں (۵۲) تم دیہنہ لہݨ تیں لے غے رات

الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ ؕ اِنَّ قُرْاٰنَ

غو انھیرو ہوݨ توڑی نماز قائم کرو تے سویرے غی نماز وی ! بیشک سویرے

الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوْدًا (۷۸) وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً

غی نماز حاضری غو ویلو ہے ؛ تے کجھ رات رہتاں تہجد پڑھو (اے نبیؐ) یاہ نماز تھارا واسطے

لَّكَ ۖ عَسٰٓى اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُوْدًا (۷۹) وَقُلْ

اک باہدو ہے نیڑے ہی تمنّاں تھارو رب مقام محمود ماں کھلاں کرے غو (۵۳) تے یوں دعا منگو!

رَّبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَّاَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ

ربا ! توں منّاں جت لے جئ عزت ناں لے جاء تے جتّوں کڈّے عزت ناں

صِدْقٍ وَّاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا (۸۰)

کڈ لے ! تے منّاں اپنے کولوں (اپݨی) مدد آلو غلبو نصیب فرماء ؛

وَقُلْ جَآءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ؕ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ

تم فرمادیو : حق آگیو تے باطل نابود ہوگیو بیشک باطل ہے ہی نابود

زَهُوْقًا (۸۱) وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَةٌ

ہوجاݨ آلی چیز (۵۴) تے ہم قرآن ماں واہ چیز نازل کراں جھڑی موماناں واسطے شفا ہی شفا تے رحمت

لِّلْمُؤْمِنِيْنَ ۙ وَلَا يَزِيْدُ الظّٰلِمِيْنَ اِلَّا خَسَارًا (۸۲) وَاِذَآ

ہی رحمت ہے ور ظالماں غا تے نقصان ماں ہی اس ناں باہدو ہوتو جئ (۵۵) تے جسویلے

اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖ ۚ وَاِذَا

ہم انسان ور اپڑوں انعام کراں وہ منہ موڑ لئے اور پاسو پرت لئے تے جسویلے

مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَـُٔوْسًا (۸۳) قُلْ كُلٌّ يَّعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِهٖ ؕ

اس ور کائے پریشانی آوے وہ مایوس ہو جئ ؛ تم فرمادیو: ہر کوئے اپݨاں اپݨاں طریقہ ور عمل کر رہیو ہے

(۵۲) مکہ غا مشرکاں غیں ان سازشاں غو ذکر ہو رہیو ہے جھڑیں ویہہ رحمتِ عالم ﷺ ناں جلاوطن کرن تے دیس نکالو دیݨ واسطے کر رہیا تھا اللہ نے فرمایو جیکدے انھاں نے مھارا حبیبؐ اتوں ہجرت کرن ور مجبور کر ہی چھوڑیا تاں انھاں ناں وی فرات کُجھ زیادہ رہݨوں نصیب نیہنہ ہوسیں حضور ﷺ تیں پہلاں نبیاں غا بارہ ماں وی اللہ غو یوہی دستور رہیو ہے یعنی جد وی کسے نبی ناں ہجرت ور مجبور کیو گیو فرات غاں مشرکاں نا وی اُت زیادہ دیر رہݨوں نصیب نیہنہ ہووا ؤ ہجرت تیں ڈیڈھ سال بعد ہی بدر غا مدان ماں اُنھاں غا ستر سرداراں غو ستھاڑ لگ گیو فر ہر اک سویرُ انھاں واسطے نویں نویں پریشانیاں تے مصیبتاں ہی غو سنیو لیاتی رہئی اِت توڑی جے نبی ﷺ غا وصال تیں پہلاں پہلاں سارا عرب تیں شرک تے مشرکاں غی کھند کھندولی چائے گئی۔

(۵۳) مشرک رحمتِ عالم ﷺ ناں مکہ پاک تیں جلاوطن کر دیݨ غا یا حضرت ناں اپݨی مرضی غا رستہ ور لیاݨ غا منصوبہ بنا رہیا تھا اس دلگیری غو مقابلو کرن واسطے اللہ اپݨاں حبیب ﷺ ناں نماز غی پابندی کرن تے تہجد پڑھݨ غو حکم دے رہیو ہے، تانجے اللہ غی مدد نازل ہو جئ؛ تے اس غے ناں ناں ہور تسلی واسطے حضرت ناں ’’مقام محمود‘‘ غی خوشخبری وی سنائی جا رہئی ہے۔ پہلی آیت ماں اشارہ اشارہ ماں پنجا نمازاں غو حکم ہے ’’دیہنہ لہݨ تیں لے غے رات غو اندھیرو ہوݨ توڑی‘‘ اس ماں چار نماز آ گیئں ۔یعنی دیہنہ لہݨ ماں پیشی تے دیگر اور رات غی انھیری ماں نواشاں تے گفتاں! یا اس را کہہ لیو جے دیہنہ لہݨ ماں ترے نماز آ گئیں کیونجے دیہنہ ترے واری لہہ، اک جسویلے سروروں ذری ٹہلے یوہ پیشی غو ویلو ہے۔ دوجے جسویلے ہر چیز غی چھاں اس تیں دوݨی ہوݨ لگ جئ یوہ دیگر غو وقت ہے تے تیجے جس گھڑی دیہنہ بالکل لہہ جئ یوہ نواشاں غو ویلو ہے۔ تے ’’رات غی انھیری‘‘ ماں اک نماز گفتاں آ گئی پچھے رہئی اک نماز سویر غی تے اس واسطے ’’سویرے غو قرآن پڑھݨوں‘‘ لفظ بولیا جس تیں مراد سویر غی نماز ہی ہے ور یہ لفظ بول غے اشارو اس پاسے کیو جے سویرے غی نماز ماں قرأت ذری لمی ہوݨی لوڑیئے! اس را ات پنجاں نمازاں در اشارو ہے جس غی تفصیل حدیث ماں رحمتِ عالم ﷺ نے بیان فرمائی ہے؛ دوجی آیت ماں رات غے وقت تہجد پڑھݨ غو حکم فرمایو تے ناں ہی فرمایو جے یاہ نماز پنج نمازاں تیں علاوہ آپؐ واسطے اک باہدا غی چیز تے اللہ غی خاص بخشیش ہے۔ ان کماں غی برکت ناں اللہ تمنّاں ’’مقام محمود‘‘ توڑی پہچاوے غو مقامِ محمود غی اک تفسیر تے خود حدیثاں ماں ہی آئی ہے جے یوہ آخرت غو رتبو ہے جت رحمتِ عالم ﷺ ساری خلقت غو حساب کتاب شروع ہوݨ واسطے شفاعت فرمانویں غا تے فر حساب کتاب شروع وہے غو، تے کُجھ مفسراں نے یاہ تفسیر وی کی ہے جے اللہ تعالیٰ تمنّاں دنیا تے آخرت دواں ماں اُچّا تیں اُچّا رتبہ ور پہچاوے غو جت انسان تے فرشتا سارا ہی حضرت غی صفت کرن ور مجبور ہو جیں غا۔ فائدو: ’’سویرے غی نماز- یا سویرے غی قرآت- حاضری غو ویلو ہے‘‘ اس غی اک تفسیر تے یاہ کی گئی ہے جے یوہ فرشتاں غی حاضری غو ویلو ہے کیونجے اس ویلے رات غا فرشتا واپس اسماناں ور جیں تے تہاڑی غا آ حاضر ویں؛ اس راویہہ آتاں جاتاں دوئے وقتاں ماں خدا غاں بنداں ناں نماز پڑھتاں دیکھیں جس غی ویہہ اپݨاں مالک غی بارگاہ ماں گواہی دیں اس را یوہ بڑو بابرکت ویلو ہے۔ تے اک تفسیر یاہ وی کی گئی ہے جے یوہ وقت دل غی حاضری غو ہے یعنی اس ویلے دل پوری طرح حاضر وہے اس گلوں جھڑی گل زبان تیں نکلے واہ دل تیں نکلے تے دل اس در متوجہ وہے۔

۹ ع ۷ ۹

فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَبِيْلًا ﴿۸۴﴾ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ

بس تھارو رب ہی اس شخص ناں خوب جانٹے جہڑو زیادہ ہدایت آلا رستہ ور ہے (۵۶) تے یہ لوک تھارا کولوں

عَنِ الرُّوْحِ ؕ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّىْ وَمَاۤ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ

روح غا بارہ ماں پچھیں ؛ تم فرمادیو: روح میرا رب غا حکم بچوں (اک حکم) ہے تے تمناں بس تھوڑو ہی

الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا ﴿۸۵﴾ وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِىْۤ

علم دتو گیو ہے (۵۷) تے (اے نبیؐ) جیکدے ہم چاہواں تاں جو کجھ ہم نے تھارا ور وحی

اَوْحَيْنَاۤ اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ عَلَيْنَا وَكِيْلًا ﴿۸۶﴾ اِلَّا

کی ہے ساری لے لیاں فر تمناں مھارا مقابلہ ماں کوئے حمایتی نہ لبھے ؛ ور

رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ ؕ اِنَّ فَضْلَهٗ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيْرًا ﴿۸۷﴾

(یاہ) تھارا رب غی رحمت ہے یقیناً تھارا ور اس غو بڑو ہی فضل ہے

قُلْ لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰۤى اَنْ يَّاْتُوْا

تم فرمادیو : جیکدے سارا انسان تے سارا جن رلٹ غے اس قرآن جسو

بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ

(کلام) لیانوں چاہویں تاں وی ویہہ اس قرآن جسو (کلام) نیہنہ لیا سکتا پہانویں ویہہ

بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيْرًا ﴿۸۸﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِىْ هٰذَا

آپس ماں اک دوجا غا مددگار وی بنٹ جیں ؛ تے یقیناً ہم نے اس قرآن ماں ہر قسم

الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰۤى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُوْرًا ﴿۸۹﴾

غا مضمون کئیں کئیں ڈھنگ ناں بیان کیا ہیں ؛ ور متا لوک ناشکری تیں باز نیہنہ آیا (۵۸)

وَقَالُوْا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ

تے مشرکاں نے کہیو: ہم کدے وی تھارا ور ایمان نیہنہ لیاساں ات توڑی جے تم مھارے واسطے زمین تیں

يَنْۢبُوْعًا ﴿۹۰﴾ اَوْ تَكُوْنَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّعِنَبٍ

اک اماء جاری کر دسّیں ؛ یا تھارو کھجوراں تے داخاں غو اک باغ وہے

(۵۴) ''مقامِ محمود'' غی بشارت غے ناں ناں رحمتِ عالم ﷺ ناں یاہ خوشخبری وی دتی جارہئی ہے جے یہ مشرک تمناں کے دیس نکالو دیں غا۔ اللہ تعالیٰ غی طرفوں تھارو اتوں نکلنوں وی عزت، احترام تے سچائی ناں وہے غو، تے جت تم جیں غا اُت وی ''پناہ گزیں'' بنٹ غے نیہنہ جاسیں بلکہ عزت، احترام تے سچائی ناں بادشاہ بنٹ غے جیں غا، تے تھاری یاہ ہجرت اللہ غی طرفوں زبردست مدد، تے فر زبردست غلبہ اور چھیکڑ اک تگڑی حکومت غو ذریعو بنٹ غی۔ اس توں وی اگے بدھ غے تم یاہ سمجھو جے ہُن حق آ گیو ہے تے باطل پہانویں کتنی وی پھونکڑ پھانکڑ کرے اس غو یقیناً ناں نمود و پٹے گیو ہے، کیونجے باطل تے ہے ہی دفع ہونٹ جگو! سبحان اللہ! جد یاہ پیشن گوئی نازل ہوئی تھی اس ویلے مکہ ماں ایمان آلا مظلومی غی آخری گٹھ ماں پجیا وا تھا کفر شرک تے باطل زوراں ور ہی نیہنہ تھو سگوں آکڑے پھونکڑے تے راہبے تھو اس ویلے ایمان آلاں تیں بجنٹ اس پیشن گوئی ور کونٹ امنّا کر سکے تھو ور کجھ سالاں ماں ہی ساری دنیا نے ان بچوں اک اک گل اپنی اکھاں ناں پوری ہوتی تک لی، فتح مکہ غا موقع ور جسو یلے رحمتِ عالم ﷺ شاہانہ شان ناں حرم شریف ماں تشریف لے گیا اسو یلے اُت ترے سو سٹھ بت خانہ کعبہ غے آسیں پاسیں رکھیا وا تھا نبی پاک ﷺ غا مبارک ہتھ ماں اک ڈنڈوری تھی جس ناں حضرت ان بتاں ناں مارتا تے ٹہا تا جیں تھا ناں ناں یا ہی آیت تلاوت فرما تا جیں تھا ﴿جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوْقًا﴾ (بخاری، مسلم، ترمذی)

(۵۵) یعنی اللہ تعالیٰ جس راحق ناں چلا غے باطل ناں اکال رہیو ہے اسے را یوہ قرآن بلیں بلیں نازل کر غے دلاں غی صفائی کر رہیو ہے، کفر شرک غا روگ ناں ماندا بلکہ مریا موا دل قرآن غی برکت ناں بل ہور ہیا ہیں سگوں زندہ ہور ہیا ہیں جہڑا اس پاک کلام ور ایمان لیانویں انھاں واسطے یوہ رحمتِ ہی رحمت ہے ور ویہہ ظالم جہڑا شفاء تے رحمت غا اس نسخہ تیں ہی دور نسیں انھاں غا تے نقصان ماں ہی باہدو وہے کیونجے ویہہ ہور ہُو ر نفرت تے کفر کریں فر ہور ہور جہنم غا مستحق بنٹیں۔

(۵۶) نافرمان انسان غی یاہ حالت قرآن نے جگہ جگہ بیان کی ہے جے جسو یلے انھاں ناں کائے نعمت لبھ جئے فر اسے ور پھنڈ غے دنیا ماں مست مغرور ہو جیں تے اپٹاں مالک ناں وی بسار چھوڑیں تے جد کدے کائے نکی موٹی تکلیف آجئے تاں اللہ غی رحمت تیں مایوس ہی ہو جیں ور مومن غی یاہ حالت نیہنہ ہوتی وہ نعمت ور شکر کرے تے تکلیف آنٹ ور صبر کرے تکو سورت ہود آیت ۹/ ۱۱ فر اللہ تعالیٰ اساں ناشکراں ناں درڈ غے فرماوے جے ہر کوئے اپٹاں طریقہ، اپٹاں مقصد تے اپنی اپنی نیت ور کم کر رہیو ہے تے زندگی گذار رہیو ہے ور اللہ تعالیٰ تیں کوئے پہلّو و نیہنہ وہ نافرماناں ناں وی خوب جانٹے تے اُنھاں ناں وی جہڑا سِدّ ا رستہ ور ہیں ویلو آنٹ ور ساراں غو لیکھو ہو جئے غو تے ہر کسے ناں اپٹاں کیا غو بدلو لبھ جے غو۔

(۵۷) ''روح'' عربی ماں کئیاں چیزاں ناں کہیو جئے، قرآن پاک ماں وی ''روح'' وحی ناں، قرآن ناں، حضرت جبرائیلؑ ناں، جان ناں تے راحت ارام وغیرہ ناں کہیو گیو ہے جس روح غی حقیقت پچھی جارہئی ہے اس تیں مراد کے ہے؟ کجھ اک مفسراں غو زور ہے جے اگے پچھے ات ذکر قرآن غو ہے اس گلوں ات ''روح'' تیں مراد قرآن یعنی وحی ہے تے پچھیو یوہ جارہیو ہے جے یوہ کسرا نازل وہے ور بخاری مسلم تے مسند احمدؒ غی حدیثاں تیں پتو لگے جے ات روح تیں مراد جان ہی ہے تے سوال یوہ ہے جے اس غی حقیقت کے ہے؟ اس گلوں متا مفسراں نے ات روح تیں مراد جان لئی ہے تے اس تفسیر غے مطابق وی آیت غو اگے پچھے ڈُنگو جوڑ تے ربط ہے، حضرت عبداللہ ابنِ مسعودؓ تیں روایت ہے جے یوہ سوال مدینہ غا یہودیاں نے کیو تھو جس ور یاہ آیت مدینہ ماں نازل ہوئی تھی (بخاری مسلم) ور حضرت ابنِ عباسؓ تیں روایت ہے جے یوہ سوال مکہ غا مشرکاں نے یہودیاں غا کہنٹ ور کیو تھو جس ور یاہ آیت مکہ ماں نازل ہوئی تھی (مسند احمد ورواہ البغوی) مفسر حضرات فرمانویں جے ممکن ہے آیت مشرکاں غا سوال ور مکہ ماں نازل ہوئی وہے فر یہودیاں غا سوال ور مدینہ ماں فر یاہی آیت دوھرائی گئی وہے بہر حال آیت ماں سوال غو صاف صاف جواب نیہنہ دتو گیو بلکہ یوہ احساس دوایو جے عام آدمی واسطے روح غی حقیقت سمجھنٹی مشکل کم ہے تے ہدایت واسطے اس ناں سمجھنوں ضروری وی نیہنہ بس اتنی گل یاد رکھنٹی چاہئے جے

فَتُفَجِّرَ الْاَنْهٰرَ خِلٰلَهَا تَفْجِيْرًا ﴿۹۱﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا

فر تم اساں کئیں نہر چلا دسیں ؛ یا جس راکہ تھارو خیال ہے تم مھارے ور

زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَاْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيْلًا ﴿۹۲﴾

اسمان غا ٹوٹا کر غے سٹ دیو یا تم اللہ تعالیٰ ناں تے فرشتاں ناں سامݨے لیا غے کھلا کر دیو !

اَوْ يَكُوْنَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِى السَّمَآءِ

یا تھارو اپݨوں سوناں غو اک گھر وہے یا تم اسمان ور چڑھ جیں

وَلَنْ نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتٰبًا

اورہم تے تھارا (اسمان ور) چڑھن غو وی یقین نیہنہ کرساں جچر توڑی کہ تم مھارے اُپر اک کتاب نہ لاہ لیانویں

نَّقْرَؤُهٗ ؕ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّىْ هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا

جس ناں ہم آپ پڑھ لیاں، تم فرما دیو: پاک ہے میرو رب ہوں تے بس اللہ غا پیغام پہچاݨ آلو اک

رَّسُوْلًا ﴿۹۳﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُّؤْمِنُوْٓا اِذْ جَآءَهُمُ

انسان ہی ہوں (۵۹) تے ہدایت غا آ جاݨ تیں بعد لوکاں ناں ایمان قبول کرن تیں بس اسے گل نے روکیو

الْهُدٰٓى اِلَّآ اَنْ قَالُوْٓا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَّسُوْلًا ﴿۹۴﴾ قُلْ

کہ ویہہ کہݨ لگا جے کیوں ! اللہ نے اک انسان رسول بݨا غے چلایو ہے ؟ تم فرما دیو :

لَّوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَّمْشُوْنَ مُطْمَئِنِّيْنَ

جیکدے زمین ماں فرشتا رہتا ہوتا (تے) ویہہ اطمنان ناݪ ٹُرتا پھرتا ہوتا

لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِّنَ السَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُوْلًا ﴿۹۵﴾ قُلْ كَفٰى

تاں ہم وی انھاں کولے اسمان تیں کسے فرشتا ناں ہی رسول بݨا غے چلاتا؛ تم فرما دیو: میرے تے

بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ۢ بَيْنِىْ وَبَيْنَكُمْ ؕ اِنَّهٗ كَانَ بِعِبَادِهٖ

تھارے بشکار بس اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدی ہے ، بیشک وہ اپݨاں بنداں غی خوب

خَبِيْرًا ۢ بَصِيْرًا ﴿۹۶﴾ وَمَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ

خبر رکھݨ آلو دیکھݨ آلو ہے (۶۰) تے جس ناں اللہ ہدایت دیدئے بس وہ ہی سَدّا رستہ ور وہے، تے جس ناں

ع ۹ ۱۰

روح اللہ تعالیٰ غو اک حکم ہے جس ناݪ بے جاݨ چیز زندی ہو جئے تے جس غا نکلݨ ناݪ ہر زندی چیز مر جئے باقی اس غو تفصیلی علم لوکاں ناں نیہنہ دتو گیو کیونجے ہدایت واسطے اس غو علم ہوݨوں ضروری وی نیہنہ ۔

(۵۸) یعنی انسان ناں ہر ایکݨ چیز غو علم ہوݨوں کسرا ممکݨ ہے یوہ تے اللہ تعالیٰ غو فضل ہی ہے کہ وہ اپݨوں پاک کلام نازل فرما غے انسان ناں بے شمار غیبی حقیقتاں تیں باخبر کر دیئے ور انسان اس غا اس احسان غی قدر نیہنہ کرتو حالانکہ جیکدے اللہ تعالیٰ چا ہوے تاں وہ اپݨاں پاک کلام غی اس نعمت ناں واپس وی لے سکے فر اُس غا اس فضل ناں کوݨ موڑ غے لیا سکے !! اللہ غو یوہ پاک کلام کتنی بڑی نعمت ہے اس غو اندازو اس تیں لایو جا سکے جے دنیا غا سارا انسان تے سارا جن رلݨ غے تے اک دوجا غو اپرالو کر غے وی جیکدے اسو کلام بݨاݨوں چا ہویں تا نویں نیہنہ بݨا سکتا تے بݨا وی کسرا سکیں جدکہ یوہ خدا غو کلام ہے فر خدائی کلام غو مقابلو کوݨ کر سکے ، اس پاک کلام ماں اللہ نے انسان غی ہدایت واسطے ہر اک گل خوب مثالاں ناݪ پھیر پرت غے سمجھا دتی ہے تے جہڑو ہدایت کھٹّی چا ہوے اس واسطے ات کسے چیز غو گھاٹو نیہنہ ور متا لوک ویہہ ہیں جہڑا ناشکری تیں باز آݨوں چاہتا ہی نیہنہ ۔

(۵۹) مشرکاں غا کُجھ سرداراں - ابو جہل، عاص، عتبہ، امیہ بن خلف وغیرہ - نے حضور ﷺ اگے یوہ مطالبو رکھیو تھو جے جیکدے تم اللہ تعالیٰ غا پیغمبر ہیں تاں تم یہ کم کر دسو فر ہم تم ناں نبی مناں غا ۔ تم مکہ غی زمین ناں سَہری (پدری) کر غے ات شام غا ملک ہاروں اما پاݨی جاری کر دسو ! یا ات تھارا واسطے ہی کوئے اسو باغ وہے جس غے بشکار تم دریا چلا دسیں، یا تم مھارا اپر اسمان غا ٹوٹا ٹہا دسو جس را کہ تم آپ وی یاہ گل کیہنہ جے جیکدے اللہ تعالیٰ چا ہوے تاں وہ نافرماناں ور اسمان غا ٹوٹا ٹہا سکے (سورت سبا آیت ۹/) یا اللہ تعالیٰ تے اس غاں فرشتاں ناں سامݨے لیا دسو جہڑا ہم ناں صاف صاف دسیں جے تم اللہ غا رسول ہیں، یا تھارا واسطے سونا غو اک محل وہے، یا تم شِڑ لا غے اسمان ور چڑھ جیں - ور ہم تھارا اسمان ور چڑن ناں وی تاں مناں غا جد تم اُپروں مھارے واسطے اک صاف صاف کتاب لے غے آویں جس ناں ہم پڑھ غے دیکھاں - اُنھاں مشرکاں غیں یہ ساریں گل بیان فرما غے اللہ تعالیٰ اپݨاں حبیب ﷺ غے ذریعہ بس اتنوں جواب دیئے جے تم فرما دیو کہ ''میرو رب پاک ہے'' یعنی یہ تے خدائی کم ہیں فر کوئے انسان اسیں گلاں غو دعوو کرے یوہ تے صاف صاف شرک ہے جس تیں میرو رب پاک ہے ۔ تے دوجی گل یاہ فرمائی جے تم کہد یو کہ ''ہوں تے بس اک انسان تے رسول ہی ہوں'' یعنی میں خدائی غو دعوو کد کیّو ہے یا میں انسانیت تیں باہر غی کائے مخلوق ہوݨ غو دعوو کد کیّو ہے فر ہوں یہ خدائی کم کسرا کروں ! بلکہ جد میرو یوہ دعوو ہی نیہنہ فر میرے اگے یہ مطالبا ہی کیوں کریں ! ہوں تے بس اللہ غو رسول ہوں تے رسول غو کم تے اللہ غا ویہہ پیغام بنداں توڑی پہچاناں ویں جہڑا وحی غے ذریعہ اللہ غی طرفوں اس کولے آویں رسول غی ذمہ داریاں ماں یہ کم تے نیہنہ آتا جھاں غو مطالبو تم کریں فر تھارا یہ مطالبہ کسرا صحیح ہو سکیں ! ۔

(۶۰) یعنی اللہ غی طرفوں ہدایت غا آ جاݨ تیں بعد تے اللہ غا پیغمبر آ جاݨ تیں بعد وی لوکاں ناں سَدا ایمان تیں بس اسے گل نے روکیو ہے جے ویہہ اپݨاں خیال غے مطابق یاہ سمجھیں تھا جے زمین ور ٹرن پھرن آلو ، کھاݨ پیݨ تے بیاہ شادی کرن آلا انساناں بچوں کوئے انسان - انسان رہتاں رہتاں اللہ غو نبی نیہنہ ہو سکتو ۔ نبی تے کوئے فرشتو ہی ہو سکے جہڑو نہ کھائے نہ پیئے ، نہ بیاہ کرے ، نہ اس ناں کم کاج کرن غی لوڑ وہے ۔ اللہ تعالیٰ اس غا جواب ماں فرما وے اتنوں تے سوچو پیغمبر آخر کس ناں تبلیغ کرن واسطے آویں ؟ ویہہ تے انساناں ہی توڑی اللہ غو دین پہچاݨ آویں فرشتاں ناں تے نیہنہ تبلیغ کرتا فر امتی جد انسان ہیں تے نبی فرشتو کسرا ہو سکے !! ہاں ! جیکدے اس دنیا ماں فرشتا ہی بستا ویں ہاں فر انھاں ناں تبلیغ غی لوڑ ہوتی تاں یقیناً کوئے فرشتو ہی رسول بݨ غے آتو ۔ سبحان اللہ ! پِشلا دور ماں لوک سدا یاہی گل کیہنہ ویں تھا جے کوئے انسان انسان رہتاں نبی نیہنہ ہو سکتو ۔ اج فر انسان علم غی لوء تیں دور ہو غے اسے گل ناں ذری پھیر پرت غے کہݨ لگ پیو ہے جے ''کوئے نبی انسان نیہنہ ہو سکتو'' آخر ماں نبی پاکؐ غی زبانی کُھوایو جے کوئے منیں یا نہ منیں اللہ تعالیٰ تے بار بار میرا نبی ہوݨ غی گواہی دے رہیو ہے لہٰذا میرے تے تھارے بشکار نمیڑا واسطے اللہ غی گواہی ہی سُدّی ہے ۔

يُّضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِهٖ ؕ وَنَحْشُرُهُمْ

وہ گمراہ کردئے فر ایسا لوکاں واسطے اس تیں سوا تمناں کوئے مددگار نیہنہ لبھسیں، تے ہم قیامت غے تہاڑے انھاں

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ عُمْيًا وَّبُكْمًا وَّصُمًّا ؕ مَاْوٰىهُمْ

ناں انّاں تے کلّا اور ڈورا بنّا غے منہ غے پہار چلاواں غا ؛ انھاں غو ٹھکانٔوں

جَهَنَّمُ ؕ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنٰهُمْ سَعِيْرًا (۹۷) ذٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ

جہنم وہے غو واہ جسویلٖے وی بجھنٔ لگے غی ہم اس ناں انھاں واسطے ہور پھٔکا چھوڑاں غا؛ یاہ انھاں غی سزا ہے

بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاٰيٰتِنَا وَقَالُوْٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا

اس وجہ تیں جے ویہہ مہاری آیتاں ناںٔ کفر کریں تھا، تے یوہ کہنٔ غی وجہ تیں جے جسویلٖے ہم ہڈیں تے پھکّی ہو جاں غا

ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا (۹۸) اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ

کیوں! اسویلٖے ہم ناں دوہری واری پیدا کر غے اٹھالیو جۓ غو (٦١) کیوں! انھاں نے یوہ نیہنہ دیکھیو جے وہ اللہ

الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ

جس نے اسماناں ناں تے زمین ناں پیدا کیّو ہے وہ انھاں جساں ناں وی پیدا کرن غی پوری

يَّخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيْهِ ؕ فَاَبَى

قدرت رکھے تے اس نے اُنھاں واسطے اک وقت متھیو وہ ہے جس ماں کوئے شک نیہنہ ؛ ور ظالم

الظّٰلِمُوْنَ اِلَّا كُفُوْرًا (۹۹) قُلْ لَّوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُوْنَ خَزَآئِنَ

کفر کرن تیں باز نیہنہ آتا (٦٢) تم فرمادیو: (چارے قضاء) جیکدے تم میرا رب غی رحمت غا خزانہ

رَحْمَةِ رَبِّيْٓ اِذًا لَّاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ ؕ وَكَانَ

غا مالک ہوجا تا تاں تم سم جان غا ڈر ور ضرور (انھاں ناں) ڈک رکھتا تے انسان

الْاِنْسَانُ قَتُوْرًا (۱۰۰) ع وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسٰى تِسْعَ اٰيٰتٍۢ

ہے ہی بڑو تنگ دلٖ (٦٣) تے ہم نٔے موسیٰؑ ناں نوّں صاف صاف نشانٔیں

بَيِّنٰتٍ فَسْـَٔلْ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ اِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهٗ

عطا کیں ؛ تم بنٔی اسرائل ناں پُچھ لیو جسویلٖے موسیٰؑ انھاں کؤے آیا تاں فرعون نے انھاں ناں

(٦١) سب کجھ اللہ تعالیٰ ہی غا اختیار ماں ہے جس ناں ہدایت نصیب وہے واہ وی اللہ غی توفیق ناںٔ ہی وہے تے جہڑو آپ گمراہ رہنٔ غو فیصلو کر لیئے فر اس ناں خُدا وی اسے رستہ ور لا چھوڑے، تے جد اللہ اس ناں اس غا نموھر پوناں غی وجہ تیں گمراہ کر دیئے فر دنیا جہان ماں اس ناں ہدایت دینٔ آلو وی کوئے نیہنہ ہوتو، اسا لوک تے فر قیامت غے تہاڑے منہ غے پہار گھٹھا کیا جیں غا۔ صحابہ کرام نے اس ور حیرانگی ناںٔ عرض کیو تھو جے منہ غے پہار کس راٹُریں غا حضور ﷺ نے فرمایو جس اللہ نے پیراں پہار چلایو ہے وہ منہ غے پہار وی چلا سکے۔ (بخاری مسلم) خیر! اساں لوِکاں غو چھیکڑ جہنم ماں ٹھکانٔوں بنٔے غو جہڑی انھاں ناں سزا دینٔ واسطے سدا پھٔکتی رہ غی کدے بجھ سے نیہنہ یاہ انھاں غا کفر غی تے اس جہالت غی سزا وہے غی جے جد ہم مر غے مٹی ہو جاں غا فر دوہری واری کسرا زندہ واں غا اس تہاڑے پتو لگ جۓ غو جے کسرا زندہ ہووا!

(٦٢) یعنی یہ جہالت آلٔیں گل کہنٔ آلٔا اتنی گل کیوں نیہنہ سوچتا جس خدا نے یاہ زمین یہ اسمان تے یاہ ساری جیا جون پیدا کی ہے اُس واسطے انھاں ناں دوہری واری پیدا کرن ماں کے اوکھت ہے! ابس گل اتنی ہے جے قیامت غی اک گھڑی متھی وی ہے جسماں ذری شک شبہ نیہن واہ آوے غی اُسے مقرر وقت ور۔ لیکنٔ نافرمان لوکاں ور انھاں غا دل ماں گُھب جانٔ آلٔیاں انھاں گلاں غو وی کجھ اثر نیہنہ ہوتو نہ ویہہ کفر کرن تیں باز آویں بلکہ ویہہ تے ہور ہور نموھرا ہوتا جیں۔

(٦٣) یعنی یاہ نبوت تے پیغمبری اللہ تعالیٰ غی رحمت ہی ہے جہڑی وہ جس ور چاھوے کر دیئے اسے نے اپنٔاں حبیب ﷺ اپنٔی رحمت ناںٔ نوازیا ہیں ورنہ جیکدے تم اللہ غی رحمت غا مالک بنٔا دتا جاتا تاں تم تے ماںٔ دولت ناںٔ نبوت ناں وی اپنٔاں گہاواماں رکھن غی کوشش کرتا جے کِدے سم نہ جۓ حالانکہ اللہ غی رحمت وی کِدے سم سکے ور انسان کیو نجے ہے ہی کنجوس تے تھوڑا دل آلٔو اس گلوں وہ خدائی رحمت غا بارہ ماں وی کنجوسی ہی کرے غو۔

فِرْعَوْنُ اِنِّیْ لَاَظُنُّكَ یٰمُوْسٰی مَسْحُوْرًا ﴿۱۰۱﴾ قَالَ لَقَدْ

کہیو: اے موسیٰؑ میرا خیال ماں تیرا اور کسے نے جادو کر چھوڑیو ہے؛ موسیٰؑ نے فرمایو: تنّاں چنگی

عَلِمْتَ مَاۤ اَنْزَلَ هٰۤؤُلَآءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

طرح پتو ہے جے یہ معجزا تے اسماناں غا اور زمین غا رب ہی نے نازل کیّا ہیں جہڑا سوچنؔ سمجھنؔ

بَصَآئِرَ ۚ وَاِنِّیْ لَاَظُنُّكَ یٰفِرْعَوْنُ مَثْبُوْرًا ﴿۱۰۲﴾ فَاَرَادَ

غا ذریعہ ہیں تے او فرعون! ہوں خیال کروں جے توں برباد ہونؔ آلو ہے؛ فر اس نے انھاں ناں اُس

اَنْ یَّسْتَفِزَّهُمْ مِّنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنٰهُ وَمَنْ مَّعَهٗ

زمین تیں کڈ دینؔ غو ارادو کرلیّو تاں ہم نےؔ فرعون تے اس غا سارا سنگی

جَمِیْعًا ۙ﴿۱۰۳﴾ وَّقُلْنَا مِنْۢ بَعْدِهٖ لِبَنِیْۤ اِسْرَآءِیْلَ اسْكُنُوا

غرق کر چھوڑیا؛ تے اس توں بعد ہم نےؔ بنی اسرائل ناں کہہ دتو جے تم زمین ماں رُہو

الْاَرْضَ فَاِذَا جَآءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِیْفًا ؕ﴿۱۰۴﴾

بسو! فر جسو یلےؔ آخرت غو وعدو آجۓ غو ہم تم ساراں ناں گھٹھاں کر غے لے آواں غا (٦٤)

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنٰهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ ؕ وَمَاۤ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا مُبَشِّرًا

تے ہم نےؔ اس (قرآن) ناں سچائی نالؔ نازل کیّو تے سچائی نالؔ ہی یوہ زل ہووو؛ تے (اے نبیؐ) ہم نےؔ تم بس خوشخبری دینؔ

وَّنَذِیْرًا ﴿۱۰۵﴾ وَقُرْاٰنًا فَرَقْنٰهُ لِتَقْرَاَهٗ عَلَی النَّاسِ عَلٰی

آلا تے ڈران آلا ہی بنا غے چلایا ہیں؛ تے قرآن ہم نے کنّی کنّی کر غے اس گلوں نازل کیّو تا نجے تم لوکاں ناں ٹھہر ٹھہر غے

مُكْثٍ وَّنَزَّلْنٰهُ تَنْزِیْلًا ﴿۱۰۶﴾ قُلْ اٰمِنُوْا بِهٖۤ اَوْ لَا تُؤْمِنُوْا ؕ

سناویں تے ہم نے اس ناں بلّیں بلّیں نازل کیّو ہے (٦٥) تم فرمادیو: جے تم اس ور ایمان لیاؤ یا نہ لیاؤ

اِنَّ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖۤ اِذَا یُتْلٰی عَلَیْهِمْ

بیشک جنھاں لوکاں ناں اس توں پہلاں علم دتو گیو ہے جسو یلےؔ انھاں غے سامنےؔ اس (قرآن) غی تلاوت کی جۓ

یَخِرُّوْنَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ۙ﴿۱۰۷﴾ وَّیَقُوْلُوْنَ سُبْحٰنَ رَبِّنَاۤ

ویہہ تے ٹھوڈیاں غے پَہار سجدہ ماں ٹہہ پُویں؛ تے کیہنہ: مھارو رب پاک ہے

---

(٦٤) جہڑا لوک معجزاں غی مانگ کر رہیا تھا انھاں ناں فرمایو جا رہیو ہے جے یاہ چھڑی تھاری اڑی بلکہ ضِد ہے جیکدے اللہ تعالیٰ تھاری یاہ ضِد پوری وی کر دیۓ تاں وی تم نےؔ ایمان کدے وی قبول نیہنہ کرنوں کیونجے اُس غی تھاراں دلاں ماں تاہنگ ہی نیہنہ جس را کہ حضرت موسیٰؑ فرعون کوںےؔ نو معجزا لے غے آیا تھا جنھاں غو ذکر سورت اعراف آیت ۱۳۳/ ماں ہے ور فرعون یہ سارا معجزا تک غے وی ایمان نیہنہ لیا ئیو سگوں حضرت موسیٰؑ ناں کہنؔ لگو جے تھارے اپر تے کسے نے جادو کیّو وو ہے تانہی - نعوذ باللہ - تم یہ فاتریں وی دیں لگا۔ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو جے تناں چنگی طرح پتو ہے سگوں توں دلوؔں منّےؔ وی ہے جے یہ معجزاں اللہ غی طرفوں ہیں تا نجے انھاں ناں تک غے لوکاں غیں اکھ اُگڑیں ورتوں جانؔ بجھ غے صرف دنیا غی لالچ پچھے ایمان نیہنہ لیا تو جس غو نتیجو یوہ وہے غو جے ہُنؔ تیں ضرور برباد ہوؔنوں ہے فرعون علمی دلیلاں ماں لاجواب ہو گیو فر وہ اس شرارت ور آ گیو جہڑی متکبر لوک سدا علمی مدان ماں ہار جانؔ تیں بعد کریں؛ اس نے حضرت موسیٰؑ تے بنی اسرائیل ناں ہور ستاؔنوں تے تنگ کرنوں شروع کر لیو ور چھیکڑ اللہ غو قہر جوش ماں آ گیو جس نے اُسے غو بیڑو غرق کر چھوڑیو، تے بنی اسرائیل ناں یوہ حکم ہووو جے تم زمین ماں آرام نالؔ رُہو بسو ور اپنّاں لیکھا ناں تے آخرت ناں نہ بساریو جد وہ لیکھا غو تہاڑو آوے غو فر خدا اک اک ناں اپنّاں لیکھا واسطے گھٹھا کر دیۓ غو؛ ابنِ کثیرؒ نے لکھیو ہے جے اس ماں رحمتِ عالم ﷺ واسطے بشارت ہے جے وہ تہاڑو دور نیہنہ جد مکہ غا انھاں مشرک مقدماں غو بیڑو غرق کیّو جے غو تے ات غا وارث ایمان آلا بنؔ جیں غا۔

(٦٥) یعنی حضرت موسیٰؑ ناں ویہہ نوں چیز معجزا غا طور ور عطا ہوئیں تھیں اج رحمتِ عالم ﷺ ناں اک زندہ معجزو یوہ قرآن دتو جا رہیو ہے جہڑو اللہ غی طرفوں حضرت ور برحق نازل ہووو ہے تے حضرت نے وی برحق ہی جس را نازل ہووو تھو اسے را اگے امت توڑی پہچا دتو ہے۔ تے اللہ نے یوہ اس گلوں نازل کیو ہے تا نجے یوہ اسانی نالؔ پڑھیو جا سکے تے ہر اک نواں مسئلہ غو بر وقت حکم آوے جس نالؔ اس غی تعلیم دلاں ماں لہہ جۓ ور یاہ گل اس غا پہلا ی مخاطباں غا لحاظ نالؔ ہے تا نجے ساراں تیں مُہرے غا مخاطب قرآن غی تعلیم ناں چنگی طرح سمجھ غے اس ور اس را عمل کریں کہ ویہہ باقی امت واسطے اک نموؔنوں بنؔ جیں۔

إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿۱۰۸﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ

بیشک مھارا رب غو وعدو تے پورو ہوہی غے رہ ؛ تے ویہہ روتا روتا ٹھوڈیاں غے پہار

يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿۱۰۹﴾ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا

ٹھہ پُویں، تے قرآن انھاں غی عاجزی ماں ہور باہدو کردئے (٦٦) تم فرمادیو: جے تم اللہ کہہ غے دعا منگو! یا

الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا

''رحمٰن،، کہہ غے منگو! جس'' ناں،، ناں وی منگو اس غا سارا ہی سوہݨا ناں ہیں ؛ تے تم

تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ

اپݨی نماز ماں نہ تے مچ اُچی اواز ناں پڑھو تے نہ سروں مندری اواز ناں بلکہ انھاں دواں غے بشکار غو

ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿۱۱۰﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ

طریقو اختیار کرلیو (٦٧) تے (اے نبیؐ) تم فرمادیو: ساریں صفت اس اللہ غیں ہیں جس نے نہ (کسے ناں)

وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ

اولاد بݨایو ہے ، تے نہ بادشاہی ماں اس غو کوئے شریک ہے

لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿۱۱۱﴾

تے نہ وہ کمزور ہے جے اس غو مددگار وہے تے تم اس غی خوب خوب کبریائی بیان کرو (٦٨)

سُورَةُ الْكَهْفِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَةٌ وَعَشْرُ آيَاتٍ وَاثْنَا عَشَرَ رُكُوعًا

سورت کہف مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اک سو دس آیت اور باراں رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ

(۱) ساریں صفت اللہ تعالیٰ ہی غیں ہیں جس نے اپݨاں بندہ ور (یاہ) کتاب نازل کی تے اس ماں

يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ۜ ﴿۱﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا

ڈِنگ نیہنہ رکھی؛ ٹھیک ٹھیک نازل فرمائی تانجے واہ (لوکاں ناں) اللہ غی طرفوں اک سخت عذاب تیں

(٦٦) مشرکاں ناں کہیو جا رہیو ہے جے قرآن غی سچائی کوئے تھارا منّݨ ور ہی نیہنہ، تم منّوں یا نہ منّوں اس ناں قرآن غی سچائی ماں کوئے فرق نیہنہ آتو۔ دیکھو اہلِ کتاب بچوں جھڑا نیک علم آلا ہیں جس را کہ نجاشی بادشاہؓ تے حضرت عبداللہ بن سلامؓ انھاں غے سامݨے تے جسویلے قرآن غی تلاوت کی جئے اُسویلے انھاں ناں فٹ یاد آجئے کہ یوہ ہی وہ کلام ہے تے یہ ہی ویہہ آخری نبی ہیں جھاں غو ذکر مھاری کتاباں ماں آیو ہے فرو یہہ شکر گذاری غا جزبہ ناں ٹھوڈیاں غے پہار سجدہ ماں ٹھہ پُویں تے اللہ غی تسبیح کریں جے ربا! تیرو وعدو سچو تھو تیں آخری نبی غا چلاݨ غو جھڑو وعدو کیو تھو وہ واقعہ ہی پورو ہو گیو ہے فر انھاں ور قرآن غی تلاوت غو ہور اثر وہے اور انھاں غی عاجزی تے خشوع ماں ہور باہدو ہو جئے تے اسے کفیت ماں ویہہ فر روتا روتا سجدہ ماں ٹھہ پُویں۔ فائدو:- یاہ سجدہ آلی آیت ہے اس ور سجدو کرنوں چاہیئے تانجے اُنھاں مخلص موموناں غی سنگت ہو جئے۔

(٦٧) عرب ماں اللہ غو لفظ تے مشہور تھو ور رحمٰن غو لفظ اتنوں مشہور نیہنہ تھو مشرکاں نے قرآن ماں جسویلے اللہ تعالیٰ واسطے رحمٰن غو لفظ سُنیو تے اُنھاں نے یوہ اعتراض کر ماریو جے ''لیو جی! مسلمان وی دو خدا منیں اک اللہ دوجو رحمٰن ؛ اس غا جواب ماں فرمایو جا رہیو ہے جے اللہ غی ذات تے اکا ہے ور اس غا سُہݨاں سُہݨاں ناں مچ سارا ہیں تم اس غاں ناں بچوں جھڑو وی ناں لے غے دعا منگیں غا تے اس نا یاد کریں غا وہ سُݨے غو پہانویں اللہ کہہ غے دعا منگو پہانویں ﴿رَحْمٰن﴾ کہہ غے منگو۔ ہاں! اس ناں یاد کرن تے دعا منگݨ غو یوہ ادب یاد رکھو! خاص کر غے نماز ما اس غو خیال رکھو! جے نہ تے مچ زور ناں چینک چینک غے اس ناں یاد کرو جس ناں بے ادبی آلی گل پیدا وہے تے نہ سروں بلیں بلیں ی تلاوت کرو جے مقتدیاں ناں وی پتو نہ لگے بلکہ انھاں دواں غے بشکار درمیانی آواز رکھو!

(٦٨) سورتِ پاک غا مُنڈ ماں وی اللہ غی صفت تے تسبیح ناں سورت شروع ہوئی تھی ہُݨ اخیر ماں خاتموں وی اللہ غی حمد ناں ہو رہیو ہے تے اللہ غیں ویہہ صفت بیان ہو رہئی ہیں جھاں ناں دنیا ماں کھنڈی وی شرک غیں ترے بڑیں بڑیں قسماں غی تردید ہو رہئی ہے اک یاہ جے اس غی کائے اولاد نیہنہ نہ تھی نہ پوت؛ دوجے اس غی بادشاہی تے خدائی ماں کوئے شریک نیہنہ کوئے اس غو پیہال تے سانجھ آلو نیہنہ تیجے یاہ جے وہ کسے گل ما اسو عاجز تے محتاج نیہنہ جے اس ناں کسے مددغی گار غی لوڑ وہے جس را کہ دنیا غا مشرک اس غا اپر الا واسطے باطل معبود منیں اس را ویہہ اللہ تعالیٰ ناں کمزور تے محتاج سمجھیں۔ یاہ اک ٹھٹھی وی کمزور گل تھی اس گلوں اس موقع ور اللہ نے اپݨاں حبیب ﷺ ناں تے ساراں ایمان آلاں ناں حکم دتو جے تم اپݨاں رب غی خوب کبریائی بیان کرو تے اساں باطل خیال آلاں ناں خدا غی عظمت غو احساس کراؤ۔

۱۰/ جنوری ۲۰۰۱ء ۱۳/ شوال ۱۴۲۱ھ سنٹرل جیل جموں۔

(۱) آیت ۹ تیں لے غے آیت ۲۶ توڑی اصحابِ کہف غو قصو بیان ہووؤ ہے، اسے ور سورتِ پاک غو ناں ''سورتِ کہف'' ہے۔ سورتِ پاک غا مضمون تے شانِ نزول غی روایتاں ناں دیکھتاں ہویاں ہم کہہ سکاں جے یاہ سورتِ پاک سورتِ بنی اسرائیل غے ناں ناں ہی نازل ہوئی ہے۔ تے اس سورتِ پاک ماں وی ایمان آلاں ناں ہجرت ور تے اسلام غا غلبہ ور اشارو ہے اس گلوں علماء فرماویں جے یاہ سورتِ پاک وی ہجرت تیں کُجھ پہلاں نازل ہوئی ہے۔ سورتِ پاک غا مُنڈ غیں تمہید آلیں اٹھ آیتاں تیں بعد ''اصحابِ کہف'' غو یعنی اُنھاں جواناں غو قصو بیان ہو یو ہے جھڑا کسے ظالم مشرک بادشاہ تیں اپݨاں ایمان ناں بچاݨ واسطے نس غے کسے کلّاں ماں جا بڑیا تھا، جت اللہ نے ویہہ مِٹھی نیند سوالݨ چھوڑیا تھا تے ترے سو سال تیں بعد اُنھاں غی اکھ کھلی تھی۔ اس قصہ غے ذریعہ اک پاسے تے ایمان آلاں ناں یوہ حوصلو دتو جا رہیو ہے جے تم کافراں غا ظلم اگے ہیناں نہ ہویو پہانویں تمناں نس غے کلّایاں ماں ہی کیوں نہ جاݨوں پے جئے۔ تے دوجے پاسے مشرکاں ناں وی جھڑا ایمان آلاں ور ظلم کر رھیا تھا یاہ تھمکی ہے جے تم اپݨاں باطل عقیدہ واسطے پہانویں کتنوں وی زور لانویں ور باطل غی اوڑک شام ہے۔ اس سارا کئیں غے ناں ناں اس قصہ ماں خاصکر قیامت غو برحق ہوݨوں بیان ہو وو ہے اس قصہ تیں بعد مشرکاں ناں یاہ گل سمجھاݨ واسطے جے جس دنیا پچھے پے غے تم نے اپݨی

آخرت بسار چھوڑی ہے اس غی حقیقت تے پانی غی چھگ تیں ویں زیادہ نیہنہ اک ہور قصو بیان ہووے ہے جسماں اک دنیادار بندہ غی تے ایماندار بندہ غی کنی کنی سوچ تے اس غو نتیجو بیان ہووو ہے، فر حضرت آدمؑ اگے سجدو نہ کرن غو ابلیس ملعون غو بیان کر غے یاہ گل سمجھائی ہے جے اج مشرک جو کجھ کر رہیا ہیں یوہ سارو اپناں ازلی دشمن ابلیس غا سکھالا ور ہی کر رہیا ہیں۔ اُس تیں بعد حضرت موسیٰؑ تے حضرت خضرؑ غو قصو بیان فرما غے یاہ گل سمجھائی ہے جے دنیا ماں جو کجھ ہو رہیو ہے یہ ھُٹ مٹ غا چان چک ہون آلا حادثہ نیہنہ بلکن انھاں غی کنڈ ور اللہ تعالیٰ غی حکمتاں غا سمندر چھپیا وا ہیں۔ فر آیت ۸۳ تیں ذوالقرنین غو قصو بیان ہووو ہے جسماں ایمان آلاں واسطے یوہ سبق ہے جے دیکھو! ذوالقرنین ناں کتنی بڑی حکومت عطا ہوئی ور کائے چیز اس ناں آخرت غا لیکھا تیں غافل نیہنہ کر سکی تے وہ کس را اپناں مالک تیں ڈر ڈر غے زندگی گزار تو رہیو، اَخیر غیں اٹھ آیت سورت پاک غا خاتمہ غیں آیت ہیں جھاں ماں پشلاں ساراں قصاں ناں سامنے رکھ غے آخرت غا حساب کتاب تیں غفلت ورتے شرک ور ڈر ڈیو گیو ہے؛ اس سورت پاک غی حدیث ماں مُچ فضیلت آئی ہے، اک روایت ماں ہے جے جس نے اس غا مُنڈ غیں دس آیت زبانی کر لیں وہ دجال غا فتنہ تیں محفوظ رہ غو (مسند احمد) مسلم شریف غی حدیث ماں یا ہی گل اخیر غیں دس آیتاں واسطے آئی ہے۔ اک روایت ماں ہے جے جہڑو سورت کہف غیں مُنڈ غیں تے اخیر غیں آیت پڑھے غو اس واسطے سر تیں لے غے پیراں توڑی اک نور وہے، تے جہڑو ساری سورت پڑھ لے اس واسطے زمین تیں لے غے اسمان توڑی اک نور تے لوء وہے (مسند احمد) اک روایت ماں ہے جے جہڑو جمعہ آلے تہاڑے اس ناں تلاوت کر لئے اس واسطے اگلا جمعہ توڑی اک خاص لوء تے نور وہے (مستدرک حاکم)

(۲) اللہ تعالیٰ غی حمد تے اس غی صفتاں ناں سورت پاک شروع ہو رھئی ہے تے اللہ تعالیٰ غی یاہ خاص صفت بیان فرمائی جا رھئی ہے جے اس نے اپناں بنداں ور ترس کر غے اُنھاں غی ہدایت واسطے اپنی یاہ آخری کتاب نازل فرمائی جس غو اک اک حرف ٹھیک تے درست ہے، انداز مُچ اثر دار دل ماں کُھبھ جان آلو ہے، عبارت ماں دریا غی کا نگ ھاروں روانگی تے سلاست ہے، کوئے اک لفظ وی ڈِنگو ٹہڈو نیہنہ، انساناں ناں جہڑی وی مت دتی ہے واہ ٹھیک انسانی عقل تے طبیعت غے مطابق ہے، کتاب غو اک بڑو مقصد اللہ غا فرمانبردار بنداں ناں جنت غی خوشخبری دینی تے نافرماناں مشرکاں ناں خاص کر غے ان جاہلاں ناں جہڑا اللہ تعالیٰ واسطے اولاد غو عقیدو رکھیں سخت عذاب تیں ڈرانوں ہے کیونجے ویہہ تحقیق تیں بجن اللہ تعالیٰ ور یاہ تہمت لانویں تے اک اسو کوڑ بلکہ پھوھڑ ماریں جس غو نہ انھاں ناں کجھ علم ہے نہ انھاں غا باب داداناں ہے۔

(۳) نبی پاک ﷺ ناں اس گل غی سخت ہٹک تھی جے اللہ غا بندا کسے را اس سچی کتاب ناں سمجھ غے اس ور ایمان لیانویں تے جہنم غی اگ تیں بچ جیں، اس واسطے حضرت رات تہاڑی سخت دلگیر ریہنہ تھا۔ اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں تسلی دیئے جے جہڑا بدقسمت اس پاک کلام ور ایمان نیہنہ لیا تا تم انھاں ور غم تے دکھ کر کر غے کدے اپنی جان نہ گالن چھوڑیو، تم نے تے اپنوں فرض پورو کر دتو ہے، ہُن جہڑو دنیا غی رونق تے پھل کھیلی ماں مست ہو غے اپنی آخرت ناں بسار چھوڑے اس ناں سن لینوں چاہیئے جے یاہ ساری لش پھش تے بس بنداں غا امتحان واسطے ہی ہے، جے کہڑو اس غی جنجل ماں پھس غے اپنی آخرت ناں بسار چھوڑے تے کہڑو اس سب کئیں ناں پچھے سٹ غے نیک عملاں غو خزانوں کھٹھو کرے۔ ور ساراں ناں یاہ گل کدے نیہنہ بسارنی چاہئے جے اک اسو تہاڑو وی ضرور آن آلو ہے جد یاہ ساری پھل کھیلی فناء ہو جے غی تے یاہ دنیا اک صاف سہرو مدان بن جے غی تے انسان ناں رتی رتی غو لیکھو دین واسطے اپناں مالک غی عدالت ماں کھلاں ہونوں وہے غو۔ تے جس ناں یاہ گل سمجھ ماں آجے فر اس ناں دنیا غی کائے طاقت اس رستہ تیں ہٹا نیہنہ سکتی؛ اگے اسے غی اک مثال اصحاب کہف غو قصو بیان ہو رہیو ہے۔

مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِيْنَ الَّذِيْنَ يَعْمَلُوْنَ

اگاہ کر دئے تے ایمان آلاں ناں جہڑا نیک عمل کر رہیا ہیں یاہ خوشخبری

الصّٰلِحٰتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿۲﴾ مَّاكِثِيْنَ فِيْهِ اَبَدًا ﴿۳﴾

دیدئے جے انھاں واسطے بہت چنگو اجر ہے؛ جس ماں ویہہ ہمیشہ ریہنہ غا؛

وَّيُنْذِرَ الَّذِيْنَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿۴﴾ مَا لَهُمْ بِهٖ

تے تانجے انھاں لوکاں ناں ڈراوے جہڑا کیہنہ: جے اللہ نے پُوت بنا لیو ہے؛ انھاں کوتے اس بارہ ماں کجھ علم

مِنْ عِلْمٍ وَّلَا لِاٰبَآئِهِمْ ۭ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ

نیہنہ تے نہ انھاں غا باپ دادا کوتے تھو بڑی پہاری گل ہے جہڑی انھاں غا منہ تیں

اَفْوَاهِهِمْ ۭ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ﴿۵﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ

نکل رہئی ہے ویہہ چھڑا کوڑ مار رہیا ہیں (۲) تے (اے نبیؐ) تم انھاں پچھے افسوس کرتا کرتا کدے اپنی جان

نَّفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَّمْ يُؤْمِنُوْا بِهٰذَا الْحَدِيْثِ

ہی نہ گال چھوڑیں جیکدے یہ اس کلام ور ایمان نہ

اَسَفًا ﴿۶﴾ اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِيْنَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ

لیانویں؛ روئے زمین ور جو کجھ ہے ہم نے اس ناں اس غی رونق غو ذریعو بنایو ہے، تانجے ہم لوکاں ناں ازمانواں

اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا ﴿۷﴾ وَاِنَّا لَجٰعِلُوْنَ مَا عَلَيْهَا

جے انھاں بچوں کہڑو چنگا عمل کرے؛ تے جو کجھ زمین ور ہے ہم یقیناً اس ناں اک صاف

صَعِيْدًا جُرُزًا ﴿۸﴾ اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحٰبَ الْكَهْفِ

سَہرو مدان بنا دین آلا ہاں (۳) کیوں! تم یوہ خیال کریں جے ''کلاں آلا

وَالرَّقِيْمِ ۙ كَانُوْا مِنْ اٰيٰتِنَا عَجَبًا ﴿۹﴾ اِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ

تے رقیم آلا''، مھاری (قدرت) غی نشانیاں بچوں کوئے عجیب چیز تھا؟! جسو یلے ویہہ کجھ نوجوان

اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوْا رَبَّنَآ اٰتِنَا مِنْ لَّدُنْكَ رَحْمَةً

کلاں ماں جا بیٹھا فر انھاں نے دعا کی ربا! توں ہم ناں اپنے کولوں رحمت عطا کر

وَّهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ⑩ فَضَرَبْنَا عَلٰۤى اٰذَانِهِمْ فِي

تے مھارا کماں ماں مھاری رہنمائی غوسمان کردے؛ ہم نے ویہہ کلاں ماں کئیاں سالاں توڑی

الْكَهْفِ سِنِيْنَ عَدَدًا ⑪ ثُمَّ بَعَثْنٰهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ

کن ٹھپ غے سوال چھوڑیا؛ فرہم نے ویہہ اٹھالیا تانجے دیکھاں کہ دواں جماعتاں بچوں کس نے انھاں غا

اَحْصٰى لِمَا لَبِثُوْۤا اَمَدًا ⑫ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ

اُت رہن غی مدت زیادہ یادرکھی ہے (۴) (اے نبیؐ) ہم انھاں غوقصوتماں ٹھیک ٹھیک سنارہیا

بِالْحَقِّ ؕ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوْا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنٰهُمْ هُدًى ⑬ ۖ وَّ

ہاں ویہہ کجھ اک نوجوان تھاجہڑا اپناں رب ور ایمان لے آیا تھا تے ہم نے انھاں غی ہدایت ماں ہور باہدو کردتو تھو؛ تے

رَبَطْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اِذْ قَامُوْا فَقَالُوْا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوٰتِ

ہم نے انھاں غادل مضبوط کردتا جسویلے ویہہ اٹھ کھلا ہواتے کہن لگاجے مھارو پالنہار وہ ہی ہے جہڑو اسماناں غو

وَالْاَرْضِ لَنْ نَّدْعُوَا۟ مِنْ دُوْنِهٖۤ اِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَاۤ اِذًا

تے زمین غورب ہے ہم اس تیں سواکدے کسے دوجا معبود غی عبادت نیہنہ کرساں (جیکرہم ایسوکراں) تاں تے ہم بڑی

شَطَطًا ⑭ هٰۤؤُلَآءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِهٖۤ اٰلِهَةً ؕ

حدوں بدھی وی گل کا نہہ غا؛ یاہ مھاری قوم ہے جس نے اس ناں چھوڑ غے کئیں خدا بنالیا ہیں

لَوْلَا يَاْتُوْنَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطٰنٍ ۭ بَيِّنٍ ؕ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ

یہ انھاں (غامعبودہونؔ) ورکائے صاف دلیل کیوں نیہنہ پیش کرتا تے جہڑو پلّے تیں جھوٹھی گل بنا غے اللہ تعالیٰ

افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ⑮ وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوْهُمْ وَمَا يَعْبُدُوْنَ

ورلاوے اس تیں بڑوظالم کون وہے غو! تے جدتم انھاں (مشرکاں) تیں کنؔی ہوگیا ہیں اور انھاں تیں وی جھاں غی ویہہ اللہ

اِلَّا اللّٰهَ فَاْوٗۤا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِّنْ رَّحْمَتِهٖ

تیں علاوہ عبادت کریں تم کلؔاں ماں جابیسو؛ تھاروربّ تھارے اپرا اپنؔی رحمت کھلیارچھوڑے غو

وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِّنْ اَمْرِكُمْ مِّرْفَقًا ⑯ وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا

تے وہ تھارے واسطے تھاراں کماں ماں اسانی مہیّا کردئے غو؛ تے تم دیہنہ ناں دیکھیں جسویلے

ع ۱۲ ۱۳

منزل۴

(۴) ان ترے آیتاں ماں اصحاب کہف غو یوہ مختصر قصّو بیان ہوووہے، اتوں اگے آیت ۲۶ توڑی اس غی تفصیل ہے، ''کہف'' اِسی کلؔاں ناں کیہنہ جہڑی کسے پڑی ماں وہے تے اندروں خاصی کھلی وہے تے ''رقیم'' یا تے اُس بستی غوناں ہے جتوں یہ نوجوان نکلیا تھا، یا اس پہاڑ غوناں ہے جسماں یاہ کلؔاں ہے یا'' رقیم'' غو مطلب ہے لکھی وی تے اس تیں واہ تختی مراد ہے جس ورانھاں غاناں لکھیوا تھا، ''اصحاب کہف'' تے ''اصحاب رقیم'' اک ہی جماعت غادوناں ہیں یا یہ کنی کنی دو جماعت ہیں؟ کجھ علماء کرام غوخیال ہے جے یہ کنی کنی دو جماعت ہیں اور قرآن ماں صرف اصحاب کہف غا قصہ غی تفصیل آئی ہے امام بخاریؒ غو وی یوہی خیال سہئی وہے، ور جمہور مفسراں غی رائے یاہ ہے جے یہ اکّا جماعت غادوناں ہیں، بہرحال قرآن تے حدیث ماں اس قصہ غی بس اتنی ہی تفصیل آئی ہے جے کسے شہر ماں اک مشرک ظالم بادشاہ تھو، جہڑو لوکاں ناں بتاں ناں پوجن تے انھاں ور چڑھاوا چاھڑن واسطے مجبور کرے تھو، ات کجھ اک نوجواناں ناں اللہ نے سچی توحید غی تے ایمان غی توفیق دیدتی، جس غو بلیں بلیں بادشاہ ناں پتو لگ گیو، اس نے ایمان آلؔاں غی یاہ جماعت اپنؔاں دربار ماں سد غے انھاں غا عقیدہ غا بارہ ماں سوال کیا، جت اللہ نے انھاں غا دل ڈاھڈا رکھیا تے انھاں نے زبردست جکرا ناںؔ اس غے سامنے توحید ور تقریر کی، سگوں اس ناں وی سچا سُچا دین غی دعوت دتی جس ور اس ظالم ناں سخت لہر چڑھ گئی ور اس نے کسے وجہ تیں انھاں غا قتل غو حکم نیہنہ دتو بلکہ کجھ دن ہور سوچنؔ غو موقعو دتو۔ فر جسویلؔے انھاں جواناں نے اُت خطرو سہئی کیّو ویہہ نس غے شہر غے نیڑے ہی اک کلؔاں ماں جا چھپیا، جت اللہ نے ترے سو سال توڑی ویہہ مٹھی نیند سوالؔ چھوڑیا ترے سو سال تیں بعد اسویلؔے اُت غا حالات بدلیا وا تھا، بادشاہ پکو ایمان آلؔو تھو، لوک وی مسلمان تھا، انھاں غا اس راترے سو سال بعد جاگنؔ ور لوکاں غو قیامت غا بارہ ماں یقین پکو ہوگیو جے جہڑو خدا ترے سو سال توڑی سوالؔ غے جگا سکے وہ قیامت غے تہاڑے حساب کتاب تے سزا جزا واسطے مُڑداں ناں وی زندہ کر سکے! یوہ قصو مکہ غا مشرکاں نے یہودیاں غا کہنؔ ور پچھیو تھو، مشرکاں غا اک وفد نے یہودی عالماں کولؔوں رحمت عالم ﷺ غا بارہ ماں دریافت کیو تھو جس ور یہودیاں نے اُنھاں ناں یہ ترے سوال دتا تھا کہ جے ویہہ انھاں سوالاں غا جواب دے چھوڑیں تاں سمجھ جائیو جے ویہہ اللہ غا سچا نبی ہیں تے جے کدے ان سوالاں غو جواب نہ دے سکیں تاں سمجھ لیو جے ویہہ اینویں ہی پلّے تیں گل بنانویں ویہہ ترے سوال یہ تھا (الف) روح غی حقیقت کے ہے؟ (ب) ذوالقرنین غو کے قصّو ہے؟ (ج) اصحابِ کہف کونؔ تھا؟ انھاں تریہیاں بچوں انھاں نے اصحاب کہف غا قصہ ناں مُچ عجیب قصّو سمجھیو تھو، اللہ تعالیٰ فرماوے: کیوں! تم نؔے اللہ غی نشانیؔاں بچوں اسے ناں تعجب آلؔی تے حیرانگی آلؔی نشانؔی سمجھیو ہے یعنی زمین اسمان ناں پیدا کرن غی تے کائنات غیں دوجیں نشانؔیں تے اس تیں وی بڑیں ہیں۔ باقی یوہ قصو کہڑا زمانہ غو ہے؟ کہڑا شہر ماں پیش آیو تھو؟ وہ ظالم مشرک بادشاہ تاریخ غو کہڑو بادشاہ تھو؟ اصحابِ کہف غا ناں کے ہیں؟ انھاں غا کتّا غو رنگ کے ہے؟ وغیرہ یہ ویہہ گل ہیں جہڑیں نہ قرآن نے بیان کیں تے نہ حدیث ماں رحمت عالم ﷺ نے ہی بیان فرمائیں۔ کیونجے انھاں گلاں غو سمجھنؔو نہ تے قرآن سمجھنؔ واسطے ضروری ہے تے نہ انھاں ناںؔ ہدایت ماں کجھ کہاٹو باھد وہوجے۔ ہاں! مفسراں نے اپنؔی اپنؔی تحقیق غے مطابق انھاں گلاں غو جواب لوڑن غی کوشش کی ہے ور انھاں بچوں کسے ایکنؔ ور پکو یقین نیہنہ کیو جا سکتو۔ جمہور مفسراں غو خیال ہے جے یہ نوجوان حضرت عیسیٰؑ غی شریعت ناں منںؔ آلؔا تھا ور ابن کثیرؒ تے کجھ دوجاں مفسراں غو خیال ہے جے یوہ قصو حضرت عیسیٰؑ تیں پرانؔوں ہے۔ تے اس را غو جہڑو قصو عیسائی کتاباں ماں آیؔو ہے ہوسکے وہ کوئے دوجو قصو ہے۔ تابعین غا دور غا کجھ بزرگاں غو خیال تھو جے یاہ کلؔاں فلسطین غا شہر ایلہ ماں ہے۔ فر کجھ بزرگاں غی تحقیق یاہ ہوئی جے یاہ گل روم غا شہر اُفسوس یا افسس (EPGSUS) غی ہے جہڑو اج ٹرکی ماں پُوے۔ تے ات غا بادشاہ غو ناں دقیانوس تھو، علامہ ابوحیان غرناطیؒ نے اندلس ماں بالکل اسے را غی اک کلؔاں تے انسانی

کرنگ آپ تک غے اپنیٔ تفسیر بحرِ محیط ماں لکھیو ہے جے غالبًا یوہ قصواندلس ہی غو ہے، کجھ نواں مفسراں نے نبطیان غا شہر پیڑا یا بطرا غو لکھیو ہے۔ تے اے ہُنْ کجھ سال پہلاں شام غا اک عالم الاستاذ محمد تیسیر الظبیان نے اک ہور تحقیق پیش کی ہے۔ جے یاہ کلاّں شام غا عمان شہر تیں کوئے اٹھ کلومیٹر دور ''الرقیب'' یا ''الرجیب'' ناں غا علاقہ ماں ہے انھاں غو خیال ہے جے ''الرجیب'' ''الرقیم'' ہی غی بدلی وی شکل ہے، انھاں نے اس کلاّں غی کھنائی کرا غے اس ماں اٹھ قبر تکیں ہیں، تے اس غے اپر اک مسیت غا نشانْ دیکھیا ہیں، جس ماں ست تھم ہیں، تے کلاّں غی کندھاں ور کجھ تصویر وی دیکھی ہیں جھاں بچوں اک تصویر کُتّا غی ہے واللہ اعلم۔ ور یہ ویہہ گل ہیں جھاں غی کجھ اہمیت نیہنہ، تاںہی تے صحابۂ کرام نے وی رحمت عالم ﷺ کولوْں اس را غو کوئے اک وی سوال نیہنہ کیو۔

(۵) یعنی ویہہ کجھ اک نوجواں تھا جھڑا شرک تیں ابیزار ہو غے خدا غی توحید ور ایمان لے آیا تھا، فر اللہ نے انھاں ناں ہور ہدایت نصیب فرما دتی تھی، تے جسو یلّے ویہہ بادشاہ غی دربار ماں توحید غی تقریر کرن کھلاّ ہووا تھا، اُس ویلّے اللہ نے انھاں غا دل اس را مضبوط کر چھوڑیا تھا جے انھاں نے کسے خوف تے ڈر تیں بجنْ ساری دربار غے سامنْے توحید ور تقریر کی، تے بادشاہ ناں اور اس غاں درباریاں ناں توحید غی یاہ دعوت دتی، فر ویہہ آپس ماں یہ صلاح سوٹھا کرنْ لگا جے جد ہم نے اپنْاں دل، اپنْوں عقیدو تے اپنیٔ سوچ قوم تیں کنی کر لی ہے، تے یاہ قوم مھاری دشمن بن گئی ہے ہُنْ مھارا واسطے ضروری ہے جے ہم اپنْاں وجود ناں وی اس ظالم مشرک قوم تیں کنی کر لیاں، یوہ فیصلو کر غے ویہہ اس کلاّں ماں چلّیا گیا جت اللہ تعالیٰ غی یاہ شان تے قدرت باندے آئی جے اُنھاں ناں اُت مٹھی نیند آ گئی، ناںْ ہی انھاں غا ارام غو یوہ انتظام ہوو کہ نہ چڑھتا دیہنہ غی تُھپ اُنھاں ور پوے تھی نہ لہنا غی حالانکہ ویہہ کلاّں ماں صاف کھلّی جگہ ماں تھا، ابن کثیرؒ لکھیں جے کلاّں غو منہ شمال آلےّ پاسے تھو جس کر غے تُھپ سجے کھبے کھنج جئے تھی، تے کجھ بزرگ فرمانویں جے یوہ وی اللہ غی قدرت غو اک کرشمو تھو خیر! اس قصہ تیں پتو لگو جے ہدایت در وہ ہی آوے جس غا دل ماں ہدایت غی تاہُنگ وہے فر اس ناں اللہ تعالیٰ وی ہدایت غی توفیق دیدئے تے جھڑو اَپے گمراہی غو رستو نوڑ لئے فر اللہ وی اس ناں اُسے رستہ ور لا چھوڑے تے جس ناں اللہ اس غی وجہ تیں اس رستہ ور لا چھوڑے فر اس ناں ہدایت کون دے سکے! فر کوئے اس غو رہنما کس را بنْ سکے!

(۶) یعنی حالانکہ ویہہ سُتا وا تھا ور انھاں غیں اکھ ذری ذری اس را اُگڑیں ویں تھیں جے تکنْ آلوْ بند و یاہ سہئی کرے تھو جے یہ جاگیں لگا بلکہ ویہہ آپ تے جاگتا سہئی ویں ہی تھا سگوں وہ کتّو جھڑو انھاں غے ناںْ آ گیو تھو وہ وی دروٹْی ور پنجا رکھ غے اس را سُتو وو تھو جے تکنْ آلاّں ناں وہ وی صاف صاف جاگتو سہئی وہے تھو، جس کر غے اندر جانْ غی کوئے ہمت نیہنہ کر سکے تھو، اس غے ناںْ ناںْ اللہ نے انھاں غو قدرتی ہی کجھ اسو رُعب وی رکھیو تھو کہ جے کدے کوئے انھاں ناں تک لئے تھو تاں اس غا دل ماں اسو رُعب تے دہشت پیدا ہو جے تھی جے وہ پشلو نیں ہی مُڑ غے نس پُوے تھو، ہو سکے یوہ رُعب اس گلوں وہے تانجے لوک انھاں ناں تکلیف نہ پہچا سکیں تے انھاں ناں تماشو نہ بناّلیں اس تیں علاوہ اللہ غی یاہ قدرت وی تھی جے اللہ انھاں ناں سجے کھبے پاسو پرتو اتو رہ تھو تانجے انھاں غا وجود ناں مٹی نہ کھا جئے!۔

طَلَعَتْ تَّزٰوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ وَاِذَا غَرَبَتْ

وہ چڑھے اسو یلّے تُھپ انھاں غی کلاّں تیں سجّے پاسے ہٹ غے نکل جئے تے جد وہ لہہ اسو یلّے واہ

تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِيْ فَجْوَةٍ مِّنْهُ ؕ ذٰلِكَ مِنْ

انھاں تیں کھبے پاسے ہٹ غے لہہ جئے تے ویہہ اس (کلاّں) غی اک کھلی جگہ ماں ہیں یاہ گل اللہ غی

اٰيٰتِ اللّٰهِ ؕ مَنْ يَّهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ ۚ وَمَنْ يُّضْلِلْ

(قدرت غی) نشانیاں بچوں ہے جس ناں اللہ تعالیٰ ہدایت دیدئے بس وہ ہی ہدایت ور ہے؛ تے جس ناں وہ گمراہ کر دئے

فَلَنْ تَجِدَ لَهٗ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿۱۷﴾ ع وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَّهُمْ ۲ ع ۵ ۱۴

فر تمناں کدے اس واسطے کوئے دوست (تے) رہنمائی کرن آلو نیہنہ لبھسیں (۵) تے تم انھاں ناں سمجھتا کہ ویہہ جاگ رہیا

رُقُوْدٌ ۖ ق وَّنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِيْنِ وَذَاتَ الشِّمَالِ ۖ ق

ہیں حالانکہ ویہہ سُتا وا تھا، تے ہم ہی انھاں ناں سجّے اور کھبے پاسو پرتانواں تھا

وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيْدِ ؕ لَوِاطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ

تے انھاں غو کتّو دروٹْی ور اپنْاں دوئے ہتھ لما غے بیٹھو وو تھو جیکدے تم انھاں ناں اوکڑ غے تکتا تاں تم

لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَّلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿۱۸﴾ وَكَذٰلِكَ

پُٹھیں پیریں نس پیتا تے تھارا (دل) ماں انھاں غی دہشت بیں جاتی (۶) تے اسے را

بَعَثْنٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوْا بَيْنَهُمْ ؕ قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ؕ

ہم نۓ ویہہ جگایا تانجے ویہہ آپس ماں پچھ پہال کریں؛ انھاں بچوں اک کہنْ آلاّ نے کہیو جے تم اِت کتنوں چر رہیا ہیں

قَالُوْا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ؕ قَالُوْا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا

انھاں نے جواب دتو جے اک دن یا دن تیں وی کجھ گھٹ رہیا واں غا؛ کہنْ لگا: تھارو رب ہی بہتر جانْے جے

لَبِثْتُمْ ؕ فَابْعَثُوْٓا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى الْمَدِيْنَةِ

تم کتنوں چر رہیا ہیں خیر! ہُنْ اپنْاں بچوں کسے ایکنْ ناں یہ رپیا دے غے شہر چلاؤ

فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَآ اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَاْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ

تے وہ دیکھ لئے جے اُت کہڑو کھانْوں صاف سُچو ہے فر اس بچوں تھارا واسطے کھانْوں لیا وے

(۷) جس را انھاں غو سونو اللہ غی قدرت غی نشانی تھو اسے را عرصہ تیں بعد انھاں غو جاگنوں وی اس غی قدرت غی اک نشانی ہی تھی، اکھ کھلی تے اُٹھتاں ہی ایکن دوجا ناں گل کرن لگا جے ہم ات کتنوں چر رھیا واں غا، کجھ نے کہیو خورے اک تہاڑو یا اس تیں ویں کجھ گھٹ ہی یعنی بالکل تھوڑو ہی چر رھیا ہاں، فر دوجا بولیا جے چھوڑو اس گل ناں! اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانے جے ہم ات کتنوں چر رھیا ہاں: اُٹھتاں ہی پُھکھ سہئی ہون لگی اسو یلے اُنھاں نے اپنے کولوں ویہہ پیسہ دے غے جہڑا ترے سو سال پہلاں خرچہ جُگا نال لیا یا تھا اک بندو روٹی لیانں واسطے شہر چلایو، ور اس ناں یاہ تاکید کی جے اک تے کھانوں پاک صاف حلال تک غے لیاوے، دوجے بہت احتیاط کرے تا نجے کسے ناں مھارا بارہ ماں پتو نہ لگ جے۔ جے کدے مھارو پتو لگ گیو تاں ویہہ ہم ناں جانوں ہی مار چھوڑیں غا یا کھٹوں گھٹ ہم ناں اپناں شِر کی مذہب ماں واپس لیجانں غی کوشش کریں غا۔ ور چھیکڑ واہی گل ہوگئی جس غو ڈر تھو، اللہ نے اسا حالات بنایا جے یوہ سارو راز باندے آگیو، جسو یلے اس بزرگ نے ویہہ ترے سو سال پُرانا پیسا دکاندار ناں دتا، اس ور لوکاں ناں حیرانگی ہوئی جے ترے سو سال پرانوں سکو اس بندہ کونے کِتوں آیو؟ لوکاں نے گل وقت غا بادشاہ توڑی پَہچائی جِت اس بزرگ ناں بلا غے سوال جواب ہویا تے فر اس نیک بندہ ناں وی پتو لگو جے ہم شہر تیں ”کل“ نیہہ نکلیا بلکہ ہم ناں تے ترے سو سال لنگ گیا ہیں۔ مفسراں نے لکھیو ہے جے فر بادشاہ تے اس غا درباری نالے عام مسلمان اس نیک بندہ غے نالں اس کلاں توڑی پُجیا جت انھاں نے اس غا دوجاں سنگیاں نالں وی ملاقات کی۔ اس تیں بعد کے ہووَ؟ حضرت عبداللہ ابن عباسؓ غی اک روایت تیں پتو لگے جے فر انھاں بزرگاں غی وفات ہوگئی (روح المعانی) تے ممکن ہے اس تیں بعد لوکاں نے ویہہ اُسے کلاں ماں قبر کڈ غے دب چھوڑیا ویں غا **والله اعلم بحقيقة الحال** اس قصہ غی لوکاں ناں کیوں خبر دتی گئی اللہ تعالیٰ نے اس غو اک فائدو یوہ بیان کیو ہے جے اس نالں لوکاں ناں اکھیں تک غے قیامت غو یقین ہو جے غو۔ جس را کہ اللہ تعالیٰ نے حضرت ابراہیمؑ ناں انھاں غا مشاہدہ واسطے انھاں ناں چار پکھیرواں ناں حلال کرن غو حکم دتو تھو فر انھاں غا ریزہ ریزہ کر غے پہاڑاں ور سٹ چھوڑیا ور جسو یلے انھاں نے ویہہ اپنے در سدیا تاں سارا اکھ غا لحظہ ماں زندہ ہو غے انھاں کونے آگیا (سورت بقرہ ۳۶۰)

(۸) یعنی وہ وقت وی یاد کرن غے قابل ہے جد لوک آپس ماں اس گل ور کُھولں کر رھیا تھا جے اصحاب کہف (غی قبراں) ور یا انھاں غی کلاں ور اک عمارت بنائی جئے جہڑی انھاں غی پشانں واسطے اک نشانی رہ، چھیکڑ جہڑا لوک اقتدار ماں غالب تھا یعنی اُت غو بادشاہ تے اس غی حکومت انھاں نے یاہ گل طے کرلی جے ہم ات اک مسیت یعنی عبادتخانوں بنانواں غا، یہ مسیت بنانں آلا کون لوک تھا؟ ہم یقین نالں کہہ سکاں جے یہ عیسائی مذہب غا ویہہ لوک تھا جنھاں نے اپناں مذہب ماں بدعتاں غی پات پٹی وی تھی، کیونجے قبراں ناں مسیت بنانں آلاں ان عیسائی بدعتیاں واسطے ہی رحمت عالم ﷺ نے فرمایو ہے ”جے اللہ غی لعنت وہے یہودیاں تے عیسائیاں ور ”**اتخذو قبور انبیاء هم مسا جد**“ جے انھاں نے اپناں نبیاں غی قبراں ناں مسیت بنا لیو ہے (بخاری، مسلم، مسند احمد، نسائی شریف) خاص کر غے اج جہڑی استاذ محمد تیسیر الظبیان غی نویں تحقیق آئی ہے جسماں کلاں غے اپر مسیت تے اس غے اندر تصویراں غا کجھ نشانں لبھا ہیں، اس تحقیق غے مطابق تے اس گل ور خاصی حد توڑی یقین ہو جئے جے یہ مسیت بنانں آلا ضرور ویہہ عیسائی ویں غا جنھاں نے اپناں دین ماں یہ بدعت کڈ لیں تھیں، کیونجے نبی پاک ﷺ عیسائیاں غا بارہ ماں فرماویں ”جے ان لوکاں ماں جد وی کسے نیک بندہ غی وفات وہے تھی یہ اس غی قبر ناں مسیت بنا لیں ویں تھا **وصوروا فيه تلك الصور** تے اس ماں اس بندہ غی تصویر بنا ویں ویں تھا یہ لوک قیامت غے تہاڑے ساری جیا جون ماں بدترین مخلوق ویں غا (بخاری، مسلم، نسائی، مسند امام احمد) اک دور ماں بدعت شرک نالں دلچسپی رکھنں آلاں کجھ لوکاں نے اس آیت تیں یوہ پُٹھو استدلال کرنوں شروع کر لیو تھو، جے یاہ رائے نیک لوکاں غی تھی، اس گلوں مسلماناں ناں وی اس ور عمل کرنوں چاہئیے! علامہ آلوسیؒ نے

وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿۱۹﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا

اور (یوہ کم) بڑی نرمی نالں کرے تے کسے ناں تھارو پتو نہ لگنں دئے؛ جیکدے انھاں کافراں ناں تھارو

عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوا

پتو لگ گیو تاں ویہہ تمناں پتھراں نالں مار مار غے مار چھوڑیں غا یا تمناں اپناں مذہب ماں موڑ لے جئیں غا تے فر تم

إِذًا أَبَدًا ﴿۲۰﴾ وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ

کدے وی کامیاب نیہہ ہوسیں؛ تے اسے را ہم نے لوک انھاں (غا حال) تیں واقف کرا چھوڑیا تا نجے ویہہ جان

اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ

لیں جے اللہ غو وعدو سچو ہے تے یاہ گل وی جے قیامت ماں کوئے شک شبو نیہہ (۷) (یاد کرو) جسو یلے لوک

بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ

انھاں غا معاملہ ماں آپس ماں تنازعو کرن لگ پیا انھاں نے کہیو تم انھاں (غی کلاں) ور اک عمارت بنا چھوڑو انھاں غو رب انھاں

قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿۲۱﴾

ناں خوب جانے؛ جہڑا لوک انھاں غا معاملہ ماں غلبو رکھیں تھا انھاں نے کہیو: ہم تے انھاں ور ضرور اک مسیت بنا واں غا (۸)

سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ

ہنں لوک کیہنہ غا: اصحاب کہف ترے تھا چوتھو انھاں غو کتو تھو تے (کجھ) کیہنہ غا ویہہ پنج تھا

سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ ۚ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ

چھیوں انھاں غو کتو تھو (یہ سب) اندھیرا ماں بٹا ماریں؛ تے (کجھ) کیہنہ غا ویہہ ست تھا

وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُل رَّبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا

اور اٹھموں انھاں غو کتو تھو؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو: میرو رب ہی انھاں غی تعداد بہتر جانے انھاں ناں بس تھوڑا جیہا

قَلِيلٌ ۚ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ

لوک ہی جانے؛ تے تم سرسری جئی گل تیں سوا انھاں غا بارہ ماں بحث نہ کریو تے اِنھاں بچوں کسے ایکن کولوں

فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿۲۲﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ

وی انھاں غا بارہ ماں پچھ تاچھ نہ کرو (۹) تے (اے نبیؐ) تم کسے کم غا بارہ ماں کدے یاہ نہ کہیو جے ہوں پہلکے

ع ۳ ۱۵

اپنٹی مشہور تفسیر روح المعانی ماں اس ڈِنگی بلکہ پُٹھی سوچ آلاں غی خوب خبر لی ہے (دیکھو روح المعانی جلد ۵ ص ۲۳۷) کیونجے رحمت عالمﷺ غی شریعت ناں منن آلو کوئے بندو کدے اسی گل سوچ وی نیہنہ سکتو تے سوچ وی کس راسکے جدکہ رحمت عالمﷺ نے اپنٹی امت ناں اس شرک تیں سخت لفظاں ماں ٹھاکتاں ہویاں صاف فرمایو ہے جے ''اللہ غی لعنت وہے قبراں غی زیارت کرن آلیؔ کالسریاں ور، تے قبراں ور مسیت بناںٔ آلاں ور تے ات دیا بالنٔ آلاں ور (ابوداؤد، ابن ماجہ، نسائی، مسند احمد) تے مسلم شریف غی حدیث ہے جے ''نبی پاکﷺ نے منع فرمایو قبر پکی کرن تیں، تے اس ور بیسن تیں، تے قبر ور کسے طرح غی عمارت بناںٔ تیں۔ فر مسلمان اسی گل کس راسوچ سکیں!

ذٰلِكَ غَدًا ﴿۲۳﴾ اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ ۡ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ اِذَا

کردیوں غو؛ ور (یوں کہہ غے کہ) جے اللہ تعالیٰ چاہوے تے جسویلے تم پُھل جئیں (فریاد آنٔ ور) اپنٹاں

نَسِيْتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَّهْدِيَنِ رَبِّيْ لِاَقْرَبَ مِنْ

رب غو ذکر کریا کرو تے تم فرمادیو: امید ہے جے میرو رب منٔاں اس تیں وی زیادہ ہدایت آلی

هٰذَا رَشَدًا ﴿۲۴﴾ وَلَبِثُوْا فِيْ كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِيْنَ

گل دس دئے (۱۰) اور ویہہ اپنٹی کلّاں ماں ترے سو سال توڑی رہیا

وَازْدَادُوْا تِسْعًا ﴿۲۵﴾ قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوْا ۚ لَهٗ غَيْبُ

تے نوٗں سال ہور زیادہ گذاریا؛ تم فرمادیو: اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانٔے ویہہ کتنوں چر رہیا، ساراں اسماناں

السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ ۭ مَا لَهُمْ مِّنْ

تے زمین غا غیب غو علم اُسے کونٔے ہے؛ وہ کتنوں زیادہ دیکھنٔ آلو تے کتنوں زیادہ سنن آلو ہے، اس تیں سوا انھاں

دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ ۡ وَّلَا يُشْرِكُ فِيْ حُكْمِهٖٓ اَحَدًا ﴿۲۶﴾

غو کوئے حمایتی نیہنہ تے وہ اپنٹاں حکم ماں کسے ناں شریک نیہنہ کرتو (۱۱)

وَاتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ ۭ لَا مُبَدِّلَ

تے تھارا رب غی جہڑی کتاب تھارا ور وحی کی گئی ہے تم اس غی تلاوت کرتا رُہو! اس غی گلاں ناں کوئے

لِكَلِمٰتِهٖ ڟ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُوْنِهٖ مُلْتَحَدًا ﴿۲۷﴾ وَاصْبِرْ

بدلانٔ آلو نیہنہ اس تیں سوا تمناں کدے پناہ غی جگہ نیہنہ لبھسیں (۱۲) تے (اے نبیؐ) تم اپنٹاں آپ ناں انھاں

نَفْسَكَ مَعَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَ

ہی لوکاں نالٔ رکھو جہڑا چھڑا اپنٹاں رب غی رضا پچھے سویرے شام اس

الْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ وَلَا تَعْدُ عَيْنٰكَ عَنْهُمْ ۚ

غی عبادت کریں تے تھاریں نظر دنیاوی زندگی غی رونق پچھے انھاں

تُرِيْدُ زِيْنَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا

تیں پھر نہ جیں؛ تے اسا آدمی غو کہنٔو نہ منٔیوں جس غو دل ہم نے اپنی یاد تیں

(۹) حضرت ابن عباسؓ فرمانویں جے ہوں انھاں تھوڑاں جیئاں لوکاں بچوں ہوں جہڑا انھاں غی ٹھیک تعداد جانیں تے ویہہ ست تھا، کیونجے اللہ نے لوکاں غیں پشلیں دو گل بیان فرمانٔے فرمایو جے یہ سارا انھیر اماں بٹا ماریں، ور اخیر غی گل کہہ غے اس غا بارہ ماں ہور کجھ نیہنہ فرمایو (ابن کثیر) فر اللہ نے اپنٹاں حبیبﷺ ناں تے حضرت غے مھاوے ساراں ایمان آلاں ناں یاہ ہدایت دتی جے جو کجھ قرآن نے بیان کیو ہے اسے ور بس کرو، تے لوکاں نالٔ انھاں غا بارہ ماں ہور بحث نہ کرو، کیونجے اس بحث تُھ غو فائدو تے نتیجو کجھ نیہنہ۔

(۱۰) مشرکاں غا اس سوالٔ ور جس غو ذکر پچھے گذر گیو ہے نبی پاکﷺ نے فرمایو تھو جے ہوں اس غو جواب پَھلکے دیدیوں غو، ور حضرت ناں اس ور انشاء اللہ یعنی جے اللہ نے چاہیو تاں...... کہنٔوں بسر گیو تھو. فر پندراں تہاڑاں توڑی نہ وحی آئی، نہ حضرت نے اُنھاں غی گل غو جواب دتو، اس ور حضرت مُچ دلگیر تھا اک تے اتناں چر توڑی وحی نہ آنٔ غو غم تھو دوجو مشرکاں غا رولو کرن غو دکھ تھو مشرک سارا مکہ ماں ڈنڈ کرتا پھر رہیا تھا'' جے لیو جس گل غو پہَلکے واسطے وعدو تھو، اج اس ناں پندراں تہاڑا ہوگیا ہیں۔ اس آیت ماں اگے واسطے حضرت ناں تے حضرت غے مھاوے ساری امت ناں یاہ ہدایت دتی جارہئی ہے جے آئندہ جدوی کسے گل غو وعدو کریں تاں انشاء اللہ ضرور کہہ لیا کرو تے جے اس ویلے یوہ کہنٔوں بسر جئے فر جدوی یاد آوے کہہ لیو، کیونجے پہَلکے کے وہے غو یوہ تے اللہ تعالیٰ ہی جانٔے، تے کم وی وہ ہی وہے جہڑو اللہ تعالیٰ چاہوے تے جس غی وہ توفیق دیئے، اس غے نالٔ ہی حضرت ناں یاہ گل کہدین غو وی حکم دتو کہ ممکن یوہ وی ہے جے جس گل غو ہوں وعدو کر رہیو ہوں اللہ اس تیں وی بہتر تے سرس گل غی ہدایت دیدیئے۔

(۱۱) اصحاب کہف غو قصو کد پیش آیو؟ فر کت پیش آیو؟ اور ویہہ کتناں تھا؟ یہ کوئے خاص تے اہم گل نیہنہ تھیں۔ ہاں! یاہ گل واقعہ ہی اہم تھی جے ویہہ کلّاں ماں کتنو چر سوتا رہیا تھا؟ تے فر کتنی مدت تیں بعد اللہ نے جگایا تھا؟ کیونجے اسے تیں پتو لگے غو جے جہڑی ذات انھاں ناں اتنٔوں چر سُوالٔ غے فر جگا سکے اس واسطے قیامت غے تہاڑے سارا انسان زندہ کرناں وی کوئے اوکھو کم نیہنہ! اسے گلوں قرآن ماں یا ہی گل صاف صاف لفظاں ماں بیان کی جارہئی ہے جے ویہہ کلّاں ماں ترے سو سال تے ہور نوں سال رہیا تھا جس غی تفسیر علماء اس را کریں کہ جے دیہنہ غا حساب ناں دیکھیں جس غو رواج عیسائیاں ماں زیادہ تھو۔ تاں کلّاں ماں رہنٔ غی مدت ترے سو سال بنٔے غی تے جے چن غا حساب ناں دیکھیں جس غو عرباں ماں رواج تھو تاں ترے سو تے نو سال بنٔیں، کیونجے دیہنہ غا اک سو سال ور چن غا ترے سال بدھ جیں۔ فر ان لوکاں واسطے جہڑا اس تیں بعد وی اُنھاں غی مدت ماں ٹُھتھ کریں فرمایو جے اساں لوکاں ناں کہدیو جے ''اللہ تعالیٰ ہی بہتر جانٔے جے ویہہ کتنوں چر رہیا تھا جس را کہ اس نے انھاں غی مدت بیان فرمادتی ہے، تے وہ ہی زمین اسمان غی چھپی وی گلاں ناں خوب جانٔنٔ آلو ہے۔

(۱۲) یعنی جہڑی وحی اللہ تعالیٰ تھارا در کر رہیو ہے، واہ لوکاں ناں سنٔا تا جاوٗ! خاصکر غے اصحاب کہف غا بارہ ماں جو کجھ اللہ نے بیان فرمادتو ہے یو ہی صحیح تے برحق ہے تم یو ہی لوکاں ناں سنٔا تا جاوٗ

قَلْبَهٗ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ وَكَانَ اَمْرُهٗ فُرُطًا ﴿۲۸﴾

غافل کر چھوڑیو ہے تے جہڑو نفس غی خواہشاں پچھے پیو وو ہے اور اس غو معاملو حدوں ٹپ گیو ہے؛

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّكُمْ فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَّمَنْ

تے تم فرمادیو: یوہ (قرآن) تھارا رب غی طرفوں برحق ہے ہݨ جس غو روح کرے وہ ایمان لے آوے تے جس غو

شَآءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ

روح کرے وہ کفر کرے، بیشک ہم نے ظالماں واسطے اگ تیار کی وی ہے اس اگ غا پڑدا انھاں ناں

سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَّسْتَغِيْثُوْا يُغَاثُوْا بِمَآءٍ كَالْمُهْلِ

گھیر اماں لے لیں غا تے جے ویہہ فریاد کریں غا تاں انھاں غی فریاد اس پاݨی ناݪ پوری کی جئی غی جہڑو گالیا وا تانبا ہاروں

يَشْوِي الْوُجُوْهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿۲۹﴾

وہے غو وہ منہ ناں تلھوس چھوڑے غو کتنوں مندو پاݨی وہے غو تے ارام کرن غی کتنی پھیڑی جگہ وہے غی؛

اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اِنَّا لَا نُضِيْعُ

بیشک جہڑا لوک ایمان لیایا اور انھاں نے چنگا عمل کیا ہم اسا نیک عمل کرن آلاں غو ثواب

اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا ﴿۳۰﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ جَنّٰتُ عَدْنٍ

کدے ضائع نیہنہ کرتا؛ اساں لوکاں واسطے سدا رہݨ آلا باغ ہیں

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيْهَا مِنْ اَسَاوِرَ

جنھاں غے ہیٹھ نہر چلتیں ویں غیں اُت انھاں ناں سوناں غا کنگݨ

مِنْ ذَهَبٍ وَّيَلْبَسُوْنَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّنْ سُنْدُسٍ

لوایا جیں غا تے ویہہ ساوا رنگ غا بریک تے نرم ریشم غا اور موٹا ریشم

وَّاِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـِٕيْنَ فِيْهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ نِعْمَ

غا کپڑا لانویں غا، ویہہ سراہناں لاغے اُت شاہی تختاں ور بیٹھا وا ویں غا، کتنوں

الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿۳۱﴾ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلًا

چنگو بدلو ہے تے ارام کرن غی کے ہی چنگی جگہ ہے (۱۳) تے تم انھاں ناں دو آدمیاں غو

اس تیں علاوہ کسے غی کسے گل ور کوئے تہان نہ دیو، سچی گل واہی ہے جہڑی اللہ نے بیان کر چھوڑی ہے جسماں کائے تبدیلی نیہنہ ہو سکتی۔ تے چارے قضاء جے کدے کوئے اس غی گل ناں بٹاݨ غی یا اس ماں رلو کرن غی کوشش کرے غو فر نہ تے اس ناں خدا غا عذاب تیں کوئے بچاݨ آلو وہے غو تے نہ وہ آپ نس پَج غے کِدے جان بچا سکے غو۔

(۱۳) مکہ غا مشرک سرداراں نے رحمت عالم ﷺ اگے یاہ درخواست کی تھی جے تھاری مجلس ماں غریب مسکین اس را غا مسلمان بیسیں جنھاں غے ناݪ بیستاں ہم ناں شُبکی آوے، یہ اس لائق نیہنہ جے جس مجلس ماں ہم بیساں اُت مھارے برابر یہ وی بیس سکیں۔ لہذا اجیکدے تم انھاں ناں اپݨی مجلس پاک بچوں اٹھاݪ چھوڑیں تاں ہم وی تھاری مجلس پاک ماں شریک ہو جاتا، تے تھارا دین غی گل سُݨ لیتا، انھاں غو اشارو حضرت بلالؓ حضرت عمارؓ حضرت صہیبؓ، حضرت عبداللہ ابن مسعودؓ تے حضرت سعد بن ابی وقاصؓ جیٔیا صحابۂ کرام در تھو۔ حضرت سعد بن ابی وقاصؓ فرمانویں جے: مشرکاں غی اس فرمائش ور نبی پاک ﷺ غا مبارک دل ماں کجھ گل آئی تھی ور اللہ نے اپݨاں حبیب ﷺ ناں اس را غی کائے وی فرمائش پوری کرن تیں ٹھاک چھوڑیو (مسلم شریف ملخصاً) سگوں اللہ نے اساں موماں غی شان اس را ہور اُچی فرما چھوڑی جے حضرت ناں اس را نیہنہ فرمایو جے تم انھاں ناں اپݨی مجلس تیں کنی نہ کریو' بلکہ اس را فرمایو جے ''تم اپݨاں آپ ناں انھاں ناݪ ہی ڈک غے رکھیو' سبحان اللہ! اس تیں اندازو لایو جا سکے جے اللہ غے نزدیک اخلاص غو کے مُل ہے!! فر اساں نافرماناں تے منکراں ناں دڑ غے فرمایو جے سچی گل تے سچو دین وہ ہی ہے جہڑو تھارا رب غی طرفوں آ گیو ہے، ہُݨ جس غو دل کرے وہ اس ناں سینا ناݪ لا غے اپݨاں آپ ناں اُس جنت غو مستحق بݨا لیئے جسماں نہ سمّن تے نہ مکن آلیں یہ یہ نعمت ہیں۔ تے جس غو دل کِرے وہ اس تیں منہ موڑ غے تے کفر شرک غی لعنت اپݨے لڑ لا غے جہنم غی پختی اگ غو بالݨ بݨ جُے جسماں تسیا یا غی تس گالیا وا تانبا ہاروں اُبلتا پاݨی ناݪ مٹھی کی جئے غی، بس ھُݨ نتیجو تھارا ہتھ ماں ہے تم دنیا آخرت ماں تباہی بربادی غو رستو نوڑیں یا دواں جہاناں ماں کامیابی غو!۔ دنیا ماں گھمنڈ، بڈیار تے تکبر غو اور ایمان، توکل تے نیک عملاں غو اک نتیجو تے پچھے لوکاں نے تک ہی لیو تھو اک مثال اگے بیان فرمائی جا رہئی ہے۔

رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ

حال سناؤ ! انھاں دواں بچوں ایکن٘ ناں ہم ن٘ے داخاں غا دو باغ دتا وا تھا

وَّحَفَفْنٰهُمَا بِنَخْلٍ وَّجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ۝٣٢ كِلْتَا

تے انھاں دواں غے آسیں پاسیں کھجوراں غا بوٹا لا دتا تھا تے دواں غے بشکار فصل لائی وی تھی؛ دوئے باغ

الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِّنْهُ شَيْـًٔا وَّفَجَّرْنَا

خوب میوا دیں تھا ، تے اس ماں کسے را غی کمی نیہنہ وہے تھی تے ہم ن٘ے ان باغاں

خِلٰلَهُمَا نَهَرًا ۝٣٣ وَّكَانَ لَهٗ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ

غے بشکار نہر وی جاری کی وی تھی؛ اور اس ناں رج غے میوو وہے تھو اک تہاڑے اس نے اپن٘اں سنگی ناں٘

يُحَاوِرُهٗۤ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا ۝٣٤ وَدَخَلَ

گل کرتاں کرتاں اس ناں کہیو: ہوں تیرے تیں زیادہ مالدار ہوں نا٘تے ٹلّ ماں وی زیادہ زوراور ہوں؛ تے وہ اپن٘اں

جَنَّتَهٗ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ ۚ قَالَ مَاۤ اَظُنُّ اَنْ تَبِيْدَ

باغ ماں گیو جدکہ وہ اپن٘ے اُپر ظلم کر رہیو تھو کہن٘ لگو: میرو تے یوہی خیال ہے کہ یوہ (باغ) کدے برباد

هٰذِهٖۤ اَبَدًا ۝٣٥ وَّمَاۤ اَظُنُّ السَّاعَةَ قَآئِمَةً ۙ وَّلَئِنْ

نیہنہ ہوسیں ؛ تے ہوں نیہنہ سمجھتو کہ قیامت آوے غی ، تے جیکدے ہوں اپن٘اں رب کوٹ٘ے

رُّدِدْتُّ اِلٰى رَبِّيْ لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنْقَلَبًا ۝٣٦ قَالَ

پہچا وی دتو گیو تاں منّاں (اُت) ضرور اس تیں سرس جگہ لبھے غی (۱۴) اس غا سنگی

لَهٗ صَاحِبُهٗ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗۤ اَكَفَرْتَ بِالَّذِيْ خَلَقَكَ

نے اس ناں گل کرتاں کرتاں کہیو: کیوں! توں اس ذات ناں٘ کفر کرے جس نے تنّاں مٹی تیں

مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰىكَ رَجُلًا ۝٣٧ لٰكِنَّا۠

پیدا کیّو فر نطفہ تیں فر تنّاں ٹھیک ٹھاک آدمی بن٘ایو ؛ ور میرو تے یوہ عقیدو ہے

هُوَ اللّٰهُ رَبِّيْ وَلَاۤ اُشْرِكُ بِرَبِّيْۤ اَحَدًا ۝٣٨ وَلَوْلَاۤ اِذْ دَخَلْتَ

جے وہ اللہ ہی میرو رب ہے تے ہوں اپن٘اں پالنہار ناں٘ کسے ناں شریک نیہنہ منتو؛ تے جسویلے توں اپن٘اں باغ ماں

(۱۴) گل مسکین، غریب مومن٘اں غی تے مالدار، متکبر کافر سرداراں غی چلے کرے تھی، اسے وریاہ دو آدمیاں غی گل بیان فرماغے کفر تے ایمان غو نتیجو نا٘تے دنیا غو فانی ہون٘وں سمجھایو جار ہیو ہے، انھاں دواں بچوں اک مخلص مومن٘ ہے جہڑو مالی حساب ناں٘ ذری لِسّو ہے تے دوجو مغرور متکبر کافر ہے جس ناں اللہ نے اپن٘ی نعمتاں ناں٘ نوازیو وو ہے، انگوراں غا دو باغ ہیں، انھاں باغاں غی چَھل واسطے کھجوراں غاں بوٹاں غی باڑ لگی وی ہے، دواں باغاں غے بشکار رچ سہن٘وں بڈھ ہے تے بشکار نہر لغ رہئی ہے، اس تیں علاوہ ہور وی ماں٘ دولت رج غے ہے، فصل وی رج غے وہے وہ اپن٘اں مومن٘ سنگی ناں٘ بڈیار کرتاں کہہ جے تک! میرے کوٹ٘ے کتنی مال دولت، اولاد تے ٹلّ ہے، باغ ناں تک غے کہہ جے یوہ تے کدے خراب ہوسکتو ہی نیہنہ یعنی یوہ تے سدا ہی میرے کوٹ٘ے رہ غو، باقی رہئی آخرت تے واہ میرے نزدیک ہے ہی نیہنہ ور من لیو جے کدے اگلو جہان٘ ہووو وی تاں وی میرو یوہی خیال ہے جے مناں اُت اس تیں وی ودیا دولت لبھے غی، کیونجے جد مناں اللہ نے دنیا ماں یاہ دولت دتی ہے اس غو مطلب یوہ ہے جے ہوں اللہ غو پیارو ہوں، میرا عمل اس ناں پسند ہیں تاہی اس نے مناں اپن٘ی نعمتاں ناں٘ نوازیو ہے۔ لہذا وہ آخرت ماں مناں اس تیں وی ودیا نعمت عطا کرے غو۔

جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ اللّٰهُ ۙ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ ۚ اِنْ تَرَنِ

گیوتھو اسویلے تیں کیوں! نیہنہ کہیو: کہ جو کجھ اللہ ناں منظور وہے وہ ہی وہے اللہ غی مدد تیں بجنؑ کوئے طاقت نیہنہ جیکر توں

اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَّوَلَدًا (۳۹) ۚ فَعَسٰى رَبِّیْۤ اَنْ یُّؤْتِیَنِ

مناّں مالؑ تے اولاد ماں گھٹ دیکھ رہیو ہے تاں یاہ گل دور نیہنہ جے میرو رب مناّں تیرا باغ تیں وی

خَیْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَیُرْسِلَ عَلَیْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَآءِ

سرس عطا کردئے تے اس (تیرا باغ) ور اسمان تیں کائے اسی آفت گھل چھوڑے

فَتُصْبِحَ صَعِیْدًا زَلَقًا (۴۰) ۙ اَوْ یُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ

کہ وہ صاف چٹ مدان بنؑ جئے ؛ یا اس غو پاݨی چج ڈُنگو (زمین ماں) چلیو جئے فرتوں

تَسْتَطِیْعَ لَهٗ طَلَبًا (۴۱) وَاُحِیْطَ بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ یُقَلِّبُ

اس ناں لوڑوی نہ سکے (۱۵) تے اس غا میوا (عذاب غا) کھیر اماں آ گیا تے اُس لاگت ور جھڑی اس نے

كَفَّیْهِ عَلٰى مَاۤ اَنْفَقَ فِیْهَا وَهِیَ خَاوِیَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا

باغ ور لائی تھی تلّیں ملّتو رہ گیو تے وہ باغ اپݨاں ٹٹّاں ور سدب ہو وو تھو

وَیَقُوْلُ یٰلَیْتَنِیْ لَمْ اُشْرِكْ بِرَبِّیْۤ اَحَدًا (۴۲) وَلَمْ تَكُنْ لَّهٗ

تے وہ کہہ رہیو تھو: افسوس! کدے ہوں اپݨاں رب نالؑ کسے ناں شریک نہ منتو؛ تے اس واسطے کائے

فِئَةٌ یَّنْصُرُوْنَهٗ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا (۴۳) ؕ

ٹلّ نیہنہ تھی جھڑی اللہ تیں سوا اس غی مدد کرتی تے نہ وہ آپ ہی بدلو لے سکیو ؛

هُنَالِكَ الْوَلَایَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ ؕ هُوَ خَیْرٌ ثَوَابًا وَّخَیْرٌ

اِت ثابت ہو گیو جے اختیار سارو برحق اللہ ہی غو ہے، اسے غو دتو وو ثواب بہتر ہے تے اسّے غو

عُقْبًا (۴۴) ۧ وَاضْرِبْ لَهُمْ مَّثَلَ الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا كَمَآءٍ

بدلو چنگو ہے (۱۶) تے (اے نبیؐ) تم انھاں غے سامݨے دنیا غی زندگی غی مثال بیان کرو (کہ واہ ایسی ہے) جس را کہ

اَنْزَلْنٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ

پاݨی جھڑو ہم نے اسمان تیں برھایو، فر اس نالؑ زمین تیں جمنؑ آلیں چیز خوب گھنی ہو غے نکلیں

(۱۵) اس ناشکرا کافر ناں اس غو مومنؑ سنگی سمجھاوے جے کجھ تے خدا غو خوف کر! ذری اپݨی حقیقت ور تے غور کر! اللہ نے مھارا باپ حضرت آدمؑ مٹی تیں پیدا فرمایا، فرتوں اک ناپاک نطفہ تیں پیدا ہو وو فر اپݨاں فضل نالؑ توں یوہ ٹھیک ٹھاک انسان بݨا چھوڑیو فر وی توں اس نالؑ کفر تے شرک کرے کجھ تے شرم کر!! ہوں تے اپݨاں رب نالؑ کدے وی شرک نیہنہ کر سکتو، فر وہ گل ہوراگے بدھا تاں کہہ جے جسویلے توں اپݨاں باغ ماں آیو تھو تیری نظر اللہ تعالیٰ ور ہوݨی چاہئے تھی: تناں ماشاء الله لا قوة الا بالله کہݨوں چاہئے تھو جے ''جو کجھ اللہ تعالیٰ چاہوے وہ ہی وہ عطا فرماوے ورنہ میرے کولے اللہ غا فضل تیں بجنؑ کے طاقت ہے'' حدیث ماں ہے جے جھڑو بندو اپݨے کولے اللہ غیں نعمت مالؑ دولت دیکھ غے **ماشاء الله لا قوة الا بالله** پڑھے اللہ تعالیٰ اس غا مالؑ غی حفاظت فرمادیئے! **(رواہ البیهقی فی شعب الایمان)**

(۱۶) یعنی چھیکڑ واہی گل ہوئی جس تیں مومنؑ اس ناں ڈراوے تھو، اس غا باغ ور اسی آفت پئی کہ باغ غو ناں نشانؑ نیہنہ رہیو تے وہ دنیادار بندو باغ ور لائی وی لاگت ور تلّیں ہی ملّتو رہ گیو جے مناں تے مولؑ وی ہتھ نیہنہ آیو ور ویلو کھڑا غے پچھتان نالؑ کے بݨیں تھو! نہ اس غا باطل معبود کجھ کم آیا تے نہ اس غی ٹلّ پارٹی کجھ کم آئی! تے اس نے شرک غو نتیجو اپݨیں اکھاں نالؑ تک لیو۔

فائدو:۔ یاہ سچیں مچیں غی حکایت ہے یا گل سمجھانؑ واسطے اک مثال دتی گئی ہے مفسراں غو اس بارہ ماں اختلاف ہے۔ فر جھڑا اس ناں سچیں مُچیں پیش آنؑ آلو اک قصو منیں انھاں بچوں وی کجھ غو خیال ہے جے یوہ قصو بنی اسرائیل غاں دو بنداں غو ہے۔ تے کجھاں غو خیال عرب غاں دو بنداں غو ہے۔ تے کجھ حضرات فرماویں جے ات مکہ غا متکبر مشرکاں غو تے اُت غاں کمزور ایمان آلاں غو حال بیان ہو رہیو ہے۔

ع ۵ ۱۳ ۱۷

(۱۷) دنیادار چار تہاڑا غی جس دنیاوی زندگی پچھے اپنٹی نہ مکنؔ آلی آخرت غی زندگی برباد کر چھوڑیں اس زندگی غی حقیقت کے ہے؟ اک مثال غے ذریعہ سمجھائی جارہئی ہے۔ جے اس ناں اس را سمجھو جس راجے اسمان تیں بدّل برھے۔ فر اس نالؔ زمین ماں ہر اک چیز بیل بوٹیں کہاہ پتّر سُہنٹی سُہنٹی تے کہنٹی کہنٹی ہو غے نکل آوے، فر اس نالؔ زمین ور رونق تے پھل کھیلی لگ جئے ور کجھ دِناں تیں بعد ہی اس ساری پھل کھیلی غی سُک سُک غے پھکّی بنؔ جئے جہڑی ہواماں اُڈ جئے، بس یوہی حال دنیاوی زندگی غو ہے۔ فر دنیا غی اس فانی زندگی ماں وی جہڑی چیز انسان ناں آخرت تیں غافل اور مغرور کر دیئے واہ مالؔ تے اولاد غی محبت ہے حالانکہ یاہ وی اِتے غی رونق تے اِتے غی زینت ہے آخرت ماں تے انھاں بچوں کائے چیز کم آنؔ آلی نیہنہ۔ ہاں! آخرت ماں کم آنؔ آلی چیز ''باقی رہنؔ آلی نیکیں ہیں'' ویہہ پہانویں ذکر اذکار، تلاوت تے نماز روزہ غے ذریعہ کھٹیں جیں تے پہانویں حلال مالؔ غی خیرات کرغے یا اولادناں دین غی سچی تعلیم دے غے! انھاں چیزاں ور ہی آخرت غو اجر تے ثواب لبھ سکے تے انھاں غا ہی کم آنؔ غی امید کی جاسکے! باقی کسے چیز غی کجھ امید نیہنہ۔ فائدو:۔ جمہور مفسراں غے نزدیک باقی رہنؔ آلیاں نیکیاں ماں ہر طری غی نیکی داخل ہے جس راکہ حضرت ابن عباسؓ تے حضرت قتادہؒ غی اک روایت ماں یاہی تفسیر آئی ہے (مظہری)

(۱۸) ''باقی رہنؔ آلیں نیکیں'' قیامت غے تہاڑے کم آویں غیں، اس گلوں قیامت غو ذری چہلکا رو دسیو جارہیو ہے۔ جے اس تہاڑے پہاڑ جسیں سخت گڈیں ویں چیز وی ہواماں اُڈتی پھریں غیں، زمین ٹُٹ پھٹ غے اک صاف سہرو مدان بنؔ جئے غی جسماں کوئے بنوں، نکّو تے پڑ دو نیہنہ ہوسے نہ کسے ناں کائے چھپنؔ لکنؔ غی جگہ لبھے غی، سارا لوک لینؔ ماں کھلاّ ہو غے اپنٹاں رب غی عدالت ماں حاضر ویں غا کوئے اک وی نہ چھپ لُک غے جانؔ بچا سکے غو تے نہ دوہری واری زندہ ہونؔ تیں کوئے رہ سکے غو۔ فر اللہ تعالیٰ مجرماں گنہگاراں ناں درڈ غے فرماوے غو جے اج تے تم اسے را حاضر ہو گیا ہیں جس راکہ ہم نےّ تم دنیا ماں پیدا کیا تھا، نہ کسے کوئے مالؔ جائداد ہے۔ نہ تن ور لیر ہیں نہ پیراں ماں بوٹ ہیں بس جس را دنیا ماں پیدا ہووا تھا اسے را حاضر ہو گیا (کما فی الصحیحین عن ابن عباس) حالانکہ دنیاماں تے تم یاہ گل منیں ہی نیہنہ تھا، دنیا ماں تے تم بنگار بنگار غے کیہنہ ویں تھا جے حساب کتاب غو تے کوئے تہاڑو ہے نیہنہ۔ فر اعمال نامہ غی کتاب کھولؔ غے ہر ایکنؔ غے سامنے رکھ دتی جئے غی، گنہگار اس ماں اپنٹیں بدیں تک تک غے تھر تھر کمتا ویں غا جے ھُنؔ کے فیصلو وہے؟ فر بڑی حیرانگی تے افسوس نالؔ کیہنہ غا جے ہائے افسوس! اس رجسٹر تیں تے نکی موٹی کائے گل بچی نیہنہ، اک اک نیکی بدی غی تفصیل اس ماں موجود ہے، القصو ہر اک غو کیو اس غے سامنٹے وہے غو عملاں ور نمیڑا ویں غا کسے ور ذری ظلم نیہنہ ہوسے حدیث ماں ہے جے اللہ تعالیٰ قیامت غے تہاڑے اعلان فرماوے غو جے ہوں مالک ہوں، ہوں ہر ایکنؔ ناں بدلو دوانؔ آلوؔ ہوں کوئے دوزخی اچرتوڑی دوزخ ماں نیہنہ جاسے جچر توڑی جے ہوں اس غو وہ حق نہ دوا چھوڑوں جہڑو کسے جنتی ور وہے (اسے را کوئے جنتی اچرتوڑی جنت ماں نیہنہ جاسے جچر توڑی ہوں اس غو وہ حق ادا نہ کروا چھوڑوں جہڑو کسے دوزخی ور وہے پہانویں اک چنڈ یا لپھاڑ اغو ہی حق کیوں نہ وہے (مسند احمد)

فَاَصْبَحَ هَشِيْمًا تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ ؕ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ

چھیکڑ ویہہ پھکّی ہو گئیں کہ ہوا اس ناں اڈاتی پھرے تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور

شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴿۴۵﴾ اَلْمَالُ وَالْبَنُوْنَ زِيْنَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ

قدرت رکھنؔ آلو ہے ؛ مالؔ اور اولاد تے دنیا وی زندگی غی رونق ہیں

وَالْبٰقِيٰتُ الصّٰلِحٰتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ اَمَلًا ﴿۴۶﴾

تے باقی رہنؔ آلیں نیکیں ویہہ تھارا رب غے نزدیک ثواب غا لحاظ نالؔ وی بہتر ہیں تے چنگی امید غا لحاظ نالؔ وی سرس ہیں (۱۷)

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةً ۙ وَّحَشَرْنٰهُمْ

تے جس تہاڑے ہم پہاڑاں ناں چلادیاں غا تے تم زمین ناں تکیں غا واہ اکسار مدان ہے اور ہم لوکاں ناں کٹھا کراں غا

فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿۴۷﴾ ۚ وَعُرِضُوْا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّا ؕ لَقَدْ

تے انھاں بچوں کسے ایکنؔ ناں وی نیہنہ چھوڑساں ؛ تے سارا تھارا رب غی بارگاہ ماں لینؔ لا غے پیش کیّا جیں غا، یقیناً

جِئْتُمُوْنَا كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ ۢ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ

تم مھارا رب کولے آ گیا جس راکہ ہم نےّ تم پہلی واری پیدا کیّا تھا بلکہ تم یوہی خیال کرتا رہیا جے ہم

نَّجْعَلَ لَكُمْ مَّوْعِدًا ﴿۴۸﴾ وَوُضِعَ الْكِتٰبُ فَتَرَى الْمُجْرِمِيْنَ

تھارا واسطے کوئے وقت مقرر کرساں ہی نیہنہ ؛ تے (عملاں غی) کتاب رکھدتی جئے غی فر تم مجرماں ناں دیکھیں غا

مُشْفِقِيْنَ مِمَّا فِيْهِ وَيَقُوْلُوْنَ يٰوَيْلَتَنَا مَالِ هٰذَا الْكِتٰبِ

کہ جو کجھ اس ماں (درج) وہے غو ویہہ اس تیں ڈر رہیا ویں غا تے کہتا ویں غا ہائے مصیبتے! یاہ کیسی کتاب ہے

لَا يُغَادِرُ صَغِيْرَةً وَّلَا كَبِيْرَةً اِلَّآ اَحْصٰهَا ۚ وَوَجَدُوْا مَا

جہڑی درج کرن تیں بچنؔ نہ کائے نکی گل چھوڑے تے نہ بڑی تے جو کجھ انھاں نے کیّو تھو

عَمِلُوْا حَاضِرًا ؕ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿۴۹﴾ ع وَاِذْ قُلْنَا

ع ۵ ۱۸

سارو سامنٹے دیکھیں غا تے تھارو رب کسے ور ظلم نیہنہ کرسیں (۱۸) تے جسویلے ہم نےّ فرشتاں

لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ ؕ كَانَ

ناں کہیو : تم آدمؑ ناں سجدو کرو ! فر ساراں نے سجدو کیّو ور ابلیس (نے نیہنہ کیّو) وہ

مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ ؕ اَفَتَتَّخِذُوْنَهٗ

جتّاں بچوں تھوتے اس نے اپنّاں رب غا حکم غی نافرمانی کی کیوں! فروی تم منّاں چھوڑ غے اس ناں

وَذُرِّيَّتَهٗۤ اَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِيْ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ ؕ بِئْسَ

تے اس غی لہڑی ناں دوست بنّانویں! حالانکہ ویہہ تھارا دُشمن ہیں ظالماں واسطے

لِلظّٰلِمِيْنَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ مَاۤ اَشْهَدْتُّهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ

کسو پہیڑو بٹّاوو ہے (۱۹) میں نہ تے ویہہ اسماناں تے زمین غا بنّانٗ غے وقت

وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ ۪ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّيْنَ

بلّایا تھا تے نہ انھاں غا پیدا کرن غے وقت، تے ہوں اسو نیہنہ کہ گمراہ کرن آلّاں ناں اپنٗی بانھ

عَضُدًا ﴿٥١﴾ وَيَوْمَ يَقُوْلُ نَادُوْا شُرَكَآءِيَ الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ

بنّاتو (۲۰) تے جس تہاڑے اللہ فرماوے غو تم میراان شریکاں ناں بلّاؤ جھاں ناں تم (میرا شریک) سمجھیں تھا

فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيْبُوْا لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾

فرویہہ انھاں ناں بلّانویں غا ور ویہہ انھاں ناں کجھ جواب نیہنہ دےسیں تے ہم انھاں غے بشکار اک پڑ دو کر دیا غا

وَرَاَ الْمُجْرِمُوْنَ النَّارَ فَظَنُّوْۤا اَنَّهُمْ مُّوَاقِعُوْهَا وَلَمْ

تے مجرم لوک جہنم ناں دیکھیں غا فرویہہ یقین کرلیں غا جے ویہہ اسے ماں ٹھنٗ آلّا ہیں تے انھاں ناں

يَجِدُوْا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِيْ هٰذَا الْقُرْاٰنِ ۷ع۱۹

اس تیں بچنٗ غو کوئے رستو نیہنہ لبھسیں (۲۱) تے ہم نٗے اس قرآن ماں لوکاں واسطے کئیں

لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ؕ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَيْءٍ

طرح ہر قسم غیں مثال بیان کر دتیں ہیں، ور انسان سب تیں بدھ کُھول

جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُّؤْمِنُوْۤا اِذْ جَآءَهُمُ

کرن آلو ہے (۲۲) تے ہدایت غا آجانٗ تیں بعد لوکاں ناں ایمان قبول کرن تیں اور اپنّاں رب کولوٗں گناہاں

الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوْا رَبَّهُمْ اِلَّاۤ اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ

غی بخشش منگنٗ تیں بس اسے گل نے روکیو (کہ ویہہ اس اڈیک ماں ہیں) جے انھاں نالٗ وی اگلاں لوکاں

(۱۹) دنیا غی محبت تے دنیا غا جنجل ماں پھسا غے آخرت تیں غافل کرنوں یوہ شیطان غو کم ہے، جہڑو تُہروں ہی انسان غو جانی دشمن ہے، اللہ تعالیٰ غو وی نافرمان ہے، ور دنیادار ظالم اپنّاں مہربان رب ناں چھوڑ غے اپنّاں اسے ازلی دشمن غا کھرا ور چلیں، اسے ناں اپنٗوں دوست بنّانویں اساں ظالماں ناں فرمایو جارہیو ہے جے تم نے واقعہ ہی مُچ پہیڑو "بٹّا" کیو ہے، کہ اللہ ناں چھوڑ غے تم نے شیطان اپنٗوں دوست بنّالیو ہے۔ اس آیت تیں یاہ گل وی بالکل صاف ہو گئی ہے جے شیطان اصل ماں جن تھو فرشتو نیہنہ جس را کہ عام عوام کہتا ریہنہ ور عبادت کر کر غے وہ فرشتاں غی صف ماں شامل ہو گیو تھو، اسے گلو جسو ویلٗے فرشتاں ناں سجدہ غو حکم ہووو تھو اس ویلٗے ابلیس وی اس ماں شامل تھو ور اس ویلٗے اس غی جنی تے شیطانی طبیعت باندے آئی اور اس نے اپنّاں مالک غی نافرمانی کر غے لعنت گلٗ لائی یوہ اسے گلوں ہوو و کیونجے وہ جن تھو نیہنہ تے فرشتا تے مالک غی نافرمانی کرسکتا ہی نیہنہ تکو سورت تحریم حاشیہ (۵)

(۲۰) ابن کثیرؒ اس آیت غی تفسیر کرتاں لکھیں "یعنی تم اللہ تیں سُوا جس جس ناں وی دوست بنّانویں تے انھاں اگے دعا منگیں ویہہ سارا میری جیا جون ماں معمولی غلام ہیں، کسے ناں وی میری خدائی ماں کجھ اختیار نیہنہ، نہ تیں ویہہ زمین اسمان غا بنّانٗ ماں شریک یا گواہ بنّایا ہیں، بلکہ ویہہ تے اس ویلٗے تھا ہی نیہنہ، انھاں بچوں کوئے میری خدائی ماں نہ پیالٗی ہے، نہ کسے غی اس کائنات ماں سانجھ ہے، نہ منّاں اس غی ضرورت ہے جے ہوں کسے ناں اپنٗوں مددگار بنّاؤں، فر انھاں شیطاناں ناں؟؟ جہڑا میراں بنداں ناں گمراہ کرن آلّا ہیں؟ یہ کسرا میری بانھ تے میرا مددگار ہوسکیں؛۔

(۲۱) یاہ گل قرآن پاک نے کئیں جگہیں ٹہنگ بدل بدل غے بیان فرمائی ہے جے قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ مشرکاں ناں فرماوے غو جے جھاں ناں تم میری خدائی غا پیالٗی تے سفارشی منیں تھا فر تم دنیا ماں اُنھاں اگے دعا منگیں ویں تھا، اج اُنھاں ناں اپنٗی مدد واسطے بلا لیو ور اس تہاڑے انھاں باطل معبوداں دروں کوئے جواب نیہنہ لبھسے کیونجے اس تہاڑے مشرکاں غے بشکار تے انھاں غا بنّایا وا معبوداں غے بشکار پڑ دا آجیں غا، ہلاکت غا بنّا کھلّاہو جیں غا تے گنہگار جہنم ناں تکتا ہِی سمجھ جیں غا جے ہم نٗے اسے ماں جانٗوں ہے فر انھاں ناں اُتوں نسنٗ پجنٗ یا چھپنٗ لُکنٗ غی وی کائے جگہ نیہنہ لبھسیں۔

(۲۲) یعنی اللہ نے انسان ناں اپنٗوں سچو دین رنگ رنگ غیں مثال دیدے غے سمجھایو ور انسان گل سمجھ غے ایمان کے قبول کرتو وہ تے ہے ہی مُچ چھگڑو کرن آلوٗ وہ ہرا یکنٗ گل ور بحث تے تُہتھ غو بوۓ کھول غے کسا جۓ۔ ہراک مثال تے معجزو سُنٗ غے تے دیکھ غے وی کہہ اچھا! ہُنٗ فلانٗوں معجزو دسو تاں منّوں غو۔

الْاَوَّلِيْنَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا (۵۵) وَمَا نُرْسِلُ

جسو معاملو ہو جئ یا عذاب انھاں غے سامنۡے آ کھلو وہے تے ہم رسولاں ناں چھڑا اس

الْمُرْسَلِيْنَ اِلَّا مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ وَيُجَادِلُ الَّذِيْنَ

گلوں چلانواں تانجے ویہہ خوشخبری سنانویں تے ڈرانویں ؛ تے کافرلوک انحق گل کڈ غے

كَفَرُوْا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوْا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوْا اٰيٰتِيْ

تُہتھ کریں تانجے ویہہ اس نالۡ حق ناں ٹہا چھوڑیں اور انھاں نے میری آیتاں ناں تے جس چیز تیں

وَمَآ اُنْذِرُوْا هُزُوًا (۵۶) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيٰتِ رَبِّهٖ

ڈرایو جئ اس ناں مخول بنالیو ہے (۲۳) تے اس تیں بڑو ظالم کونۡ وہے غو جس ناں اس غا رب غی آیتاں نالۡ نصیحت کی جئ

فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدٰهُ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى

تے وہ اس تیں منہ موڑ لئے تے جہڑیں کھٹیں کر غے اس غا ہتھاں نے اگے ٹوریں ہیں انھاں ناں پُہل جئ بلاشبہ ہم نے

قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ

انھاں غا دلاں ور پڑ داسٹ چھوڑیا ہیں جے اس ناں سمجھ نہ سکیں اور انھاں غا کنّاں ماں چپّا لا دتّا ہیں تے جے

تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَّهْتَدُوْٓا اِذًا اَبَدًا (۵۷) وَرَبُّكَ

تم انھاں ناں ہدایت در بلاویں غا تاں کدے وی ویہہ سِدّ ارستہ ور نیہنہ آسیں ؛ تے تھارو رب

الْغَفُوْرُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوْا لَعَجَّلَ لَهُمُ

بڑو بخشنۡ آلو رحمت آلو ہے جیکدے وہ انھاں غا کرتوتاں ور انھاں غی پغڑ کرتو تاں وہ انھاں ور فٹ

الْعَذَابَ بَلْ لَّهُمْ مَّوْعِدٌ لَّنْ يَّجِدُوْا مِنْ دُوْنِهٖ

عذاب نازل کر دیتو بلکہ انھاں واسطے اک وقت متھیو وہے جس تیں بچنۡ واسطے کِدے کائے پناہ غی جگہ

مَوْئِلًا (۵۸) وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوْا وَجَعَلْنَا

نیہنہ لبھ سیں ؛ تے یہ ہیں ویہہ بستیں کہ جد انھاں نے ظلم کیو ہم نے ویہہ ہلاک کر چھوڑیں اور ہم نے انھاں غی

لِمَهْلِكِهِمْ مَّوْعِدًا (۵۹) ع وَاِذْ قَالَ مُوْسٰى لِفَتٰىهُ لَآ اَبْرَحُ حَتّٰٓى

ہلاکت واسطے اک وقت مقرر کیو وو تھو (۲۴) تے (یاد کرو) جسو ویلے موسیٰؑ نے اپنۡاں خدمت گذار ناں کہیو جے ہوں برابر

(۲۳) یعنی خدا غی کتاب نازل ہوگئی؛ رحمت عالم ﷺ تشریف لے آیا، ہدایت غو سارو سمان ہو گیو ہُنۡ لوکاں ناں کہڑی چیز ڈک رہئی ہے کہ ویہہ اللہ غو سچو دین نیہنہ منتا، نہ توبہ استغفار کر غے اپنۡاں گناہ بخشواویں، بس اسے گل نے جے پہلاں لوکاں ہاروں انھاں ور وی ملیا میٹ کر دین آلو کوئے خطرناک عذاب آ جئ! یا عذاب انھاں غیں اکھاں غے سامنۡے آ جئ فر یہ عذاب ناں اپنۡیں اکھیں تک غے ایمان لیانویں غا!! جس را کہ مشرک یاہ مانگ کر رہیا تھا جے تم مھارے اپر اسمان غا ٹوٹا ٹہا دسو جیکر تم سچا ہیں! اللہ تعالیٰ انھاں غا اس جاہل پونۡاں ور فرماوے جے مھاراں پیغمبراں غو کم تے بس جنت غی خوشخبری دینۡی تے گنہگاراں ناں جہنم تیں ڈرانوں ہی وہے یہ فرمائش پوری کرنی انھاں غو کم ہوتو ہی نیہنہ۔ فر انھاں غا اس جاہل پونۡاں غو مقصد بیان فرمایو جے اصل ماں یہ اس راغیں بحث تے تُہتھ کر کر غے یہ سوچیں جے ہم ''حق'' ناں اپنۡی جگہ تیں ہٹا چھوڑاں غا تے ''حق'' مھاری اس تُہتھ تیں اُک غے باطل اگے ہیٹھوں ہو جئ غو یہ اسے گلوں اللہ غی آیتاں غو تے اس غا عذاب غو مخول بناویں ؛ حالانکہ اللہ تعالیٰ غو بالیو وو دیو وی کدے بجھ سکے؟ کدے وی نیہنہ!۔

(۲۴) یعنی جس شخص ناں اس غا رب غیں آیت سنا سنا غے نصیحت کی جئ ور وہ اس نصیحت ور کن لانۡ غے بجائے آیتاں غو ہی مخول تے ہاسی بنانۡ لگ جے تے جہڑاں کالاں کرتوتاں نالۡ اپنۡوں اعمال ناموں کالو کیو وو وہے انھاں ناں بسار غے دنیا ماں مست ہو جئ فر اس تیں بڑو ظالم کون ہو سکے! یوہ تے واقعہ ہی بڑو ظالم ہے، اس غا اس ظلم غو ہی دنیا ماں یوہ نتیجو نکلے جے اس غا دل ور پردہ چڑھ جیں، کناں ور چپاں لگ جیں، فر نہ وہ کائے گل سمجھ سکے! نہ کسے گل غو اس ور اثر وہے، تے نہ کسے گل تیں وہ ہدایت حاصل کر سکے! اس غے سامنۡے جنازہ اُٹھیں ور اس ناں اپنۡی موت نیہنہ یاد آتی، وہ آپ لوکاں غیں قبر کھنۡے ور اس ناں اپنۡی قبر در کدے تہان نیہنہ جاتو، اساں ظالماں غا کرتوتاں غو تے یوہی تقاضو ہے جے یہ خدا غا عذاب نالۡ فٹ ملیا میٹ کر دتا جیں، ور یاہ اللہ غی شانِ رحیمی ہے جے وہ اساں مجرماں ناں وی خوب مہلت دیئے، تے گناہاں ور فٹ پغڑ نیہنہ کرتو، کیونجے اس نے سزا جزا غو اک ویلو تے اک تہاڑو متھیو وو ہے، سب کجھ اپنۡاں ویلا ور ہی وہے۔ ہاں! وہ جد چاہوے ظالماں غی پغڑ کر سکے فر نہ کوئے نس بچ غے اپنۡاں آپ ناں چھڑکا سکے تے نہ اس ناں کائے پناہ غی جاء لبھ سکے! جس ناں خدا غی اس قدرت ماں کجھ شک ٹھسّو وہے وہ ان پرانی نافرمان برباد ہوئی وی بستیاں ناں تک لیئے، اس ناں قوم عاد، ثمود تے فرعونیاں غا کھولا تے کھنارتکنۡاں چاہییں جے جد انھاں غی باری آ گئی فر کوئے انھاں ناں چھڑکا نیہنہ سکیو!۔

اَبۡلُغَ مَجۡمَعَ الۡبَحۡرَيۡنِ اَوۡ اَمۡضِىَ حُقُبًا ﴿۶۰﴾ فَلَمَّا بَلَغَا

چلتو رُہوں غوات توڑی کہ ہوں دوسمندراں غا جڑنؔ آلی جگہ پُج جاوُں پہانویں متّاں مدتاں توڑی چلنوں پوے، فر جسویلّے

مَجۡمَعَ بَيۡنِهِمَا نَسِيَا حُوۡتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيۡلَهٗ فِى

ویہہ دوسمندراں غا ملنؔ آلی جگہ پُجیا ویہہ دوئے اپنؔی مچھی پُھل گیا تے مچھی نے دوڑ ہاروں سمندر

الۡبَحۡرِ سَرَبًا ﴿۶۱﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰٮهُ اٰتِنَا غَدَآءَنَا

ماں اپڻوں رستو بنا لیّو ؛ فر جسویلّے اگے لنگ گیا موسیٰؑ نے اپنّاں خادم ناں فرمایو: مھارو دپہر غو کھانوں لیا!

لَقَدۡ لَقِيۡنَا مِنۡ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿۶۲﴾ قَالَ اَرَءَيۡتَ

اس سفر نالؔ تے ہم ناں مچ تھکیا موں ہو گیو ہے ؛ اس نے کہیو : تم نؔے تکیو نیہنہ !

اِذۡ اَوَيۡنَاۤ اِلَى الصَّخۡرَةِ فَاِنِّىۡ نَسِيۡتُ الۡحُوۡتَ وَمَاۤ

جس گہڑی ہم اس پہاڑ کوتؔے بسوہنؔ واسطے بیٹھا تھا متّاں اُتے مچھی بسر گئی تے (تھارے اگے)

اَنۡسٰنِيۡهُ اِلَّا الشَّيۡطٰنُ اَنۡ اَذۡكُرَهٗ ۚ وَاتَّخَذَ

اس غو ذکر کرنوں متّاں شیطان نے ہی بسار چھوڑیو اور اس نے سمندر ماں

سَبِيۡلَهٗ فِى الۡبَحۡرِ ۖ عَجَبًا ﴿۶۳﴾ قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا

عجیب طریقہ نالؔ اپڻوں رستو بنا لیّو تھو؛ موسیٰؑ نے فرمایو: یاہی تے واہ (جگہ ہے) جس ناں ہم

نَبۡغِ ۖ فَارۡتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿۶۴﴾ فَوَجَدَا عَبۡدًا

لوڑاں لگا پھر دوئے اپنّاں پیراں غا نشان تکتا تکتا مڑ آیا (۲۵) تے انھاں ناں مھاراں بنداں بچوں

مِّنۡ عِبَادِنَاۤ اٰتَيۡنٰهُ رَحۡمَةً مِّنۡ عِنۡدِنَا وَعَلَّمۡنٰهُ

اک بندو لبھو جس ناں ہم نے اپنؔی رحمت نالؔ نوازیو تھو تے ہم نؔے اس ناں اپنؔے کولؔوں

مِنۡ لَّدُنَّا عِلۡمًا ﴿۶۵﴾ قَالَ لَهٗ مُوۡسٰى هَلۡ اَتَّبِعُكَ

خاص علم دتو وو تھو ؛ موسیٰؑ نے اس بندہ ناں فرمایو : ہوں تھارا نالؔ رہ سکوں ؟

عَلٰٓى اَنۡ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدًا ﴿۶۶﴾ قَالَ اِنَّكَ

جے تم متّاں اس نیک علم بچوں کجھ سکھانویں جھڑو تم ناں سکھایو گیو ہے؛ انھاں نے جواب دتو جے تم

(۲۵) اس قصہ غی بخاری تے مسلم شریف ماں یاہ تفصیل آئی ہے جے اک تہاڑے حضرت موسیٰؑ اپنؔی قوم ناں وعظ نصیحت کرن واسطے کھلاؔ ہووا جس غو لوکاں ور مُچ اثر ہووئ، مجمع بچوں ایکنؔ بندہ نے پچھیو جے اس ویلّے دنیا ماں ساراں تیں بڑو عالم کونؔ ہے؟ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو ہوں ہی ساراں تیں بڑو عالم ہاں ! (یاہ گل اپنؔی جگہ صحیح تھی کیونجے حضرت موسیٰؑ اللہ غا نبی تھا، انھاں ور اللہ غی مقدس کتاب نازل ہوئی تھی فراُت ہور کونؔ اُنھاں تیں بڑو عالم ہو سکے تھو،) ور اللہ ناں اپنّاں خاص مقرب بندہ غی یاہ گل پسند نیہنہ آئی جے انھاں نے علم غی گل اپنؔے در کیوں موڑی ہے؟ اللہ تعالیٰ در کیوں نیہنہ موڑی یعنی اس را کیوں نیہنہ کیو، جے اللہ تعالیٰ ہی جانؔے کہ کونؔ بڑو عالم ہے۔ اللہ تعالیٰ غی طرفوں وحی آ گئی جے ''مجمع البحرینؔ'' یعنی دوسمندراں غا جڑنؔ آلؔی جگہ ور مھارو اک بندو ہے جھڑو تھارا تیں زیادہ جانؔے، حضرت موسیٰؑ نے درخواست کی جے ربا! انھاں نالؔ ملاقات کسرا ہو سکے؟ اللہ نے فرمایو: جے تم اپنؔے نالؔ اک مچھی لے غے ''مجمع البحرینؔ'' در چل پوو؛ بس جت یاہ مچھی باہر آ جے غی اُتے ہی اس بندہ نالؔ ملاقات ہو جےئ غی ۔ حضرت موسیٰؑ اپنّاں ایکنؔ خدمتگار ناں نالؔ لے غے اس جگہ در ٹر پیا اس خادم غو ناں حدیث ماں حضرت یوشع ابن نونؑ آیو ہے، جھڑا موسیٰؑ تیں بعد اُنھاں غا جانشیں بنؔیا تے جنھاں نے بنی اسرائیل غی قیادت کی ۔ خیر! حضرت موسیٰؑ انھاں ناں نالؔ لے غے ٹُر پیا، ات توڑی جے مجمع البحرین ور پُج غے اُنھاں غی اک گٹّی کوتؔے ارام کرتاں کرتاں اکھ لگ گئی ور حضرت یوشع ابن نونؑ جاگیں تھا انھاں غے سامنؔے سامنؔے چانؔ چک واہ مچھی نکل غے سمندر ماں چلی گئی تے پانؔی بچ جس را جس را گئی اُس را اک دوڑ بنؔتی چلی گئی، آسیں پاسیں پانؔی اپنؔی جگہ ور تھم گیو حضرت موسیٰؑ جاگ غے فر اگے ٹُر پیا تے حضرت یوشع ابن نونؑ ناں مچھی غی واہ گل سروں بسر ہی گئی ات توڑی جے اک تہاڑی تے اک رات غو پینڈو ہور کجھ غے حضرت موسیٰؑ نے انھاں ناں فرمایو جے مھارو کھانوں لیاؤ ہاں! اس سفر ماں تے مچ ہی تھکیا موں ہو گیو ہے اس ویلّے حضرت یوشع ابن نونؑ ناں واہ مچھی غی گل غو چیتو آ گیو، حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: ہم اُسے جگہ ناں تے لوڑاں لگا فر اپنّاں پیراں غا نشانؔ تکتا تکتا مڑ غے اس جگہ ور آیا جت مچھی زندی ہوئی تھی ۔ فائدو:۔ اس مچھی غا بارہ ماں حدیث ماں بس یاہ اتنی اک گل آئی ہے جے انھاں نے اپنؔے نالؔ اک مچھی لے لی ۔ مفسراں بچوں کجھ فرمانویں جے یاہ کھانؔ پینؔ تیں علاوہ گُتھا ماں رکھی وی اک مچھی تھی، جھڑی مجمع البحرین ور پُج غے زندی ہو گئی تھی تے کجھاں مفسراں نے لکھیو ہے جے یاہ تلّی وی مچھی تھی، جس بچوں ویہہ کھاتا وی جا رہیا تھا تے جس ویلّے ویہہ مجمع البحرین ور پُجیا اس ویلّے واہ ادّی ہی رہ گئی تھی، ابن کثیرؒ غی یاہی دوئی رائے ہے، ور اس بارہ ماں کسے گل ور وی علمی دلیل نیہنہ ۔ باقی مجمع البحرین یعنی دوسمندراں غا جُڑنؔ غی یاہ کہڑی جگہ ہے؟ اس بارہ ماں وی مفسراں نے مچ جگہاں غو اندازو لایو ہے، ور متّاں مفسراں غو خیال ہے جے یاہ کوہ سینا غا سِرا ور واہ جگہ ہے جت خلیج عقبہ تے خلیج سویز آپس ماں جڑیں ۔ واللہ اعلم

لَنۡ تَسۡتَطِيۡعَ مَعِىَ صَبۡرًا (٦٧) وَكَيۡفَ تَصۡبِرُ عَلٰى مَا لَمۡ

میرے ناں بالکل نیہنہ جر سکسیں تے تم انھاں گلاں ور جروی کس راسکیں غا جھڑیں تھاری واقفیت

تُحِطۡ بِهٖ خُبۡرًا (٦٨) قَالَ سَتَجِدُنِىۡۤ اِنۡ شَآءَ اللّٰهُ صَابِرًا

غا دائرہ ماں نیہنہ ؛ موسیٰؑ نے فرمایو : انشأ اللہ تم مناں ضرور صبر کرن آلو دیکھیں غا

وَّلَاۤ اَعۡصِىۡ لَكَ اَمۡرًا (٦٩) قَالَ فَاِنِ اتَّبَعۡتَنِىۡ فَلَا

تے ہوں کسے کم ماں تھاری نافرمانی نیہنہ کرسوں اس بزرگ نے کہیو : جیکدے تم میرے ناں رہنوں چاہویں فر کسے

تَسۡـَٔلۡنِىۡ عَنۡ شَىۡءٍ حَتّٰۤى اُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرًا (٧٠) ع

٩ ع ١١ ٢١

چیز غا بارہ ماں میرے کولوں نہ پچھیو ات توڑی کہ ہوں آپے تھارے اگے اس چیز غو ذکر کردیوں (٢٦)

فَانۡطَلَقَا حَتّٰۤى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفِيۡنَةِ خَرَقَهَا قَالَ

فر دوئے چل پیا ات توڑی کہ جسویلے ویہہ اک کشتی ماں سوار ہوگیا، اس بزرگ نے کشتی ماں گمھ کر چھوڑیو؛ موسیٰؑ نے

اَخَرَقۡتَهَا لِتُغۡرِقَ اَهۡلَهَا ۚ لَقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـًٔا اِمۡرًا (٧١)

فرمایو: کیوں! تم نے اس ماں گمھ کیو ہے تانجے تم اس غی سواریاں ناں ہلاک کر چھوڑیں واقعہ ہی تم نے بڑو بھارو کم کیو ہے؛

قَالَ اَلَمۡ اَقُلۡ اِنَّكَ لَنۡ تَسۡتَطِيۡعَ مَعِىَ صَبۡرًا (٧٢)

انھاں نے کہیو : کیوں ! میں تمناں کہیو نیہنہ تھو جے تم میرے ناں رہ غے جر نیہنہ سکسیں ؛

قَالَ لَا تُؤَاخِذۡنِىۡ بِمَا نَسِيۡتُ وَلَا تُرۡهِقۡنِىۡ

موسیٰؑ نے فرمایو : جھڑی بھل میرے تیں ہوگئی تم اس ور میری پکڑ نہ کرو تے میرا معاملہ ماں

مِنۡ اَمۡرِىۡ عُسۡرًا (٧٣) فَانۡطَلَقَا حَتّٰۤى اِذَا لَقِيَا

میرے اپر سختی نہ کرو ! فر دوئے چل پیا ات توڑی کہ انھاں ناں اک

غُلٰمًا فَقَتَلَهٗ ۙ قَالَ اَقَتَلۡتَ نَفۡسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيۡرِ

گدرو لبھو تے اس بزرگ نے اس ناں قتل کر چھوڑیو، موسیٰؑ نے فرمایو : کیوں ! تم نے اک بے گناہ جان ناں

نَفۡسٍ ؕ لَقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـًٔا نُّكۡرًا (٧٤)

کسے غا بدلہ تیں بجن قتل کر چھوڑیو ؟! واقعہ ہی تم نے بچ ماڑی گل کی ہے ؛

(٢٦) حضرت موسیٰؑ جسویلے مچھی نکلن آلی جگہ پجیا تے انھاں ناں اُت اللہ غا اک بندہ لبھا جھاں نے اپنوں آپ اک چادر ماں پلہیٹو وو تھو تے ویہہ اک گٹی ور بیٹھاوا تھا حضرت موسیٰؑ نے انھاں ناں ’’سلام‘‘ کیو، انھاں نے تعجب ناں فرمایو: ات اجاڑ جگہ ماں سلام ؟! حضرت موسیٰؑ نے فرمایو جے ہوں موسیٰؑ ہاں! انھاں نے پچھیو جے ویہہ بنی اسرائیل غا موسیٰؑ ؟ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: آہو! تے تم مناں اس علم بچوں سکھاؤ جھڑو اللہ نے تمناں دتو وو ہے، اس ور اللہ غا اُس بندہ نے فرمایو جے تم میرے ناں رہ غے صبر نیہنہ کر سکسیں ، کیونجے مناں خدا نے وہ علم دتو ہے جھڑو تھارے کونے نیہنہ جس را کہ جھڑو علم تمناں دتو ہے وہ میرے کونے نیہنہ حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: انشاء اللہ ہوں ضرور صبر کروں غو، فر اس بندہ نے فرمایو جے اچھا فر میرے کولوں تم کسے چیز غا بارہ ماں اِچر توڑی کجھ نہ پچھیو بچر توڑی ہوں آپ نہ اس غی حقیقت دس چھوڑوں ! اس بندہ غو ناں حدیث ماں خضرؑ آیو ہے۔ تے حضرت خضرؑ جمہور امت غے نزدیک اللہ غا نبی تے پیغمبر تھا ور جس را ہور پیغمبراں غو کم اللہ غا سچا دین غی دعوت دینی تے دین غی تبلیغ کرنوں وہے، انھاں غو یوہ کم نیہنہ تھو بلکہ انھاں غو کم قدرت غا اس نظام ماں اللہ غی تقدیر غے مطابق ہون آلا ’’تکوینی کماں‘‘ ماں کجھ خدمت کرنوں تھو یعنی اللہ غی تقدیر غے مطابق دنیا ماں جد کوئے کم ہونوں وہے تھو فر ویہہ اس ناں انجام دیں تھا۔ ور اس کم غی مصلحت تے حکمت چھپی وی وہے تھی جھڑی بس حضرت خضرؑ ہی سمجھیں تھا عام لوکاں ناں اس غو کجھ پتو نیہنہ وہے تھو جس را کہ ات اگے ترے کم بیان ہو رہیا ہیں۔ باقی حضرت خضرؑ اُسے دور ماں تھا جھڑا اپناں ویلا ور دنیا تیں رخصت ہوگیا یا اج وی زندہ ہیں؟؟ اس بارہ ماں وی ذری اختلاف ہے ور جمہور امت غے نزدیک اُنھاں غی وفات ہوگئی ہے تے ویہہ اُسے دور ماں تھا۔ علامہ ابوحیان غرناطیؒ نے مشہور تفسیر ’’البحر المحیط‘‘ ماں لکھیو ہے جے ’’جمہور امت غے نزدیک انھاں غی وفات ہوگئی ہے‘‘ قاضی ثناء اللہ پانی پتیؒ نے اپنی تفسیر مظہری ماں حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرہندی فاروقیؒ غو وی یوہی مسلک نقل کیو ہے۔